

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MESNEVÎ-İ ŞERÎF’TE HZ. PEYGAMBER (S.A.V.)

GÜLCAN ÜNLÜ
2510160559

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ DERYA BAŞ

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : GÜLCAN ÜNLÜ Numarası : 2510160559

Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : DR.ÖĞR.ÜYESİ DERYA BAŞ

Tez Savunma Tarihi : 20.08.2019 Saati : 14:00

Tez Başlığı : MESNENÎ-İ ŞERÎF'TE HZ. PEYGAMBER (S.A.V)

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DR.ÖĞR.ÜYESİ DERYA BAŞ		KABUL
2- DR.ÖĞR.ÜYESİ NECDET YILMAZ		RED
3- DR.ÖĞR.ÜYESİ ŞEYDA ÖZTÜRK		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF.DR.EKREM DEMİRLİ		
2- DR.ÖĞR.ÜYESİ ADALET ÇAKIR		

ÖZ

MESNEVÎ-İ ŞERÎF’TE HZ. PEYGAMBER (S.A.V.)

Gülcan ÜNLÜ

Bu çalışmada *Mesnevî-i Şerîf*’te Hz. Peygamber (s.a.v.) konusu temsîlî / sembolik anlatımı bakımından ele alınmıştır. *Mesnevî*’de Hz. Peygamber hakkında kullanılan teşbihler, tâbirler, temsil ve remizler ve diğer bazı husûsiyetleri tesbit edilmeye çalışılmıştır. Tasavvufta Hz. Peygamber ile ilgili Hakikat-i Muhammediyye ve nûr-ı Muhammedî gibi mefhûmlara delâlet eden beyitler A. Avni Konuk’un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi* çerçevesinde ele alınmıştır. Hakikat-i Muhammediyye ve Rûh-ı küllî-i Muhammedî mefhûmlarına karşılık gelen bazı remizler tesbit edilmiştir. Hz. Peygamber’in mûcizelerine temas eden bazı beyitleri ve Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin Hz. Peygamber’e sevgisini ve hürmetini bildiren bazı beyitler de bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ve Peygamber, Mesnevî-i Şerîf’te Peygamber, Hz. Peygamber, Mesnevî.

ABSTRACT

PROPHET IN THE MASNAVI SHARIF (PBUH)

Gülcan ÜNLÜ

In this study, the subject of the Prophet (pbuh) was examined in Masnavi Sharif as a representative and symbolic expression. In the Masnavi, the similitude, expressions, representations and some other features used about the Prophet were examined. The terms such as *Hakikat-i Muhammediyye* and *nûr-ı Muhammediyye* related to the Prophet were studied. The terms were examined according to the commentary of the Masnavi Sharif, which belongs to A. Avni Konuk. Some terms explaining the term *Hakikat-i Muhammediyye* were determined. Some couplets explaining the miracles of the Prophet were examined. The couplets describing Mevlânâ Celâleddîn Rûmî's love for the Prophet were explained.

Keywords: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî and the Prophet, Prophet in the Masnavi Sharif, Prophet, Masnavi.

ÖNSÖZ

Mesnevî-i Şerîf'te Hz. Peygamber (s.a.v.) genel başlığı altında sunduğumuz bu çalışmanın konusu; *Mesnevî*'de Hz. Peygamber'in hangi teşbih ve temsillerle yer aldığını tesbit etmektir. Bu temsil ve teşbihlerin İslâm Edebiyatı'nın şekillenmesindeki etkisi inkâr edilemez. Çalışmada temel kaynağımız yirminci yüzyıl şârihlerinden Ahmed Avni Konuk'un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'dir.

Mesnevî'de Hz. Peygamber'den bahsedilirken kullanılan tâbir, temsil ve teşbihler birinci bölümde, Hz. Peygamber'in varlık sahasındaki anlamını ortaya koyan tasavvufî mefhûmları ifâde eden temsil ve teşbihlerde ikinci bölüm olarak ayrı ele alınmıştır. Hakikat-i Muhammediyye, küll-i küll, akl-ı küll, akl-ı Muhammedî, nûr-ı Muhammedî, nûr-ı Mustafâ gibi mefhûmların arş, güneş, gülzâr gibi istâre ve remizlerle ifâde edilmiş olması tesbit edilmiştir.

Ayrıca *Mesnevî*'de Hz. Peygamber'in sıklıkla vurgulanan mûcizeleri de temsil değeri bakımından bu bağlamda ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde; *Mesnevî*'de Hz. Peygamber'in öne çıkan bazı husûsiyetleri, mûcizeleri ve Hz. Mevlânâ'nın Hz. Peygamber sevgisi konu edilmiştir. Bu bağlamda; aşk, Ahmed ismi, sûret-i şerîfesi, kelâm-ı şerîfî, hevâsından konuşmaması, hâtem, mahfûz, putları kırması, muttakîlerin imâmı, tâhir nesebi, şefî, hâdî, settâr, hilmi ve cömertliği, şefîk, insanları tek bir nefes kılması, sâ'yi, fettâh, şâhid gibi öne çıkan birçok özelliği tesbit edilmiştir.

Mesnevî'de yer alan Hz. Peygamber'in bütün mûcizelerine bu çalışmada yer verilmemiştir. Mî'râc, şakk-ı kamer, Kur'ân'ı Kerîm mûcizeleri üzerinde sıklıkla durulduğu için bu üç mûcize seçilmiştir. Hz. Peygamber sevgisi beyitlerde her yönüyle açıklanmıştır. Salâtü selâm getirmenin fâzileti, Cenâb-ı Allâh'ın Hz. Peygamber için buyurduğu kudsî hadîse atıf yapılarak ilâhi aşkı temsil eden "levlâk" tâbiri bu sevgiyi izâh etmesi bakımından açıklanmıştır. Son başlıkta; Hz. Mevlânâ'nın Hz. Peygamber'e sevgi ve saygı içeren beyitlerine yer verilmiştir.

Tez süresi boyunca, desteğini benden esirgemeyen ve her mânâda beni bilgilendiren, acemiliğimi büyük bir gönül olgunluğuyla karşılayan değerli Hocam; Dr. Öğretim Üyesi Derya Baş’a teşekkür ederim.

Gülcan ÜNLÜ
İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE HZ. PEYGAMBER HAKKINDA KULLANILAN BAZI TEŞBİHLER

A. Havâss-ı Zâhire ile İlgili Olanlar	8
1. Göz	8
1 a. Elem Neşrah Sürmesi	9
2. Koku	9
3. Kulak	12
B. Diğer Teşbihler	13
1. Güneş	13
2. Yüz Ay	15
3. Kuşluk Vakti	16
4. Kimyâger	17
5. Altın	18
6. Şem'	19
7. Hümâm	21
8. Ağaç	21
8 a. Yemişli Ağaç	22
8 b. Gül Ağacı	23
9. Sultân	25
10. Deryâ	26
11. Kıyâmet	26
11 a. Yüz Kıyâmet	29
12. Dürr-i Yetim	32

İKİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE HAKÎKAT-İ MUHAMMEDİYYE MEFHÛMUNA DELÂLET EDEN BAZI BEYİTLER VE BUNUNLA İLGİLİ TEŞBİHLER

A. Hakîkat-i Muhammediyye.....	35
1. Mesnevî'de Hakîkat-i Muhammediyye Mefhûmuna İşâret Eden Bazı Beyitler.....	36
1 a. Rûh-ı Küllî-i Muhammedî.....	38
1 b. Küll-i Küll.....	40
1 c. Akl-ı Küll.....	41
1 d. Akl-ı Muhammedî.....	45
2. Nûr-ı Muhammedî.....	47
2 a. Nûr-ı Mustafâ.....	48
B. Hakîkat-i Muhammediyye ve Rûh-ı Küllî-i Muhammedî ile İlgili Teşbihler.....	50
1. Hakîkat-i Muhammediyye ile İlgili Teşbihler.....	50
1 a. Arş.....	50
1 b. Ben.....	51
1 c. Güneş.....	52
1 d. Ağır Yük.....	53
1 e. Gülzâr.....	53
2. Rûh-ı Küllî-i Muhammedî ile İlgili Bir Teşbih.....	54
2 a. Ân.....	54
3. Makâm-ı Mahmûd ile İlgili Bir Teşbih.....	54
3 a. Âb-ı Mahmûd.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE HZ. PEYGAMBER'İN ÖNE ÇIKAN HUSÛSİYETLERİ, MÛCİZELERİ ve HZ. PEYGAMBER SEVGİSİ

A. Husûsiyetleri.....	57
1. Aşk.....	57
2. Ahmed İsmi.....	61
3. Sûret-i Şerîfesi.....	64
4. Cenâb-ı Allâh'ın Kur'ân'ı Tâlîmi.....	69
5. Kelâm-ı Şerîfi.....	69
5 a. Hevâsından Konuşmaması.....	70

6. Hâtem	71
7. Mahfûz	73
8. Putları Kırmayı	74
9. Muttakîlerin İmâmı	76
10. Tâhir Nesebi	76
11. Şefî	77
12. Hâdî	78
13. Settâr	79
14. Hilmi ve Cömertliği	79
15. Şefîk	81
16. İnsanları Tek Bir Nefis Kılması	83
17. Sâ'yi / İbâdeti	84
18. Fettâh	85
19. Şâhid	85
B. Mûcizeleri	87
1. Mî'râc'ı	87
2. Şakk-ı Kamer	91
3. Kur'ân'ı Kerîm	92
C. Mesnevî'de Hz. Peygamber Sevgisi	93
1. Salâtü Selâm Getirmenin Fazîleti	94
1 a. Fermân-ı İlâhî: Levlâk	95
2. Mevlânâ Celâleddîn'in Hz. Peygamber Sevgisi	96
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	104

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.e.	: aynı eser
a.s.	: Aleyhisselâm
bs.	: Basım
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Yayına hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radiyallâhu Anh
s.	: sayfa
s.a.v.	: Sallâllâhû Aleyhi Vessellem
t.y.	: Basım tarihi yok
v.d.	: ve diğerleri
y.y.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

Hız. Mevlânâ tasavvufî görüşünü Cenâb-ı Allâh ve Hız. Peygamber sevgisi etrafında şekillendirmiştir. *Mesnevî-i Şerîf*'te Hız. Peygamber Efendimiz'e her bakımdan, geniş bir anlatımla yer verilmiştir. *Mesnevî-i Şerîf*'in muhtevâsına âşına olmak isteyen okuyucu öncelikle *Mesnevî*'ye rûhunu veren zâtın Hız. Peygamber Efendimiz olduğunu bilmelidir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672-17 Aralık 1273) ilhâm aldığı menbâ Hız. Peygamber Efendimiz'dir. Onun her hususta önderi ve rehberi Hız. Peygamber'dir. Bu sebeple Hız. Mevlânâ'nın Hız. Peygamber'e duyduğu sevgi ve derin hürmet bütün yönleriyle *Mesnevî*'de seçilebilir.

“Mesnevî” kelimesi şâirlerin ıstılâhında, iki mısraının bir kafiye de yer aldığı yani iki dize halinde yazılan nâzımlara denilir. Aslı yani kökeni “mesnâ” kelimesi olup, ikişer ikişer dize anlamına gelmektedir.¹

Mesnevî, dînî, tasavvufî, edebî özellikleriyle birlikte birçok bakımdan incelenmesi gereken bir eserdir. İslâm edebiyatına dolaylı ve dolaysız yünden yaptığı etkiler incelenmiş ve incelenmeye de devam etmelidir. *Mesnevî*'de Hız. Peygamber'in teşbih, tâbir, tasvîrlerle tanıtılması hem tasavvuf düşüncesi ve hem edebiyat araştırmaları bakımından önem taşımaktadır.

Hız. Mevlânâ'nın Anadolu'ya yerleşmesi, Anadolu kültürü için adeta bir şans ve kültürel mîrâs olmuştur. Hız. Mevlânâ'nın babası Bahâeddîn Veled'in Hicâz'dan dönüşünde, Şam'dan Anadolu'ya geçmesi ve Malatya, Erzincan, Akşehir, Lârende'nin ardından Konya'ya gidip yerleşmesi kazanılan büyük bir kültürel göçtür.²

Mesnevî'de Hız. Peygamber'e duyulan sevginin ifâde edilme biçimi Anadolu tasavvuf kültürünün yapı taşlarından biridir. Bu sevgiyi anlamak aynı zamanda tasavvuf düşüncesinin mefhûmlarına da âşinâlık sağlar. *Mesnevî*'de Hız. Peygamber'e yönelik coşkun sevgi ve bağlılığın ifâde ediliş biçimleri tasavvuf düşüncesinde Hız.

¹ Ahmed Avni Konuk, **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, Haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009, C.I, s. 57.

² Ahmet Subhi Furat, “Mevlânâ'nın Hayatı ve Fikirleri”, **İslâm Medeniyeti Dergisi**, Sayı: 5, Aralık 1967, s. 37.

Peygamber'in yerinin tesbit edilmesi bakımından önemlidir. Hz. Peygamber sevgisi, Hz. Mevlânâ gibi büyük sûfilerin eserleriyle bir aşk kültürüne dönüşmüştür.

Mesnevî, Mevlevî tarîkatı mensûbu şâirlerin olduğu gibi diğer tarîkat erbabı şâirlerin ve bu kültür havzasında bulunan bütün şâirlerin ilhâm kaynağı olmuştur. Eserde geçen tâbir, teşbih, tasvîr ve misâller sembolik anlatım bakımından kendisinden sonra yazılan eserlere kaynaklık etmiştir. Hz. Peygamber hakkında kullanılan teşbih ve tâbirler Divân şâirlerini doğrudan etkilemiştir. Divân edebiyatının iz bırakan şâirlerinden Nedîm'in (ö.1730) yetişmesine katkısı olan Nefî (ö.1635) Mevlevî tarîkatına mensuptur. Neşâtî Ahmed Dede de (ö.1084/1673-1674) sayısız Mevlevî şairlerden biridir.³ Ali Enver Bey'in 1891 yılında Esrar Dede'ye ait olan *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye* eserinin bir özeti olarak hazırladığı *Mevlevî Şâirler* isimli eserinde Âdem Dede'den Yahyâ Efendi'ye değin iki yüz civarında Mevlevî şâirin şiirlerinden örnekler ve hayâtlarına dâir kısa anekdotlar ihtivâ etmektedir.⁴

Hz. Mevlânâ manzum eserleriyle Divân Edebiyatının şekillenmesinde etkili olduğu gibi Tekke Edebiyatını da etkilemiştir. Eserlerinin zengin muhtevâsı tasavvuf düşüncesini olduğu kadar İslâmî edebiyata da kaynaklık etmiştir. Müslüman şâirler mânâ ve şekil olarak *Mesnevî*'yi emsâl almışlardır. *Mesnevî*'de kullanılan her bir ifâde şekli, tasvîr, teşbih ve tâbir Divân edebiyatı için kılavuzdur. Hz. Peygamber sevgisiyle yazılan na'lar, mi'râciyyeler ve diğer şiir türleri *Mesnevî*'nin kılavuz olmasına birer örnektir.

Hz. Mevlânâ Anadolu'dan başlamak üzere bütün İslâm coğrafyasında tanınan bir sûfî-şâir olup, çağımızda Avrupa ve Amerika'da çok okunmasıyla birlikte evrensel bir kimliğe kavuşmuştur. Tefekkür ve aşk gibi evrensel temaların ele alınma biçimi ve insan davranışlarının kaynağına dâir tesbitleri ile ilgi çekmiştir. Din, ırk,

³ Abdûlbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 2. bs., İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1983, s. 446.

⁴ Ali Enver, *Mevlevî Şâirler-Semahâne-i Edeb*, Haz. Tahir Hafizoğlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 2010, s. 13.

mezhep ayrımı yapmadan insanoğlunun aslî niteliklerini dile getirmiştir.⁵ Bununla ilgili ilgi çekici bir anekdotda bir rahip ile karşılaşması hikâye edilmektedir:

Kostantiniye’de bilgin bir rahip bulunmaktadır. Bu rahip, Hz. Mevlânâ’nın ilmini, samimiyetini ve alçak gönüllülüğünü işiterek hayran olur. Hz. Mevlânâ’yı görmek için Konya’ya ziyaretine gelir. Konya’da bulunan rahipler kendisini karşılar. Hz. Mevlânâ’yla rahip tesadüfen yolda karşılaşır ve saygısından ötürü önünde üç kez eğildiğinde, kafasını her kaldırdığında da Hz. Mevlânâ’nın da saygısına karşılık vererek eğildiğini farkeder. Bu karşılıklı saygıda bulunma hâli bir süre devam eder ve rahip bu hayranlıktan elbisesini yırtar ve şu sözleri söyler: “Ey dinin sultânı! Benim gibi zavallı ve kirli birine karşı gösterdiğin bu ne alçak gönüllülük ve kendini hor görmektir?” Hz. Mevlânâ bu söze karşılık şöyle der: “Ne mutlu o kimseye ki Tanrı onu malla, güzellikle, şerefle ve saltanatla rızıklandırdı. O da bu malı ile cömertlik yaptı, güzelliği ile iffet sahibi, şerefi ile alçak gönüllü ve saltanatı ile de adalet sahibi oldu” hadîsini buyuran sultanımızdır. Tanrı kullarına nasıl alçak gönüllülük göstermeyeyim ve niçin kendi küçüklüğümü belirtmeyeyim. Eğer bunu yapmazsam, neye ve kime yararım!” Bunun ardından rahip ve yanında bulunan arkadaşları Müslüman olup Hz. Mevlânâ’ya mürit olmuştur. Hz. Mevlânâ bu tevâzu ve alçak gönüllülüğün, Hz. Peygamber’den kendisine mîrâs olduğunu belirtmiştir.⁶

Mesnevî Müslüman ülkelerde eğitim ve kültürün bir parçası olarak okunmuş ve okunmaktadır.⁷ *Mesnevî* ilâhî aşka rehber olmak için yazılmıştır. Hz. Mevlânâ, bu büyük ve kutsal aşkı; hoşgörüyü merkez alarak ve büyük kitlelere hitâp eden ve rûhen incelik ve sanat ifâde eden edebî bir dille izhâr etmiştir. Şems-i Tebrîzî’nin Hz. Mevlânâ’ya söylediği şu söz onun gelecekteki etkisini öngören bir ifâdedir: “Sen dünyaya tek geldin ve bütün insanlar arasında meydandan topu kaptın, hepsini geçtin, bütün dünyayı aşkınla sarhoşa döndürdün.”⁸

⁵ Cemaleddin Çelik, “Mevlânâ’nın Fikirlerinin Türklerin Dinî Hayatına Etkileri”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 12, 2002, s. 25.

⁶ Ahmet Eflâkî, **Âriflerin Menkıbeleri**, Çev. Tahsin Yazıcı, 2. bs., İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995, C.I, s. 573-575.

⁷ Nilgün Açık Önkâş, **Klasik Türk Edebiyatında Mevlevîlik Kültürü ve Mevlevî Şâirler**, Muğla, Gece Kitaplığı, 2015, s. 165-166.

⁸ Eflâkî, **a.g.e.**, C.I, s. 517.

Mesnevî'nin şiiriyet olarak mükemmelliğinin ortaya konması mânevîyâtının geri plana itilmesine sebep olmamalıdır. Ahmet Avni Konuk,⁹ *Mesnevî*'nin şiir gibi tedkîk ve tenkîd edilmesini eleştirmiş ve bu konuda *Mesnevî*'den şu beyiti nakletmiştir: “Sûretin fakîri ve muhtâcî, ârifin irfânının zekâtını ne vakit tadar? O *Mesnevî*, ma'nâdır; feûlün fâilât, ya'ni elfâz ve şiirden ibâret değildir.”¹⁰ Konuk bu fikrini teyid için *Divân-ı Kebîr*'den de alıntı yapmıştır: “Benim indimde şiir nedir? Ne kıymeti vardır; tâ ki ben o şiirden lâf vurayım ve şiir söylediğimden dolayı öğüneyim. Benim bir başka fennim ve hünerim vardır ki, o fen ve hüner, şâirlerin fenlerinin ve hünerlerinin gayrıdır.”¹¹

Mesnevî'nin yazılış amacı şiir ve güzel söz değil, ilim ve irfândır; dinî ve mânevî yönden feyz almaktır. Bunu ifâde eden bir diğer misâl *Mesnevîhân* Mehmed Es'ad Dede'nin şerhinde yer alan şu bilgidir: 1283 tarihinde ufak kıtalı ve güzel hatlı *Mesnevî-i Şerîf* satın almıştır. Bu *Mesnevî*'nin baş tarafında şiir türünden bir dörtlük yazılmıştır. Mehmed Es'ad Dede yazılan bu kıt'ayı *Rumûzu'l-Hikem* eserinin yazarı Sâmi Paşa'ya gösterir. Kıt'ayı okuyan Sâmi Paşa: “Hz. Mevlânâ'ya şâir tâbir olunmuştur. Zât-ı kudsiyet-penâhîleri şâir değil, hakîm-i İlâhîdir.” demiştir.¹²

Hz. Mevlânâ'nın Hz. Peygamber'e sevgisi küçük yaştan itibâren aldığı yüksek dinî eğitimle yoğunluk kazanmış ve tasavvufî hayatıyla zirveye ulaşmıştır. Her Müslüman Hz. Peygamber'i sevmekle yükümlüdür. Tasavvufî hal ve makâmlar kişiyi bu sevginin hakîkatine ulaştırmakta ve sevginin kendisi kılmaktadır.

Hz. Mevlânâ'nın oğlu Sultân Veled, *İbtidâ-Nâme* isimli eserinde *Mesnevî*'nin hangi maksatla kaleme aldığını belirtmiştir. Ona göre erenlerin kıssalarından söz edip onların makâmlarını ve kerâmetlerini anlatırken aslında kendi makâmını ve kerâmetlerini ve Cenâb-ı Allâh ve Hz. Peygamber sevgisini izhâr etmektedir. Bu

⁹ Şârih olmanın yanı sıra sûfî, mütefekkir, şâir, bestekâr yönüyle de dikkat çeken Ahmed Avni Konuk'un bu ilmi zenginliğinin ve *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nin akademik çalışmalar için önemi hâizdir. Şerhinin metin itibâriyle esâsının Ankaravî, hazretlerinin olduğunu vurgulayarak, mürâcaat ettiği şerhlerin; Ankaravî, Hind şâirlerinden İmdâdullâh, Bahru'l-Ulûm Abdü'l-Alî, Velî Muhammed Ekberâbâdî, Mükâşefât-ı Rızavî ve Abdurrahmân Leknevî olduğunu belirtir. Bkz. Konuk, **a.g.e.**, C.I, s. 39; Safi Arpaguş, “Ahmed Avni Konuk ve *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi”, **Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 45, Eylül 2013, s. 32.

¹⁰ Konuk, **a.g.e.**, C.I, s. 31.

¹¹ **A.e.**, C.I, s. 31.

¹² **A.e.**, C.I, s. 31-32.

hâlin ve maksadın vermek istediği gerçek mânâyı kavrayacak anlayış ve kâbiliyete herkes sahip olmayabilir.¹³

Mesnevî bütün ilimleri ve bilimleri ihtivâ eden ve her kesimden insana hitâp eden bir eserdir. *Mesnevî*'nin anlaşılması açısından bir diğer önemli husûs hevâyâ kapılarak okunmaması gerektiğidir. Hz. Mevlânâ *Mesnevî*'nin nasıl okunması gerektiği hakkında bazı tavsiyelerde bulunmuştur:

1 - 67. Beyit: “Eğer ma’nevî denizin susamışsı oldun ise, Mesnevî adasında teferrüç et!”¹⁴

Sûretsiz olan mânâ denizinin susayanı olan kişi, mânâ denizinin ortasında elfâz yani lafızlar, sözler ve ibâre sûretiyle ortaya çıkan *Mesnevî-i Şerîf* adasına teferrüc etmelidir yani gezintiye çıkmalıdır. Böylece kesâfetin cenklerinden yani yoğunluğun ve katılığın cenginden, muhâlefetinden, gamından, kederinden kurtulmalıdır.¹⁵

2 - 3445. Beyit: “Ya sen zanneder misin ki, kelâm-ı Mesnevî’yi okuduğun vakit onu bâd-ı hevâ dinleyesin?”¹⁶

Mesnevî-i Şerîf’i her okuyanın onun kelâm-ı zâhîrîsinin zımnında gizli ve örtülü olan esrârını ve hakikatlerini bâd-ı hevâyâ kapılarak yani hevese ve eğlenceye kapılarak okuyamayacağı vurgulanmıştır. *Mesnevî-i Şerîf*’in mânâsının bâtînesini bilen kuvvetli bir îmân karşılığında ancak anlayabilir.¹⁷

3 - 671. Beyit: “Binâenaleyh Mesnevî lafızlarının nakşından sûrete mensûb olan dâldir ve ma’nâyâ mensûb olan hâdîdir.”¹⁸

Mesnevî’de mey, mutrıb, dilber, maşuk gibi lafızlar bulunmaktadır. Bir sûrete mensûb ve cismânî olan yani sûrete ve cisme göre yaşayan kişi bahsi geçen bu kelimeleri yanlış anlayabilir. Örneğin meyi üzüm suyundan yapılan şaraba, mutrıbı

¹³ Sultan Veled, *İbtidâ-Nâme*, Çev. Abdülbâki Gölpinarlı, Ankara, Güven Matbaası, 1976, s. 1.

¹⁴ Konuk, **a.g.e.**, C.XI, s. 36.

¹⁵ **A.e.**, C.XI, s. 36.

¹⁶ **A.e.**, C.VIII, s. 500.

¹⁷ **A.e.**, C.VIII, s. 500.

¹⁸ **A.e.**, C. XI, s. 228.

çalgı çalan şarkı söyleyen kişiye, dilberi ve maşuku da güzel kadınlara yorabilir. Bu kelimelerin anlamlarını zâhire mahsur kılsa delâlete düşer, şaşkın olur. Şayet bahsi geçen bu kelimelerin mânâsını kavrayıp meyın ilâhî aşk şarabı, mutrıbın rûhu keyiflendiren insan-ı kâmil, dilberin ve maşûkun da mahbûb-ı hakîkî olan Cenâb-ı Hakk olduğunu bilir ve hâdî olur. Çünkü bu kelimeler sûfî ıstılâhlarıdır. Dolayısıyla bu ıstılâhlar ahvâl-i bâtneyi yani gizli hâlleri akla izâh için ahvâl-i zâhireye bir diğer ifâdeyle görünen, âşikâr olan hâllere teşbih edilmek amacıyla ifâde edilmiştir.¹⁹

¹⁹ A.e., C.XI, s. 228.

BİRİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE HZ. PEYGAMBER HAKKINDA KULLANILAN BAZI TEŞBİHLER

Türk Edebiyatı'nın doğuşu ve gelişiminde önemli bir rolü olan *Mesnevî-i Şerîf*'te teşbihe sıkça yer verilmiştir. Hz. Peygamber'in üstün ve yüce olan özellikleri güneşe, aya, kuşluk vaktine, kimyâgere, altına, şem'e, hümâma, ağaca, gül ağacına, âb-ı mahmûda, sultâna, deryâya, kıyâmete, inciye benzetmeler yapılarak dile getirilmiştir.

Teşbihi tesîrli yapan şey duyulara hitâp etmesidir. Teşbih yapılırken akıl, duyular olmaksızın bir etki ve tesîr gösteremez. Teşbihin güzellik ifâde etmesinin yanında kabul edilir olması için akıl da duyulara iştirâk eder ki bu da bir yöntemdir. Teşbihin anlaşılması ve mâkûl olması bakımından akıl ve duyuların yanı sıra rûhta teşbih edilmelidir. Çünkü iç dünyanın, sezginin, hislerin, şuûrun, vicdanın kısacası her türlü duygunun merkezi ve kaynağı rûhtur.¹

Gelişiminde *Mesnevî*'nin tesîrinin görüldüğü Türk İslâm edebiyatında da Hz. Peygamber'e övgü dolu na'lar yazılmış, en başta kaside olmak üzere mesnevî, gazel, kıt'a, müstezad, tercî-i bend, terkîb-i bend, musammat, rubâî, tuyuğ, müfred, mısraî türü nâzım şekilleri kullanılmıştır. Bahsi geçen şiir türlerinde Hz. Peygamber'e sevgi ve hürmet bildiren sanat dili öne çıkmaktadır. Bu sûretle Hz. Peygamber'e karşı duyulan sevgi; sanat icrâsıyla edebî eserler şeklinde ifâde edilmiştir ve güzel ve mükemmel olan şeylere benzetilmek suretiyle açığa vurulmuştur; gül, inci deryâsı, su, rahmet, sâhib-i kevser, bahr-i kerâmet, âb-ı hayât, ankâ, ay, dolunay, bülbül, cevher, merdüm-i dîde, tabib gibi.²

Teşbih, Divân edebiyatının en önemli unsurlarının başında yer alır ve en çok başvurulan edebî anlatım yönteminden biridir. Örneğin, sevgilinin güzelliği teşbih,

¹ Süleyman Koçak, "Kur'an Deyimlerinde Teşbihin Temel Özellikleri", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.VII, Sayı: 4, 2007, s. 346.

² Hikmet Atik, "Na'atlarda Hz. Peygamber'e Yapılan Teşbihler; Fuzûlî'nin Su Kasidesi Örneği", **İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı**, 07-09 Kasım 2014, s. 256.

tenâsüp ve mecâza başvurularak dile getirilir. Bâkî, Nedim, Cinânî, Nizâmî, Zâtî, Mesîhî, Şeyh Gâlib, Nazikî, Mezâkî, Kadı Burhaneddin, Şeyhî, Hayâlî, Mısrî, Lutfî ve diğer şâirleri teşbihleriyle öne çıkan şâirler olarak anabiliriz.³

A. Havâss-ı Zâhire ile İlgili Olanlar

Mesnevî-i Şerîf’te Hz. Peygamber’e hâs bazı husûsiyetler bazen zâhir hislere (havâss-ı zâhire) teşbih edilerek anlatılmıştır; göz-sürme, koku gibi teşbihler bunlardan bir kaçıdır.

1. Göz

Mesnevî’de, Hz. Peygamber’in rûhunun sahip olduğu özellik dolayısıyla keskin görüşü ve bu suretle bilişi, O’nu göze teşbih etmek suretiyle anlatılmıştır. İlgili beyitler aşağıdadır:

4 - 105. Beyit: “O Peygamber baştan başa kulaktır ve gözdür. Biz ondan tâzeyiz O murzı’dır; biz sabîyiz.”⁴

Hz. Peygamber görünüşte cism-i kesîf olarak görünürse de rûhunun vasfı gereğince tüm vücûdunun varlığıyla uzaktan, yakından işitir ve görür. Rûhunun sahip olduğu özelliklerden olarak “Baştan başa kulaktır ve gözdür” denilerek gaybı bilmesine işâret edilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) gaybı Cenâb-ı Allâh’ın haber vermesiyle bilmektedir.⁵ “Biz ondan tâzeyiz” ifâdesiyle; Hz. Muhammed’in vârisi olan rûhların, O Nebiyy-i zîşândan tazelenip dirilik bulması anlatılmaktadır. O, müminlerin ve evliyânın mâneviyâtının kaynağıdır, onların mürşididir.⁶

³ Abdülkerim Gülhan, “Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar”, **Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C.III, Sayı: 5, 2008, s. 347-355.

⁴ Konuk, **a.g.e.**, C.V, s. 45.

⁵ Hûd, 11/49.

⁶ Konuk, **a.g.e.**, C.V, s. 45.

1 a. Elem Neşrah Sürmesi

Mesnevî'de aşağıdaki beyitte İnşirâh sûresine atıf yapılarak, Hz. Peygamber'in gözünün "Elem neşrah"tan sürme bulduğu ifâde edilmiştir.

5 - 2882. Beyit: "Onun iki gözü "Elem neşrah"tan sürme buldu. O şeyi gördü ki, Cebrâil ona tâkat getirmedi."⁷

İnşirâh sûresinin ilk âyetine atıf vardır. Hz. Peygamber'in iki gözü; "(Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?" âyetindeki hitâpla sürme bulmuştur ve mübârek göğsü yani bâtın gözü açılmıştır.⁸ "Gözü sürme bulmuştur" ifâdesiyle gözünün perdesinin açıldığı kastedilmiştir. Bu husûs şöyle tasvîr edilmiştir; Hz. Peygamber'in gözünün sürme bulmasıyla bâtın gözü açıldığı için Cebrâil'in geçmeye tâkat getiremediği Sidretü'l-Müntehâ'yı aşmıştır.⁹

2. Koku

Hz. Mevlânâ, ifâdeye zenginlik veren metaforlardan olan kokuyu beyitlerinde teşbih unsuru olarak kullanmıştır. Koku, bir şeyin hakîkati ve hüviyeti hakkında bilgi vermenin yanı sıra asıl kaynağa ulaşmada rehberlik görevi de yapmaktadır. Mânevî kokuyu alabilecek hissiyâta sahip olmak gereklidir; çünkü zâhirî kokuyu koklamanın bir hükmü yoktur. Hakîkî olan koku mânevî ve ilâhîdir.¹⁰

Mânevî ve ilâhî kokunun olmasının dayanağı yani ispatı; Hz. Yakub'un (a.s.) Hz. Yûsuf'un (a.s.) kokusunu çok uzak mesâfeden hissetmesidir. Kur'ân'da Hz. Yakub'un bu mânevî hissi şu şekilde haber verilmiştir:

"Bu gömleğimi götürün de babamın yüzüne koyun ki, gözleri açılsın ve bütün ailenizi bana getirin" dedi. Kervan (Mısır'dan) ayrılınca babaları, "Bana bunak demezseniz, şüphesiz ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum" dedi."¹¹

⁷ A.e., C.XII, s. 299.

⁸ İnşirâh, 94/1.

⁹ Konuk, a.g.e., C. XII, s. 299.

¹⁰ Betül Güçlü, "Mevlânâ'nın Eserlerinde "Yûsuf'un Gömleğinin Kokusu", **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, C.XIII, Sayı: 3, 2013, s. 153-155.

¹¹ Yûsuf, 12/93-94.

Mesnevî'de kokuyla ilgili birçok anlatım bulunmaktadır. Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber sayesinde mânevî kokuyu alması, Hz. Peygamber'e Yemen'den Üveys-i Karanî'nin kokusunun gelmesi ve Veysel Kârânî hâdisesi anlatılırken Hz. Yusuf'un gömleğine atf yapılması koku ile ilgili örneklerden bazılarıdır.

6 - 2044. Beyit: “Vaktâki Ebû Bekir Muhammed'den koku götürdü; “Bu yüz yalancı değildir” dedi.”¹²

Hz. Muhammed Sallallâhu aleyhi ve sellem, halkı hidâyete dâvet ettiğinde, Ebû Bekr es-Sıddîk (r.a.) O'nun peygamberliğinin hakikatinden bir koku almıştır. Hz. Ebû Bekir his ve kalp gözüyle O'nun nûrunun mânâsını idrâk etmiştir. Öte yandan “Bu yalancı olmayan bir yüzdür” diyerek hemen îmân etmiş, Hz. Peygamber'in musâhibi yani dostu, arkadaşı ve yoldaşı olmuştur. Hz. Peygamber'in simâsı O'nun doğruluğunun ve dürüstlüğünün alâmetidir. Kur'ân-ı Kerîm'de yüce ve büyük bir ahlâka sahip olduğu bildirilmiştir.¹³ Ahlâkı evrensel niteliğe hâiz olup, herkes tarafından kabul görmüş, nezâket ve dürüstlük üzerine kuruludur. Bütün canlılara karşı dost ve merhamet sahibidir.¹⁴

7 - 163. Beyit: “O ki, Hakk'ın kokusunu Yemen'den bulur, bâtılın kokusunu benden nasıl bulmaz?”¹⁵

“Muhakkak ben Yemen tarafından nefes-i Rahmân'ı buluyorum” hadîs-i şerîfinde de bildirildiğine göre O, uzak mekânlarda ve cihet-i zâhirde Hakk'ın kokusunu duymaktadır.¹⁶ Yani nerede olursa olsun, Cenâb-ı Allâh'ın anıldığını, nefeslerin Rahmân olan Allâh'ı zikrettiğini bilmektedir. Zikirleri duyduğuna göre bâtıl fikrin çirkin kokusunu da duymaz mı diye sorulmaktadır. İşlenen günahlar, bâtıla kapılan insanların fikirleri de O'nun mâlûmudur. Cenâb-ı Allâh'ın ve kendisinin anıldığını işitip bilmektedir.¹⁷

¹² Konuk, **a.g.e.**, C.IV, s. 72.

¹³ Kalem, 68/4.

¹⁴ Konuk, **a.g.e.**, C.IV, s. 72.

¹⁵ **A.e.**, C.V, s. 59.

¹⁶ **A.e.**, C.V, s. 60.

¹⁷ **A.e.**, C.V, s. 60.

8 - 164. Beyit: “Mâdemki Mustafâ uzak yoldan koku götürdü, bizim ağzımızdan buhûru nasıl bulmaz?”¹⁸

Yemen gibi uzak bir yerden koku aldığına göre ağzımızdan çıkan salâtü selâmın lâtif kokusunu, âlem-i ruhâniyyette duyup haber almaktadır. Buhur ile salâtü selâmlar kastedilmiştir, getirilen salâtü selâmlardan haberdâr olduğu bildirilmiştir.¹⁹

9 - 2851. Beyit: “Ahmed gibi ki Yemen’den koku götürür. Benim bu burnum ondan bir nâsib buldu.”²⁰

Hiz. Peygamber Yemen civârından Üveys-i Karânî’nin kokusunu almıştır. Üveys-i Karânî’nin Cenâb-ı Allâh’a ve Hiz. Peygamber’e olan bağığının ve îmânının Hiz. Peygamber tarafından hissedilmesi anlatılmıştır. “Muhakkak ben Yemen tarafından nefes-i Rahmân’ı bulurum.” hadîsine atıf vardır.²¹

10 - 1822. Beyit: “Öyle ki, Muhammed “Sabânın eli ile bana Yemen’den Hudâ’nın kokusu geliyor!” buyurdu.”²²

Hiz. Peygamber’in “Ben Yemen tarafından nefes-i Rahmân-ı buluyorum” hadîsine atıf yapılmıştır. Hadîsin metninde sabâ lâfzı olmadığı halde, beyitte sabâ ifâdesi geçmiştir. Hiz. Yûsuf’un kokusunu babası Hiz. Yakûb’a lâtif bir rüzgâr olan sabâ rüzgârının getirmesinden dolayı sabâ tâbiri kullanılmıştır. “Kervan, memleketlerine dönmek üzere ayrıldığında, babaları: “Doğrusu ben Yusuf’un kokusunu duyuyorum; ne olur bana bunak demeyin” dedi.” âyetine atıf yapılmıştır.²³ Böylece uzak diyârlardan kokunun hissedilmesi hâdisesi anlatılmıştır. Âşıklar, bahsi geçen bu rüzgârı mâşukların habercisi ve elçisi addetmiştir. Dolayısıyla Hiz. Yûsuf’un kıssasını anlatan âyette haber verildiği gibi peygamberler nefes-i Rahmân’ı hissederler. Hiz. Peygamber’de Üveys-i Karânî’den kendisine gelen nefes-i Rahmân’ı hissetmiştir.²⁴

¹⁸ A.e., C.V, s. 60.

¹⁹ A.e., C.V, s. 60.

²⁰ A.e., C.XII, s. 290.

²¹ A.e., C.XII, s. 290.

²² A.e., C.VII, s. 538.

²³ Yûsuf, 12/94.

²⁴ Konuk, a.g.e., C.VII, s. 538.

11 - 1824. Beyit: “Üveys’den ve Karan’dan acîb koku, muhakkak Nebî’yi sarhoş ve pürtarab etti.”²⁵

Üveys-i Karânî’den ve Yemen’in Karan isimli köyünden yayılan Hak kokusu Hz. Peygamber’i sarhoş ve çok sevinçli kılmıştır. Bilindiği üzere meşâmm-ı cism yani koku alma organları maddelerden ortaya çıkan iyi ve kötü kokuları duyduğu gibi meşâmm-ı rûh da âlem-i rûhânînin iyi ve kötü kokularını duyar. Fakat meşâmm-ı rûhânîyyeti meşâmm-ı cismânîyyetiyle sınırlanmış olanlar yani rûhu bedeninin ötesine geçemeyenler ise bu bahsi geçen rûhânî kokuları duyamaz. Hz. Peygamber’in rûhânî kokuları, rûhuyla hissettiği açıklanmıştır.²⁶

3. Kulak

Mesnevî’de aşağıda nakledeceğimiz beyitte ilgili âyete işâret edilerek Hz. Peygamber’in hayırlı bir kulak olduğu ifâde edilmiştir. Hz. Peygamber’in her şeyi bilmesinden kendi aleyhlerine rahatsız olan münâfıklar, O’nu kulağa benzetmişlerdir. Cenâb-ı Allâh, O’nun hayırlı bir kulak olduğunu ve inananlar için rahmet olduğunu bildirmiştir.

12 - 104. Beyit: “Muhammed’in kulağı sözde sır çeker ki, ona Hak Kur’ân’da “Hüve üzün” der.”²⁷

“Hüve üzün” tabiri; “O kulaktır” demektir. Can âleminin sultânı olan Hz. Muhammed’in (s.a.v.) kulağı dünya âleminde olan harfleri ve sesleri, kalplerdeki gizli sırları işitir. Hz. Peygamber’in her şeyi işitmesi ve kalplerde olanı bilmesinden ötürü münâfıklardan bazıları O’nu kulağa benzetmiştir. Cenâb-ı Allâh Hz. Peygamber’e seslenerek; kendisinin hayırlı kulak olduğunu onlara söylemesini istemiştir. İlgili âyet şöyledir: “Yine onlardan peygamberi inciten ve “O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır” diyen kimseler de vardır. De ki: “O, sizin için bir hayır kulağıdır ki Allah’a inanır, mü’minlere inanır (güvenir). İçinizden inanan

²⁵ A.e., C.VII, s. 539.

²⁶ A.e., C.VII, s. 539.

²⁷ A.e., C.V, s. 45.

kimseler için bir rahmettir. Allah'ın Resûlünü incitenler için ise elem dolu bir azap vardır.”²⁸

Münâfıklar Hz. Peygamber hakkında nübüvvete lâayık olmayan sözler söylerlerdi, her şeyi işitip bilmesinden dolayı “O kulaktır” dediler ve Cenâb-ı Allâh âyetiyle O'nun hayırlı kulak olduğunu bildirdi. Hz. Peygamber'in sahip olduğu bu türlü husûsiyetler münâfıkların hoşuna gitmedi. Çünkü hile ve yalanları ortaya çıkıyordu. Hz. Peygamber insanların sırlarını ve düşüncelerine vâkıftır ve böyle olması onlar için hayırlıdır, çünkü insanların yanlış düşüncelerini ve hatalarını doğru bilgi ile düzeltmektedir. Hz. Peygamber'in münâfıklarla ilgili her şeyi bilmesi münâfıkların hoşuna gitmiyordu, çünkü böylelikle yalan ve hileleri ortaya çıkıyordu.²⁹

B. Diğer Teşbihler

1. Güneş

Mesnevî'de Hz. Peygamber'in varlığı ve nûru güneşe benzetilmiştir. O batını aydınlatan güneştir. O'nun risâleti bulutsuz güneş gibidir.

Tasavvufî remiz ve kurgular, varlığı tefekkür etmek suretiyle tebâüz etmiştir. Aynı zamanda Divân şiirinin ilhâm aldığı kaynaklardan biridir. Bu bakımdan Divân şiirinde de güneşle ilgili tasavvurlar pek çoktur. Güneş, Divân edebiyatında genel olarak ışığı, parlaklığı, sıcaklığı ile ele alınmıştır; hem benzeyen hem de benzetilen konumundadır. Işık ve parlaklık güneşin aslî özelliği olduğu için pür-nûr, âlem-tâb gibi tamlamalar ile kullanılmıştır.³⁰

Hz. Peygamber'in güneş ve aya teşbihine örnek olarak, Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469) bir beytinde güneş ve ayın Hz. Peygamber'in nûrundan nûr aldığını şöyle dile getirmiştir:

²⁸ Tevbe, 9/61.

²⁹ Konuk, **a.g.e.**, C.V, s. 45.

³⁰ İskender Pala, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, C.I, s. 375.

Cemî'-i enbiyâlardan Muhammed cümleinin şâhı

Yüzü nûrundan almışlar felekler şems ile mâhı.³¹

13 - 3043. Beyit: “Bir güneşin şarkı ki, bâtın parlaticı olur, gündüzün güneş onun kabuğu ve aksidir.”³²

Şark kelimesi Doğu anlamı dışında parlamak ve parıldamak anlamlarına da gelmektedir. İnsan-ı kâmil güneşe benzetilerek insan-ı kâmilin parlamasının bâtını parlattığı, aydınlattığı anlatılmak istenmiştir. İmân sahibi kişinin derûnunu aydınlatmaktadır.

Gündüz vakti gözüken güneş, insan-ı kâmilin kabuğu mesâbesindedir ve sûrî güneşin yaratılmasındaki hikmet insan-ı kâmilin zuhûrudur. Gerçek anlamdaki güneş, insan-ı kâmilin kabuğu gibi addedilerek O’nun sadece zâhiri aydınlatan yönüne dikkat çekilmiştir. Oysa insan-ı kâmil güneşi, bâtını aydınlatmaktadır. İnsan-ı kâmil Hz. Muhammed’tir ve O’nun yolundan giden velîlerin her biri birer güneştir. Beyitte aynı zamanda: “Eğer sen olmasaydın eflâki yaratmazdım.” hadîs-i kutsîsine atıf vardır.³³ Öte yandan Hz. Muhammed’in (s.a.v.) nûr saçan bir kandil olarak gönderildiğine dâir şu âyete de atıf vardır: “Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah’ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.”³⁴

14 - 274. Beyit: “Yâ Resûlullah, sen risâleti tamâmen bulutsuz güneş gibi gösterdin.”³⁵

Hz. Peygamber, risâletini şüphe bulutlarından temizleyerek güneş gibi açık bir sûrette göstermiştir. O, hakîkatiyle aydınlatıcı olmuş, hakikatleri güneş gibi ortaya çıkarmıştır. Âyette belirtildiği gibi; bir dâvetçi ve nûr saçan bir kandil olarak

³¹ Eşrefoğlu Rûmî, **Dîvân-ı İlâhiyât**, Haz. Mustafa Tatcı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 152.

³² Konuk, **a.g.e.**, C.VIII, s. 370.

³³ **A.e.**, C.VIII, s. 370.

³⁴ Ahzâb, 33/45-46.

³⁵ Konuk, **a.g.e.**, C.IX, s. 104.

gönderilmiştir.³⁶ Güneş nasıl karanlıkları aydınlatıp ışık saçıyorsa, O'nun hakîkati de karanlıkları ve cehâleti aydınlatmıştır.³⁷

15 - 3220. Beyit: “O güneşten dahi bir pencereye vurdu, fakat ma’hûd olan yoldan ve taraftan değil!”³⁸

Hiz. Peygamber’in varlığı ve nûru güneşe teşbih edilmiştir. Pencereden kastedilen ise Hiz. Mevlânâ’nın vücûd-ı şerîfleridir. Güneş gibi olan Hakikat-i Muhammediyye’den pencere üzerine nûr yansımıştır. Hiz. Mevlânâ ve bütün velîler, ilhâmını Hiz. Peygamber’den almaktadır. Velîlerin pencere gibi olan vücûdları Hiz. Peygamber’in irşâdıyla nûr bulmaktadır.³⁹

2. Yüz Ay

Mesnevî’de Hiz. Peygamber’e bir kıymet takdîr edilemediği için O’nun parlaklığı ve nûru yüz tane aya teşbih edilerek anlatılmıştır. Divân ve tekke edebiyatında da benzer teşbihler yer almıştır. Niyâzi Mısırî’nin (ö. 1105/1694) güneş ve ayın nûrunun, Hiz. Peygamber’in nûrundan nûr aldığını dile getirdiği:

Alır şems ü kamer nûru yüzünden

Saçın “ve’l-leyl-i” yeldâlar Muhammed⁴⁰ beyti buna misâldir.

Ay ışığının kaynağı güneşinki gibi ateş değil, nûrdur. Gecelerin güzelliği ay ile mevcuttur. Ay, nûruyla güzeldir ve bu yönüyle geceye güzellik katar. Divân edebiyatında da ay, nûrlu yüzüyle sevgiliye benzetilmiştir. Ay, her gece görünmez çünkü ona ait özellikler vardır; yüksekliktedir, bir yerde durmaz, uzaktan seyredilir ve karanlığı aydınlatır. Bütün bu özellikler sevgilide de bulunmaktadır.⁴¹

Ayla ilgili işlenen konular arasında en çok sevgili ve sevgilinin güzelliği yer almaktadır. Bu sebepten Divân edebiyatında ay; Cenâb-ı Allâh’a, Hiz. Peygamber’e,

³⁶ Ahzâb, 33/46.

³⁷ Konuk, **a.g.e.**, C.IX, s. 104.

³⁸ **A.e.**, C.XII, s. 407.

³⁹ **A.e.**, C.XII, s. 407.

⁴⁰ Niyâzi-i Mısırî Halvetî, **Divân-ı İlâhiyât: Seçmeler**, Haz. Mustafa Tatçı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 395.

⁴¹ Pala, **a.g.e.**, C.I, s. 91.

Hız. Yûsuf'a, Hız. Ali'ye, Hız. Hasan'a, Hız. Hüseyin'e ve Hız. Mevlânâ'ya teşbih edilmiştir. Tasavvuf alanı dışında ay, beşerî ve mecâzî sevgiliyi ifâde etmek üzere kullanılır.⁴²

16 - 3465. Beyit: “O acîb olan dürr-i yetîm yüz ay gibidir. Zîrâ onun işâreti ile ay iki yarım oldu.”⁴³

Dürr-i yetîm, kıymet takdîr edilemeyen yani kıymeti takdîr edilemeyecek kadar değerli olan inci demektir ve bu tâbirle Hız. Peygamber'in lâtif zâtı kastedilmiştir. Hız. Peygamber'in cism-i şerîfi, tayy-i mekân ve bast-ı zamanda yüz ay değerindedir. Cisimler âleminde Hız. Peygamber'in sûrî, yani şeklî işâretiyle ay iki parça olmuştur. Şakk-ı kamer mûcizesi hakkında İmâm-ı Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Enes b. Mâlik'ten gelen şu rivâyet yer almaktadır: “Mekke ehli Resûl-i Ekrem'den kendilerine bir mûcize göstermesini istediler. O dahi ayın iki parça olmasını gösterdi. Hattâ Hirâ dağını ayın iki parçası arasında gördüler.”⁴⁴ “Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mucize görseler yüz çevirirler ve “Süregelen bir sihirdir” derler.” âyeti de bu mûcize hakkındadır.⁴⁵

3. Kuşluk Vakti

17 - 292. Beyit: “Yezdân o sebebdan “Ve'd-duhâ” buyurdu; “Ved'd-duhâ” Mustafâ'nın zamîrinin nûrudur.”⁴⁶

Duhâ, kuşluk vaktidir. Kur'ân'ı Kerîm'de “Yemin olsun, kuşluk vaktine!” âyetiyle kuşluk vaktine yemin edilmiştir.⁴⁷ Ve'd-duhâ ile Hız. Peygamber'in sırrının nûru kastedilmektedir. Kuşluk vakti, güneşin tam doğarak yükseldiği zamandır. Hız. Peygamber'in nûru, güneşin giderek yükseldiği bir zaman olan duhâ vaktine benzetilerek âlemi aydınlatan yönüne teşbih edilmiştir.⁴⁸

⁴² Reyhan Keleş, **Divan Şiirinde Mi'râciyye Kasideleri**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2018, s. 99.

⁴³ Konuk, **a.g.e.**, C.XII, s. 477.

⁴⁴ **A.e.**, C.XII, s. 477.

⁴⁵ Kamer, 54/1-2.

⁴⁶ Konuk, **a.g.e.**, C.III, s. 100.

⁴⁷ Duhâ, 93/1.

⁴⁸ Konuk, **a.g.e.**, C.III, s. 100.

4. Kimyâger

Tasavvufî bir remiz olarak kimyâ, elde bulunanla yetinmek ve elde olmayana arzu duymayı terk etmek anlamına gelir. Bu anlama göre üç türlü kimyâ vardır: Birincisi avâmın kimyasıdır; bakî olan ebedî hayat için dünyâ hayâtının metâından vazgeçmektir. İkincisi havâssın kimyâsıdır; Yaratıcı tercih etmek sûretiyle kalbin yaratılıştan kurtulmasıdır. Bir diğer ifâdeyle insanın fânî olan kendi nefsinden vazgeçip Cenâb-ı Allâh'ın yoluna girmesidir. Üçüncüsü saâdet kimyâsıdır; rezil ve kötü olan ahlâkı terk eden nefsin, fâziletler elde ederek bu fâziletlerle süslenmesidir.⁴⁹

Kimyâger maddelerin özünü yani mâhiyetinin ne olduğunu bildiği gibi Hz. Peygamber de insanların özünü bilmektedir. Diğer ifâdeyle insanların iyiye ya da kötüye olan yönelişini bilir ve insanların özüne vâkıftır. Kişinin kötü yönünün iyiye tebdil olması yani mânevî arınması hidâyetin deryâsı olan Hakikat-i Muhammediyye mertebesinden olmaktadır. Özünü temizlemek isteyen kişi; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberliğine îmân etmelidir. Hz. Peygamber'in bu özelliği *Mesnevî*'de kimyâgere benzetilerek anlatılmıştır.

18 - 1881. Beyit: “Bütün temizlikleri o deryâdan götürürler; onun katreleri mînâ-gerdirler.”⁵⁰

Mînâ-ger, kimyâger mânâsına gelmektedir ve abdiyyet-i mahza yani tam kulluk makâmında olan Hz. Peygamber'in hakîkatine işâret edilmiştir. Hz. Peygamber'in hem peygamberlik yönüne, hem de abdiyyetine yani kurbiyetine işâret edilmiştir. O, abdiyyeti bakımından çok sâdık bir kuldur. Katreler ifâdesiyle kastedilen vâris-i kâmiller yani velîlerdir. Velîlerin feyiz ve ilim kaynağı Hz. Peygamber'dir. Sâliklerin mürşidi olan velîlerin mürşidi de Hz. Peygamber'dir; çünkü O'nun peygamberliği irşâdı hâizdir. Mânevî arınmaların tümüne hidâyet deryâsı olan Hakikat-i Muhammediyye mertebesinden ulaşılır. Bu deryânın katreleri olan vâris-i kâmiller yani velîler her zamanda kimyâger gibi olup, dalâlette olan

⁴⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, Rehber Yayıncılık, 1997, s. 454.

⁵⁰ Konuk, *a.g.e.*, C.IX, s. 594.

insanları irşâd ederek bakır mesâbesinden altın mesâbesine yükseltirler. Mînâ-ger yani kimyâger teşbihindeki mânâ şudur; Kimyâger nasıl maddenin özüne vâkıfısa Hz. Peygamber de insanların özüne vâkıftır. Kişinin iyiye mi kötüye mi meyilli olduğunu ve insanların hâllerini ve iç dünyasını bilmektedir.⁵¹ Nitekim bir âyette Hz. Peygamber’e onurlu oldukları için utanıp ihtiyacını söylemeyen fakir ve ihtiyaç sahibi insanları yüzlerinden tanıyacağı bildirilmiştir.⁵²

5. Altın

Tasavvufta aklın kaynağı Muhammedî küllî rûh kabul edilir. İnsanın aklı, vücûttan daha değerli olduğu için akıl altına, vücûd da bakıra teşbih edilmiştir.

19 - 707. Beyit: “O senin hissinin üzerine aklın pertevidir; senin bakırının üzerinde altını âriyet bil!”⁵³

Kendi aklını beğenen kişinin aklı; havâs-ı zâhire ve bâtinesinin üzerine akl-ı küllün parlaklığıdır; iftîhâr ettiği aklı dahi kendi malı, yani yeteneği değildir. Kişi vücûdunu bakır, altın gibi olan aklını da emânet bilmelidir. Aklın vücûttan daha kıymetli olup insanı yöneten aklıdır. Aklın kaynağı Hz. Peygamber olup altına teşbih edilmiştir. Akıl rûhun sıfatıdır ve rûh Vücûd-ı Mutlak-ı Hakk’ın, yani Cenâb-ı Allâh’ın mutlak varlığının dördüncü tenezzül mertebesidir ki, ona Muhammedî küllî rûh denilir. Aklın kaynağı, bu Muhammedî küllî rûhtur. Akl-ı küll ve akl-ı evvel Muhammedî küllî rûhun sıfatıdır ve bütün mahlûkat üzerinde etkilidir. “Ben Allâh’danım ve mü’minler benim nûrumdandır.” hadîsinde geçtiği üzere rûhlar da Muhammedî küllî rûhun nûrudurlar.⁵⁴ “Allah Teâla’nın evvel yarattığı şey benim aklımdır” hadîs-i şerîfinde yaratılıştaki bu sırra işâret edilmiştir.⁵⁵

⁵¹ A.e., C.IX, s. 594.

⁵² Bakara, 2/273.

⁵³ Konuk, a.g.e., C.III, s. 199.

⁵⁴ A.e., C.III, s. 199.

⁵⁵ A.e., C.III, s. 199.

6. Şem'

Tasavvufî mânâda şem' ilâhî bir nûrdur. Sûfînin kalbini yakan ilâhî nûr olarak anlaşıldığı gibi, müşâhade ehlinin de gönlünde ısıldayan irfân nûrudur. Şem'-i İlâhî ile Kur'ân-ı Kerîm kastedilir. Sûfînin hâli pervâneye benzetilir. Sûfî aşkın yakıcılığına hayran olmuştur. Onun aşka hayranlığı artarak devam eder ve nihayetinde aşk ateşiyle özdeşleşir ve yanan bir ateş olur. Bu sebeple semâ esnasındaki dönüş, pervânenin mum etrafındaki dönüşüne benzetilmiştir. Çünkü pervâne keleşininki gibi semâda da aynı yanış ve aynı ateş hissi vardır.⁵⁶

Mesnevî'de Hz. Peygamber'in nûru şem'e yani muma, kandile, ışığa benzetildiği gibi vahiy anlamındaki şem'i elinde tutan kimse olarak da tasvîr edilmektedir.

Divân şiirinde de mum, yanması ve ışığın kaynağı olması bakımından ele alınır ve çoğu zaman pervâne ile birlikte anlatılır. Âşık pervâneye, sevgilinin yüzü ve yanağı da muma benzetilir. Âşık, aşkının ateşinden muma benzetildiği için yanarken mum gibi erir. Öte yandan lâle, ay, güneş, âşık, gam, sîne, göz, can, boyun, sevgili, sevgilinin yüzü ve yanağı, vuslatı, güzelliği de muma benzetilir.⁵⁷

Yûnus Emre (ö. 720/1320) bir beytinde aşk şem'i ifâdesini kullanmıştır. Bu aşkın ateşine pervâne olacak kişileri beklemektedir:

Dervîşler Hakk'ın dostu cânlarıdır Hak mesti

Aşk şem'ini yakdılar pervâne olan gelsin⁵⁸

Bir diğer beytinde de şöyle demektedir:

Aşka tanışık sığmaz değme cân göğşe ağmaz

Pervâne gibi yanmayan âşık mıdır?⁵⁹

⁵⁶ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 668.

⁵⁷ Pala, **a.g.e.**, C.II, s. 387.

⁵⁸ Yûnus Emre, **Divân-Seçmeler**, Haz. Mustafa Tatcı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012, s. 217.

⁵⁹ **A.e.**, s. 121.

Şeyh Gâlib'in (ö.1213/1799) *Hüsn-ü Aşk* adlı eserinde, özellikle mazmunlarda *Mesnevî-i Şerîf*'ten çokça istifade ettiği bilinir.⁶⁰ Aşağıdaki beyti ilâhî aşkı, şem'e teşbihine misâldir:

Aşk bir şem-î İlâhîdir benim pervânesi

Şevk bir zencîrdir gönlüm anın kâşânesi⁶¹

Niyâzî-i Mısırî bir şiirinde, şem'i insana teşbih eder. Burada insan-ı kâmil kastedilmektedir.

Zâhir ü bâtın kāmûsu bir fenerdir gayrı yok

Şem'i insân oldu fânûsu cemî'-i mümkinât⁶²

20 - 1454. Beyit: "Sakın müddeînin ârından gizli olma; zîra sen şa'şaa mensûb olan vahyin şem'ini tutarsın!"⁶³

Vahy-i ilâhî, şem'e yani muma, ışığa teşbih edilmiştir. "Zîra sen şa'şaa mensûb olan vahyin şem'ini tutarsın!" mısırâyla vahiy mumunu tutanın Hz. Muhammed (s.a.v) olduğu, vahyin insanlığı ve âlemi aydınlattığı, hakîkatî ortaya çıkardığı belirtilmiştir. "Sakın müddeînin ârından gizli olma" mısırâyla, münkirlerin ve câhillerin kendilerini büyük görüp Hz. Peygamber'e tâbî olmaktan utandıklarından dolayı Hz. Peygamber'in mahzûn olup saklanmaması ve dışarıya çıkması gerektiği anlatılmıştır. Çünkü Hz. Peygamber'de nûrun mensûbu olan vahyin ışığı vardır ve bununla karanlık âlemi aydınlatır. Vahyin nûr ve aydınlatıcı yönü Kur'ân'da haber verilmiştir.⁶⁴

21 - 1455. Beyit: "Âgâh ol, gece kalk ki, ey hümâm şem'sin, şem' gecede kıyâmda olur."⁶⁵

⁶⁰ Şeyh Galib, **Divanı'ndan Seçmeler**, Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 9.

⁶¹ **A.e.**, s. 94.

⁶² Niyâzî-i Mısırî, **a.g.e.**, s. 384.

⁶³ Konuk, **a.g.e.**, C.VII, s. 419.

⁶⁴ **A.e.**, C.VII, s. 419-420; Fâtır, 35/25.

⁶⁵ Konuk, **a.g.e.**, C.VII, s. 420.

7. Hümâm

22 - 1455. Beyit: “Âgâh ol, gece kalk ki, ey hümâm şem’sin, şem’ gecede kıyâmda olur.”⁶⁶

Hız. Peygamber’in gece namazı ve Kur’ân okumasına işâret edilmiştir. “Gecenin birazı hariç olmak üzere geceleyin kalk (namaz kıl). Gecenin yarısında kalk, yahut yarısından biraz eksilt. Veya bunu artır ve ağır ağır Kur’ân oku.” âyetine atıf vardır.⁶⁷ Çünkü O’nun ibâdeti nûr gibi aydınlatıcıdır. “Hümâm” kelime olarak büyük, pâdişâh ve himmeti yüksek kimse anlamına gelmektedir. “Ey hümâm şem’sin, şem’ gecede kıyâmda olur” mısırâyla, bütün kalbiyle Cenâb-ı Allâh’a teslim olan Hız. Peygamber’in gece kalkıp ibâdet ettiği, âlet-i tenvîr gibi nûr saçtığı ve bu nûrla karanlıkları aydınlattığı ifâde edilmiştir.⁶⁸

“Ey hümâm şem’sin, şem” denilerek şem’ kelimesinin arka arkaya tekrarlanması, bu özelliğinin gücünü anlatmak içindir. Hız. Peygamber şem’e yani muma, ışığa teşbih edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de de nûr saçan, aydınlatıcı bir kandil olarak gönderildiği bildirilmiştir.⁶⁹

8. Ağaç

Mesnevî’de Hız. Peygamber ağaca, mürşid-i kâmil de ağacın dallarına benzetilmiştir. Muhammedî aklın, mürşid-i kâmilin feyz kaynağı olduğuna işâret edilmiştir.

Tasavvuf kültüründe ulvî ve yüce değerler ağaca benzetildiği gibi kadim Türk geleneğinde de ağaç önemli bir kültür sembolüdür. Ağaç, Türk kültüründe mitolojik anlatımların dışında dînî anlam bakımından da önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda edebiyat için bir benzetme unsurudur. Öte yandan kalıcı ve faydalı olmanın ifâdeye dökülmesinde benzetilecek en iyi örneklerden biridir. Tasavvuf edebiyatında

⁶⁶ A.e., C.VII, s. 420.

⁶⁷ Müzzemmil, 73/2-4.

⁶⁸ Konuk, a.g.e., C.VII, s. 420.

⁶⁹ Ahzâb, 33/45-46.

da ağaç, İslâm'ı temsil eden bir motif, metafor ve mazmun olarak göze çarpmaktadır.⁷⁰

Tekke edebiyatına emsâl olma bakımından bir nevî öncülük yapan *Mesnevî*, şâirlerin ilhâm kaynağı olmuştur. *Mesnevî*'den sonra ortaya çıkan tekke şiirinde de, bir diğer deyişle tasavvuf edebiyatında ağacın âleme teşbih edildiği örneklerine rastlarız. Meselâ dünyâyı bahçeye teşbih eden Niyâzi Mısırî bir şiirinde insanı ağaca, insan dışındaki varlıkları yaprağa, peygamberleri meyveye ve Hz. Peygamber'i de meyvenin özüne benzetmiştir.⁷¹

Cihân bâğında insân bir şecerdir gayrılar yaprak

Nebîler meyvedir sen zübdesisin yâ Resûlallâh⁷²

23 - 3630. Beyit: “Ey iyi tâlihli! Ağacın dalının gölgesi, eğer bu ağaç kımıldamazsa ne vakit kımıldar?”⁷³

Ezelî kabiliyeti yüksek olan bir sâlikin tâbî olduğu mürşid-i kâmil, akl-ı Muhammedî ağacının dalıdır ve akl-ı Muhammedî küllü'l-külldür. Akl-ı Muhammedî burada ağaca teşbîh edilmiştir. Mürşid-i kâmil ise dalları olarak feyzini ağaçtan almaktadır. Bir diğer ifâdeyle dallar bağlı olduğu ağaçtan beslenip büyümektedir. Sâlik bu dalın gölgesidir, ağaç kımıldarsa dalı da kımıldar ve dalın hareket etmesinden mütevellid olarak sâlik de kımıldar. Mürşid-i kâmil feyzini akl-ı Muhammedî'den alır, sâlik de o dalın gölgesidir yani birbirleriyle ittisâli vardır. Sâlikte olan aşırı meyil kendisinden değil, onu harekete geçiren asıllardandır.⁷⁴

8 a. Yemişli Ağaç

Mesnevî'de Hz. Peygamber'in cism-i şerîfi yemişli ağaca benzetilmiştir ve insan rûhunun gıdâsı olduğu belirtilmiştir. Nitekim Yûnus Emre de âşık olmamış

⁷⁰ Ülkü Gürsoy, “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Dut Ağacı”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, Sayı: 61, 2012, s. 47.

⁷¹ Kamile Çetin, “Tasavvuf Şiirinde Ağaç ve Meyve İstiâresi: Gaybî Örneği”, **Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C.III, Sayı: 2, 2008, s. 199.

⁷² Mısırî, **a.g.e.**, s. 528.

⁷³ Konuk, **a.g.e.**, C.VIII, s. 554.

⁷⁴ **A.e.**, C.VIII, s. 554.

kişiyi yemişsiz ağaca benzetir.⁷⁵ Yûnus Emre'nin âşık olmayan kişiyi yemişsiz, yeşilsiz kuru ağaca benzettiği beyitlerinden birisi şöyledir:

Âşıkların yüzünden bellidir benizinden

Her kim âşık olmadı benzer kuru ağaca⁷⁶

24 - 3227. Beyit: “O şey ki, yemişli ağaçtan biter, aynı nevi’ yemiş bu sepetten biter.”⁷⁷

Yemişli ağaç tâbiriyle ifâde edilen, Hz. Peygamber Efendimiz’in cism-i şerîfleridir. Rûh-i insanînin yemişi ve gıdâsı mesâbesinde olan ilâhî mârifetler Hz. Peygamber’den harf ve savtla meydana geldiği gibi Hz. Peygamber’in vârisi olan insan-ı kâmillerden de ilim husûle gelir. Velîlerin ilim kaynağı Hz. Peygamber’dir; onlar da bu ilim ağacının meyvesidirler.⁷⁸ Cenâb-ı Allâh; Peygamber neyi verdiyse alın, neyi yasak ettiyse ondan uzak durun, buyurmuştur.⁷⁹

8 b. Gül Ağacı

Mesnevî-i Şerîf’te olduğu gibi *Mesnevî*’den sonra yazılan eserlerde de gül, Hz. Peygamber’i ifâde eden bir remiz olarak kullanılmıştır.

Divân edebiyatında en çok adı geçen çiçek, güldür. Gül, sevgilinin yüzüne ve yanağına benzetilmiştir. Bazen gül sevgiliye, bazen de sevgili güle benzetilmiştir. Koku, renk gibi özelliklerinden dolayı gül sıklıkla zikredilen bir çiçektir ve tazeliğiyle de konu edilmiştir. Bu özellikleri sebebiyle baharın vazgeçilmez bir unsurudur. Baharın bir diğer adı, gül mevsimidir.⁸⁰

⁷⁵ Çetin, a.g.e., s. 205.

⁷⁶ Yûnus Emre, a.g.e., s. 272.

⁷⁷ Konuk, a.g.e., C.XII, s. 409.

⁷⁸ A.e., C.XII, s. 409.

⁷⁹ Haşr, 59/7.

⁸⁰ Pala, a.g.e., C.I, s. 366.

Gül her kültürde önemli bir motif olduğu gibi tasavvufta da derin bir anlam barındırır. Gonca gül tevhidi, açılmış gül ise birliğin kesret halindeki görünümünü temsil eder.⁸¹

Tasavvufta gül ilâhî güzelliği temsil etmenin yanı sıra Cenâb-ı Allâh'ın Habîbi Hz. Peygamber'i temsil ettiği için gül şeklinde “Verd-i Muhammedî” veya “Gül-i Muhammedî” ismi verilen Hilye-i Şerîfler yapılmıştır.⁸²

Yûnus Emre'nin “Sarı çiçek” ilâhîsinde; “Gül sizin neniz olur? “Çiçek eydür ey derviş, gül Muhammed teridir” en çok bilinen örneğidir.⁸³

Yûnus Emre bir diğer şiirinde de bütün çiçeklerin kokusunu, Hz. Peygamber'in terinden aldığını şu şekilde ifâde eder:

Hak onu öğdü yaratdı sevdi Habîb'im dedi

Yeryüzünde cümle çiçek Mustafâ'nın teridir⁸⁴

Bir başka şiirinde de:

Gül Muhammed teridir

Ol gül ile ezeli cihâna bile geldim⁸⁵ şeklinde ifâde etmiştir.

Hiz. Peygamber'i görememiş olmaktan kaynaklanan üzüntülerini dile getirmek isteyen şâirler, güle yani Hiz. Peygamber'e âşık olan bülbül mesâbesindedirler. Mehmed Âkif, Şeyyâd Hamza, Fenâî, hükümdâr şâirler, Fuzûlî ve bunun gibi diğer şâirler bu bülbüller arasındadır.⁸⁶

⁸¹ Mehmet Demirci, “Tasavvuf Kültürümüzde Gül Motifi”, **Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-4**, C.IV, 2005, s. 66-69.

⁸² Muharrem Yıldız, “Türk-İslam Kültüründe Gül Algısı”, **Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, C.VII, Sayı: 13, 2012, s. 28-29.

⁸³ Demirci, **a.g.e.**, s. 66-69.

⁸⁴ Yûnus Emre, **a.g.e.**, s. 141.

⁸⁵ **A.e.**, s. 197.

⁸⁶ Hikmet Atik, “Fuzûlî’de Hiz. Peygamber (S.a.v.) Sevgisi”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, 1996, s. 417.

25 - 3628. Beyit: “Bunun cüz’ olan aklı o küll olan akıldandır. Bu sâyenin hareketi o gül dalındandır.”⁸⁷

Vücûd-i hakîkî-i Hak, ahadiyet ve vâhidiyet mertebesinde vitriyyet yani teklik üzerinedir. Dolayısıyla gayriyet libasıyla rûh mertebesinde tenezzülünde şef’iyyetle, yani ikilikle vasıflanır. İkilik küllü’l-küll olan Rûh-ı Muhammedî ile zâhirdir. Bundan dolayı, ikilik (isneyniyet) emirden, bir şe’n-i ilâhîden ibârettir. Konuyla ilgili olarak şu âyete atıf vardır: “Sana rûhun ne olduğunu soruyorlar, de ki: “Ruh Rabbimin emrinden ibarettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir.”⁸⁸ Küllü’l-küll olan Rûh-ı Muhammedî’de bütün nebîlerin ve velîlerin küllî rûhları âşikâr olmuştur.

Akıl rûhun sıfatıdır; bu yüzden Rûh-ı Muhammedî’ye akl-ı küll de denilmektedir. Ervâh-ı cüz’iyyenin akl-ı cüz’îleri tâbi oldukları akl-ı külldendir; yani insan-ı kâmindendir ve insan-ı kâmil gül dalına benzetilmiştir. Gül dalı, gül ağacı olan küllü’l-küllü, yani Rûh-i Muhammedî’ye bağlıdır. Rûh-ı Muhammedî gül dalına ve ağacına teşbih edilmiştir.⁸⁹

9. Sultân

26 - 900. Beyit: “Eğer cansız değil isen gönül sâhibini iste, eğer sultânın zıddı değil isen gönül cinsi ol!”⁹⁰

Rûh-i insânîyeye sahip olan insan, özünü Hak ve hakîkate vâsıl ederek, gönül sahibi olan insan-ı kâmilin yoluna girmeyi istemelidir. Kendisine rehberlik edecek bir mürşide tâbî olmalıdır. Kişi şayet Sultân-ı hakîkat olan Hz. Peygamber’in zıddı olan şeytanın cinsinden değilse, insan-ı kâmilin kalbinin cinsi olmalıdır. Hz. Peygamber ism-i Hâdî’nin mazharıdır. Şeytan ise Mudill isminin mazharıdır. Dolayısıyla O’na zıt olan şeytanın cinsinden olur.⁹¹

⁸⁷ Konuk, **a.g.e.**, C.VIII, s. 553.

⁸⁸ İsrâ, 17/85.

⁸⁹ Konuk, **a.g.e.**, C.VIII, s. 553.

⁹⁰ **A.e.**, C.IX, s. 306.

⁹¹ **A.e.**, C.IX, s. 306.

10. Deryâ

Mesnevî'de Hz. Peygamber, velîlerin ilhâm kaynağı olarak tasvîr edilmektedir. Bir ilhâm kaynağı olması bakımından Hz. Peygamber deryâyâ benzetilmiştir.

27 - 1881. Beyit: “Bütün temizlikleri o deryâdan götürürler; onun katreleri mînâ-gerdirler.”⁹²

Bu beyitte Hz. Peygamber'in hem peygamberlik yönüne, hem de abdiyyetine yani kurbiyetine işâret edilmiştir. Katreler ifâdesiyle kastedilen vâris-i kâmiller yani velîlerdir. Velîlerin feyiz ve ilim kaynağı Hz. Peygamber'dir. Sâliklerin mürşidi olan velîlerin mürşidi de Hz. Peygamber'dir; çünkü O'nun peygamberliği irşâda hâizdir. Mânevî arınmaların tümüne hidâyet deryâsı olan Hakikat-i Muhammediyye mertebesinden ulaşılır.⁹³

11. Kıyâmet

Mesnevî'de Hz. Peygamber'in halkı hidâyete dâveti İsrâfil'in sûruna benzetilmiştir. Zîrâ Hz. Peygamber'in hidâyete ve hakîkata dâvetinde ümmetin ârifleri ve velîleri arasında mevt-i irâdî meydana gelmiştir. Sûfiler seyr ü sülûk esnasında kat edilen aşamaları kıyâmet olarak değerlendirmişlerdir.⁹⁴

Abdülkerîm el-Cîlî, *İnsân-ı Kâmil* adlı eserinde sûfilerin kıyâmete dâir görüşlerini şu şekilde yansıtmaktadır: Bu âlemde her ferd için o ferde özel kıyâmet vardır. Özel olan bu kıyâmetlerin tümünün toplanması saat-i kübrâdandır yani büyük kıyâmet vaktindedir. Her ferd için kendisine özel bir kıyâmetin meydana gelmesi zorunludur, bu hükmün tüm canlıları kapsamı da kesindir. Bahsedilen hüküm Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği kıyâmet-i kübrâdır. Kıyamet-i kübrâdan önce meydana gelen kıyâmet-i suğrâ ile kıyâmet iki değildir, ancak kıyâmet-i vâhidedir. Kıyâmet-i kübrânın alâmetinden birisi Ye'cûc, Mecûc'ün ortaya çıkacak olmasıdır. Bahsedilen

⁹² A.e., C.IX, s. 594.

⁹³ A.e., C.IX, s. 594.

⁹⁴ Halil İbrahim Şimşek, “Kıyâmet ve Alâmetlerinin Tasavvufî Tecrübe Açısından Yorumlanması”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C.VIII, Sayı: 19, 2007, s. 140-141.

Ye'cûc ve Me'cûc kıyâmet-i suğrânın da alâmetindendir. İnsan nefesine, irâdesine eğer sahip olmazsa bozuk davranışları ve vesvesenin sapkınlığı nefs-i insanînin azgınlığı, Ye'cûc ve Me'cûc'ün ortaya çıkması demektir.⁹⁵

28 - 1478. Beyit: “Çünkü sen muhakkak vaktin İsrâfil’isin, kalk, kıyâmetten evvel kıyâmet düz!”⁹⁶

Sûr, kıyâmet-i kübrâda ölüleri diriltmek için Hz. İsrâfil’in üfürdüğü bir borudur; keyfiyetini Cenâb-ı Allâh bilir. Hz. Peygamber’in halkı hidâyete dâveti ve irşadı İsrâfil’in sûruna benzetilmiştir.

Kıyâmetin korkunç olmasının sebebi, insanların alıştıkları nefislerinin lezzetinden ve hayvânî nefislerinden ayrılmasının kendilerine acı gelmesindendir. Kıyâmette ölülerin topraktan bitmesi gibi insanlar cehâlet içinde olan vücûd-ı unsurîlerinde yani beden kabirlerinde ölüdürler. Vahyin bilgisiyle bu beden kabri içinde rûhları dirilip kalkmıştır.

“Kıyâmetten evvel kıyâmet düzmek” şu anlama gelir: Hz. Peygamber’in peygamberliği kıyâmet çeşitlerinden biridir. Çünkü kıyâmette bütün canlılar bir araya toplanır. İnsanların kıyâmette toplanmasında büyük bir inkılâb olur. Hz. Peygamber’in irşâd ve dâvetinde de ümmetin ârifleri arasında mevt-i irâdi husûle gelmiştir; bu durum onların kıyâmetleridir. Nefsin her isteğinden uzak durarak nefsi öldürmek kolay bir iş değildir. Bu hâl için çok istekli olmak ve güçlü bir îmâna sahip olmak gereklidir. Buna muvaffak olanlar, kıyâmet-i suğrâyı yaşamış olurlar. Âriflerin yaşadığı kıyâmet; fenâfillâh, bekâbillâh, vahdet-i tâmme ve inkihâr-ı keserât hâlleri olarak ortaya çıkmıştır. Âriflerin nefsinde ortaya çıkan bu tecellîye kıyâmet-i kübrâ denilir. Bu kıyâmetler Hz. Muhammed’in bi’set-i seniyyeleriyle husûle gelmiştir.⁹⁷

⁹⁵ Abdülkerîm el-Cîlî, **İnsân-ı Kâmil**, Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, Haz. Selçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, 2. bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 2002, s. 383-386.

⁹⁶ Konuk, **a.g.e.**, C.VII, s. 427.

⁹⁷ **A.e.**, C.VII, s. 427-428.

29 - 1480. Beyit: “Ey mihnet-zede sâil, bak bu kıyâmetten yüz cihân kâim olmuştur!”⁹⁸

Hız. Peygamber’in kıyâmetinin bir nev’i olan bi’set-i seniyyesinden birçok cihânlar mevcut olmuştur. Bahsedilen kıyâmetlerden bazıları şunlardır: Hız. Peygamber sâyesinde nefsin her bir mertebesinin ardı sıra kıyâmetleri kopar. Meselâ nefs-i emmârenin kıyâmeti kopar, nefs-i levvâme dirilir; ardından nefs-i levvâmenin kıyâmeti kopar nefs-i mülhime dirilir ve onun kıyâmeti kopar nefs-i mutmainne hayât bulur. Her biri birbirinin dirilmesine sebep olur; biri olmadan diğeri ortaya çıkmaz. Basamak basamak ilerleme kaydedilir. Nefsin tüm mertebelerinde nihâyetsiz olan sıfatlarından her birinin ayrı ayrı kıyâmeti kopar ve bu kıyâmet karşılığında birer cihân mevcut olur.⁹⁹

30 - 768. Beyit: “Ondan, “Ey kıyâmet! Kıyâmete kadar ne kadar yoldur?” diye kıyâmeti sormuşlardır.”¹⁰⁰

Bu beyitte Ashâb-ı kirâmın; “Ey Allâh’ın resûlü! Kıyâmet ne vakittir?” şeklinde vukû bulan sorularına atıf vardır. Hız. Mevlânâ Hız. Peygamber’e sorulan bu soruyu şu şekilde sormuş oldu: “Ey ayn-ı kıyâmet! Sûrî kıyâmete ne kadar yol vardır?”¹⁰¹

31 - 769. Beyit: “Hâl dili ile çokluk derdi ki: “Mahşerden haşrı bir kimse sorar mı?”¹⁰²

Hız. Peygamber mahşerin kendisidir. Buna istinâden beyitte; “Mahşeri gören bir kimseye o mahşerden haşrı sormak câiz midir?” diye sorulmuştur. Bununla kastedilen Hız. Peygamber’in tabiat hükümlerinin dışında olan hâllerine işâret edilmiştir. O’nun nefsinde dirilik olmadığı, bütün işlerinin ve muamelesinin Cenâb-ı Allâh’ın emrine matuf olduğu söylenmiştir.¹⁰³

⁹⁸ A.e., C.VII, s. 428.

⁹⁹ A.e., C.VII, s. 428.

¹⁰⁰ A.e., C.XI, s. 263.

¹⁰¹ A.e., C.XI, s. 263.

¹⁰² A.e., C.XI, s. 263.

¹⁰³ A.e., C. XI, s. 263.

11 a. Yüz Kıyâmet

Mesnevî'de Hz. Peygamber'in mânevî mertebesi yüz kıyâmet olarak takdîr edilmiştir. O'nun mertebesine bir değer biçilemediği için yüz kıyâmet tâbiri kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in fenâ ve bekâ makâmlarını geçerek, Cenâb-ı Allâh'a vâsıl olması ve hâlden hâle geçmesi yüz mertebe yani yüz kıyâmet olarak ifâde edilmiştir.

Nitekim Hâce Abdullah Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089) Cenâb-ı Hakk'a varmak isteyenlerin yaptığı mânevî yolculuk olan seyr ü sülûk menzillerini *Menâzilü's-Sâirîn* adlı kitabında yüz mertebede açıklamıştır. Herevî, seyr ü sülûk makâmlarında seyreden kişilerin çeşitli olduğunu ve hiçbir tasnîfin onları bir araya getirmeyeceğini belirtmiştir. Bununla beraber hiçbir noktanın onlar için yeterli olmayacağını ifâde ettikten sonra sûfîye bir hedefin yeterli olmadığını, bir mertebeye varanın bir sonrakine varmak isteyeceğini ve seyr ü sülûk hâlinin mânevî tadını hep tatmak isteyeceğini belirtmiştir. Seyr ü sülûkta herkesin mertebesi farklı farklıdır. Kimi takvâsının coşkusuyla şevke gelir, kimi ilminin verdiği bilgiye göre seyr ü sülûkta yol alır.¹⁰⁴

Seyr ü sülûkta kat ettiği mesâfeler, derecelere farklı olduğu gibi ilimde de herkesin mertebesi farklı farklıdır. Nitekim Cenâb-ı Allâh, Kur'ân'da istediği kişinin ilim derecesini yükselttiğini ve her ilim sahibi üzerinde daha iyi bir bilen olduğunu haber vermiştir.¹⁰⁵

Herevî, kitabının başlangıç kısmını yakaza, tevbe, muhâsebe, inâbe, tefekkür, tezekkür, i'tisâm, firâr, riyâzet ve semâ olmak üzere on başlığa ayırıp Hak yoluna girmek isteyenlerin nasıl hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. Diğer bölümlerde de konunun devamına göre mertebelerin izâhı mevcuttur. Açıkladığı tüm makâmların üç mertebede değerlendirileceğini belirtmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, **Menâzilü's-Sâirîn: Tasavvufta Yüz Basamak**, Çev. Abdurrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2008, s. 70-71.

¹⁰⁵ Yûsuf, 12/76.

¹⁰⁶ Herevî, **a.g.e.**, s. 72-75.

32 - 766. Beyit: “Böyle olunca Muhammed nakd olarak yüz kıyâmet idi. Zîrâ ki hall ü akdin fenâsında halloldu.”¹⁰⁷

Nakd kelimesinin çeşitli mânâları vardır, bu anlamlardan birisi bir şeyin kıymetini peşin ve acele vermektir. Burada kıyâmet için âcil mânâsı münâsib olmaktadır. İkinci mısırâda geçen hall tâbiriyle erimek kastedilmiştir. “Halloldu” kelimesindeki hall ise düğümü çözmek mânâsına gelmektedir. Kıyâmetin çeşitleri vardır: Birincisi her ân ve sâatte meydana gelen kıyâmettir; âlemler her ânda gaybtan şehâdete dâhil olurlar, âlem-i şehâdetten de âlem-i gayba dâhil olurlar. Burada gaybtan şehâdete olan ve süregelen bir devrândan sözedilmektedir. Âlemlerin kâinat, mânâ, cisim gibi bütün türlerinin âlem-i şehâdetten âlem-i gayba ve gaybdan şehâdete tahavvül etmesini, ihâta tarîkıyla ancak Cenâb-ı Allâh bilir. Buna teceddüd-i emsâl denilmiştir. Bahsedilen bu ilim tecrübe ile elde edilen zevkî bir ilimdir ve hiç kimsenin iştirâki yoktur. Yani kişinin tecrübesine dayalı olduğu için Cenâb-ı Allâh ile kişi arasındadır.

İkinci kıyâmet mevt-i tabîi ve ıztırâî olandır. Hz. Peygamber; “Ölen kimsenin kıyâmeti kopar” buyurmuştur.¹⁰⁸ Ölen kimsenin fâni dünyadan ebedî âleme intikâl etmesi kıyâmet olarak değerlendirilmiştir. “Her can ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz” âyetiyle de her canın ölümü tadacağı haber verilmiştir.¹⁰⁹

Üçüncü kıyâmet mevt-i irâdî ve ihtiyârî olan ölümdür. Yani irâde gösterilerek nefsi öldürmektir. “Ölmenizden evvel ölünüz” hadîsi bu mânâdadır.¹¹⁰ *Mesnevî*’de bir başka beyitte de şu hadîse atıf vardır: “O hoş haberli olan Resûl, ey kerîmler, bunun için: “Ölümden evvel ölünüz!” remzini söylerdi.”¹¹¹ Sâlik, mevt-i irâdîden yani kıyâmetten sonra dünyâda âhiret neşesi üzere yaşar. Bir diğer ifâdeyle sâlik, nefsinin öldürürse dünyâda âhiretten endişe etmez ve âhiret neşesi üzerine hayât sürer. Ölümlere keşfolan hâlleri, sülûku esnâsında sâlik de keşfeder. Bu hâle kıyâmet-i suğrâ denilmiştir.

¹⁰⁷ Konuk, **a.g.e.**, C.XI, s. 261.

¹⁰⁸ **A.e.**, C.XI, s. 261.

¹⁰⁹ Ankebût, 29/57.

¹¹⁰ Konuk, **a.g.e.**, C.XI, s. 263.

¹¹¹ **A.e.**, C.XI, s. 263.

Dördüncü kıyâmet ârifibillâh hazarâtında yani velîlerde fenâfillâh ve bekâbillâhtan sonra vahdet-i tâmm ve inkıhâr-ı keserât hâlinin ortaya çıkmasıdır. Ârif ya da velînin nefsinde meydana gelen bu hâl tecellîlerine kıyâmet-i kübrâ denilmiştir.

Beşinci kıyâmet bütün kâinat için kopacak olan kıyâmettir. “Kıyamet vakti de gelecektir; bunda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerdeki kimseleri diriltip kaldıracaktır.” âyetiyle bildirilmiştir.¹¹² Bu kıyâmet dışında her ân ve saatte meydana gelen kıyâmet peşin ve âcil olan kıyâmettir. Beşinci kıyâmet hariç diğer kıyâmetler peşin ve âcil olan kıyâmetler olarak görülmüştür. Hz. Peygamber “Dünyâ bir ân ve bir saattir” buyurmuştur.¹¹³ Bu hadîs-i şerîf ile taayyünât ve kesif suretlerin yani cisimlerin sûretlerinin çözülmesi ve düğümlenmesinin hâl fenâsı içinde eridiğine işâret edilmiştir. Bundan dolayı O’nun hakkında peşin ve âcil yüz kıyâmet gerçekleşmiştir; yani yüz kıyâmet kadar hakîkate ulaşmıştır. Yüz kıyâmet ifâdesi azametinin büyüklüğünü vurgulamak içindir. Bahsedilen birinci, üçüncü ve dördüncü peşin, âcil kıyâmetlerin kendisi hakkında vukû bulduğu kastedilmiştir. Yani bu kıyâmetleri hâl ve zevken müşâhade etmiştir. Dikkat edildiği üzere ikinci kıyâmeti yaşadı denilmemiştir. Hz. Peygamber’in fenâ ve bekâ makâmını aşarak Cenâb-ı Allâh’a ulaşması yüz mertebe olarak ifâde edilmiştir.¹¹⁴

33 - 767. Beyit: “Ahmed cihânda ikinci def’a doğmuştur; o ayânda yüz kıyâmet idi.”¹¹⁵

Sûfiyye nezdinde sâlik olan kişi için iki türlü doğuş vardır. Birincisi annesinin karnından tabiat âlemine doğmasıdır, ikincisi ise tabiat âleminden hakikat âlemine doğmasıdır. Bu duruma velâdet-i sâniye yani ikinci doğum denilmektedir. Tasavvuf erbâbı, seyr ü sülûkta nefsinin dünya âleminden arındırıp hakikat âlemine insan-ı kâmil olarak arz eder. Hz. Peygamber annesinden doğduğunda, yüce olan fitratı sebebiyle âlem-i tabiata değil, âlem-i hakîkata doğmuştur. O, bu dünyaya nefis-i emmâre ile bir diğer ifâdeyle kötülüğe meyilli nefisle gelmemiştir. “Sen elbette yüce

¹¹² Hac, 22/7.

¹¹³ Konuk, **a.g.e.**, C.XI, s. 262.

¹¹⁴ **A.e.**, C.XI, s. 261-262.

¹¹⁵ **A.e.**, C.XI, s. 262.

bir ahlâk üzeresin.” âyetiyle yüce ahlâkı bildirilmiştir.¹¹⁶ Hz. Muhammed’in çocukluğundan peygamberliğine kadar geçen süre zarfında kendilerinden birtakım hârikalar meydana gelmiştir ki buna irhâsât denilmektedir. İrhâsât, vahiy gelmeden önce Hz. Peygamber’de vukû bulan hârikulâde hâllerdir.¹¹⁷

Hz. Peygamber bu dünyaya ikinci defa doğmuş olarak gelmiştir, bir diğer ifâdeyle ikinci doğuşu âlem-i hakîkata olmuştur. O’nun şerefli hâlleri zâhirde yüz kıyâmettir ve kıyâmetin aynıdır. Çünkü kıyâmet âlemlerin nazarlarda fâni olmasından ibârettir.¹¹⁸

12. Dürr-i Yetim

Arapçada dürr-i yetim, yetim incisi veya tek inci ve büyük ve vücûdu nâdir inci anlamlarına gelmektedir. Dürr-i yetim tâbirinin, dürdâne, dürr-i yektâ olarak kullanımı da vardır. Hz. Peygamber’in dürr-i yetim olması iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi; Hz. Peygamber’in babası Abdullah’ın vefâtıyla yetim kalması kastedilir. İkincisi ise O’nun (s.a.v.) insan-ı kâmil oluşunu remzetmektedir.¹¹⁹

Mesnevî’de O’nun (s.a.v.) dürr-i yetim oluşuyla kıymeti takdîr edilemeyecek kadar değerli olan inciye teşbihi söz konusudur. Bu benzetmeyle Hz. Peygamber’in lâtif ve kıymetli zâtına işâret edilmektedir. Divân edebiyatında da dürr yani inci olarak kullanımı yaygındır. Sevgilinin dişleri, teri, vuslatı ve âşığın gözyaşları, şâirin şiiri, güzel söz gibi ifâdeler dürr kelimesi kullanılarak anlatılmıştır.¹²⁰

Fuzûlî (ö. 963/1556) de;

Oldu bâzâr-i cihan revnakı bir dürr-i yetim

Hukemâ fırka-i dîn felsefe cem’-i süfehâ¹²¹

¹¹⁶ Kalem, 68/4.

¹¹⁷ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1991, s. 252.

¹¹⁸ Konuk, **a.g.e.**, C.XI, s. 262.

¹¹⁹ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 230.

¹²⁰ Pala, **a.g.e.**, C.I, s. 267.

¹²¹ Fuzûlî, **Fuzûlî Divanı**, Haz. Kenan Akyüz v.d., Ankara, Akçağ Yayınları, 1990, s. 133.

Beyitte Hz. Peygamber'i ifâde etmek üzere dürr-i yetim remzine başvurmuştur. Hz. Peygamber'in dünyaya parlaklık, güzellik, süs veren bir dürr-i yetim olduğunu vurgulamıştır. İnkârcı felsefe fırkasının felsefelerinin ise Hz. Peygamber gibi âlemi aydınlatamadıklarını ifâde etmiştir.

34 - 2883. Beyit: “Muhakkak bir yetîme ki Hak sürmeyi çeker, o rüşdlü dürr-i yetîm olur.”¹²²

Cenâb-ı Allâh bir yetime sürme çeker ve O insanlar arasında hidâyet sahibi bir dürr-i yetim ve benzersiz bir inci tânesi olur; yani insanlar arasında benzeri olmayan bir insan olur demektir.¹²³

Cenâb-ı Allâh, Hz. Peygamber'in istikbâlini parlatmıştır; O'nun yetim olması önünde bir engel olamamıştır, Cenâb-ı Allâh her konuda O'na destek olmuştur. Bu beyitle anne babası vefât eden kişinin aile desteğinden mahrum kalsa bile Cenâb-ı Allâh'ın inâyetiyle muvaffak olacağı ifâde edilmiştir. “Seni yetim bulup da barındırmadı mı?”¹²⁴ ve “Senin şânını yükseltmedik mi?” âyetleri Hz. Peygamber'in Cenâb-ı Allâh tarafından yükseltildiği haber verilmiştir.¹²⁵ Ayrıca nüfûzu olan kişilerin sahip olduğu hak, hukuk ve imkâna yetim olanların da ulaşması, eşit haklara sahip olması üzerinde durulmuştur. Yetime kötü davranan, adalet duygusu olmayan kimselerin davranışları Kur'ân'da kınanmıştır: “Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayan! İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir.”¹²⁶

35 - 3465. Beyit: “O acîb olan dürr-i yetîm yüz ay gibidir. Zîrâ onun işâreti ile ay iki yarım oldu.”¹²⁷

Dürr-i yetim ile Peygamber'in lâtif zâtı kastedilmiştir. Hz. Peygamber'in cism-i şerîfî, tayy-i mekân ve bast-ı zamanda yüz ay değerindedir. Cisimler âleminde Hz. Peygamber'in sûrî işâretiyle ay iki parça olmuştur. Şakk-ı kamer mûcizesi hakkında İmâm-ı Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Enes b. Mâlik'ten gelen şu

¹²² Konuk, **a.g.e.**, C.XII, s. 299.

¹²³ **A.e.**, C.XII, s. 299.

¹²⁴ Dûha, 93/6.

¹²⁵ İnşirâh, 94/4.

¹²⁶ Mâ'ûn, 107/1-3.

¹²⁷ Konuk, **a.g.e.**, C.XII, s. 477.

rivâyet yer almaktadır: “Mekke ehli Resûl-i Ekrem’den kendilerine bir mûcize göstermesini istediler. O dahi ayın iki parça olmasını gösterdi. Hattâ Hirâ dağını ayın iki parçası arasında gördüler.”¹²⁸ “Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mucize görseler yüz çevirirler ve “Süregelen bir sihirdir” derler.” âyeti de bu mûcize hakkındadır.¹²⁹

¹²⁸ A.e., C.XII, s. 477.

¹²⁹ Kamer, 54/1-2.

İKİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE HAKÎKAT-İ MUHAMMEDİYYE MEFHÛMUNA DELÂLET EDEN BAZI BEYİTLER VE BUNUNLA İLGİLİ TEŞBİHLER

A. Hakikat-i Muhammediyye

Hakikat-i Muhammediyye tâbirini ilk kimin kullandığı net olarak bilinmemektedir. Abdullah et-Tüsterî Hakikat-i Muhammediyye'den bahseden ilk sûfî olarak görülse de daha önce Hasan-ı Basrî'nin benzer açıklamalar yaptığı ileri sürülmektedir. Cafer-ı Sâdık'ın nûr-ı Muhammedî'den bahsettiğini ortaya koyan bazı kaynaklar da mevcuttur. Taberî'de geçen iki rivâyet de Hakikat-i Muhammediyye tâbirinin tabîûn döneminde de bilindiği ihtimalini ortaya koymaktadır. Her ne kadar Hakikat-i Muhammediyye tâbirinin daha önce kullanıldığına dâir bilgiler mevcutsa da Abdullah et-Tüsterî'nin sistemli ve güçlü bir vurguyla bu tâbiri kullandığı görüşü hâkimdir. İbnü'l-Arabî ile birlikte Hakikat-i Muhammediyye tâbiri açıklığa kavuşmuştur.¹

Hakikat-i Muhammediyye yani Muhammedî hakikat, bütün hakikatleri câmîdir. Küllün cüz'lere sirâyet ettiği gibi Hakikat-i Muhammediyye de külliliği dolayısıyla bütün cüz'lerine sirâyet eden hakikattir. Hakikat-i Muhammediyye orta-berzah ve itidal alanlarında sâbittir. Bu sebepten hiçbir isim ya da sıfat Hakikat-i Muhammediyye'ye baskın gelemmez. Orta berzahlıktan kastedilen, Hz. Peygamber'in "Allah'ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur" hadîsinde bahsedilen Ahmedî nûrdur. Hakikat-i Muhammediyye'nin nûru Cenâb-ı Allâh'ın ilk yarattığı nûrdur. Bundan ötürü nûr-ı Muhammedî, nûru'l-envâr yani nûrların nûru ve ebü'l-ervâh, yani rûhların babası olarak isimlendirilmiştir.²

¹ Ferzende İdiz, "Tasavvufî Hakikat-ı Muhammediyye Meselesi ve Mesnevî'den Örnekler", **Sosyal Bilimler - EKEV Akademi Dergisi**, C.XVIII, Sayı: 59, 2014, s. 196.

² Abdürrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004, s. 217-218.

Hakikat-i Muhammedî, akl-ı evvel ve kalem-ı a'lâ olarak isim verilen rûhtur, Cenâb-ı Allâh'ın ilk yarattığı nûrdur. Bu rûh küllî bir rûhtur. İnsanların rûhları küllî rûhun cüz'üdür. Bu sebepten Muhammedî hakikatta var olan kâmil mânâlar, insanların zâtında tezâhür etmiştir. Muhammedî hakikatta olan mânânın anlaşılması için şu âyete başvurulmalıdır:³ “Andolsun, Allâh'ın Resûlünde sizin için, Allâh'a ve âhiret gününe kavuşmayı uman, Allâh'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.”⁴

Mesnevî-i Şerîf te yer alan beyitlerde doğrudan Hakikat-i Muhammediyye tâbiri geçmemektedir. Fakat Hakikat-i Muhammediyye mefhûmuna bağlı olarak açıklanan beyitler mevcuttur. Hz. Peygamber'in güzelliği, hakikati, nûru, rûhu, akli ve diğer özellikler belirtilmiştir. Şârih tarafından Hakikat-i Muhammediyye'ye nisbet edilen bilgiler tesbit edilmiştir.

1. Mesnevî'de Hakikat-i Muhammediyye Mefhûmuna İşâret Eden Bazı Beyitler

Avni Konuk'un şerhinde yaptığı açıklamaları temel alarak Hakikat-i Muhammediyye mefhûmuna işâret eden beyitleri burada ele aldık. Aşağıda ele aldığımız başlıklar Avni Konuk şerhine göre tesbit edilmiştir. Hz. Peygamber'in nûru, ruhû, hakikati, mânevîyatı gibi özelliklerini anlatan beyitlerde Hakikat-i Muhammediyye'ye nisbet edilen tâbirler açıklanmıştır.

36 - 298. Beyit: “Vaktâki onun güneşi bu felekte zâhir oldu, “ten gecesine âgâh ol, seni terk etmedi!” dedi.”⁵

Onun güneşi bu felekte zâhir oldu, sözüyle Hakikat-i Muhammediyye derecesinde nâzil olan vahye işâret edilmiştir. Seni terk etmedi, ifâdesiyle; “Rabbin seni terk etmedi” âyeti vurgulanmıştır.⁶ Hakikat-i Muhammediyye'ye hıfz edilmiş vahiy güneşi doğduğu vakit Cenâb-ı Allâh, Hz. Peygamber'in gece menzilesinde

³ Abdülkerîm el-Cîlî, *Şerh-u Müşkilâtî'l-Fütûhâtî'l-Mekkiyye: Fütûhât-ı Mekkiyye Şerhi*, Çev. Ali Akay, İstanbul, İlk Harf Yayınevi, 2015, s. 171.

⁴ Ahzâb, 33/21.

⁵ Konuk, **a.g.e.**, C.III, s. 102.

⁶ Duhâ, 93/3.

olan cism-i unsurîsine; “Rabbin seni terk etmedi” dedi. Cenâb-ı Allâh, Hz. Peygamber’in hem cisminde hem de nûruna önem vermiştir. O hem cismi hem de nûruyla Hakikat-i Muhammediyye’dir.⁷

37 - 2183. Beyit: “Kendinin mü’minidir ve îmân getiriniz, hem o bir nûra ki, onun canı ondan otladı.”⁸

Hiz. Peygamber’e îmân etmekle O’nun canının feyz aldığı nûra da îmân edilmiş olunur. Beyitte zikredilen nûr ile Hakikat-i Muhammediyye ve Ulûhiyet mertebesi kastedilmektedir. “Ey kitap ehli! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabınızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor, birçoğunu da affediyor. İşte size Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap (Kur’an) gelmiştir.” âyetine atıf vardır.⁹ Hz. Mevlânâ’nın *Dîvân-ı Kebîr*’inde:

Açtılar kenz-i füyûzu olunuz hil’at pûş

Mustafâ geldi yine cümleiniz îmân ediniz!

beyti de yukarıdaki beyti teyit etmektedir.¹⁰

38 - 1887. Beyit: “Vaktâki gönül şişesini nâzik görmüşüm, teskîn için çok kabâ yırtmışım.”¹¹

Hiz. Mevlânâ, Hakikat-i Muhammediyye’den kalbine gelen tecellînin büyüklüğünden, Hiz. Muhammed’in nûrundan, mânevî güzelliğinin büyüklüğünden ötürü gönül şişesinin dayanıksız hâle geldiğini söylemektedir. Bu yüce ve büyük Muhammedî aşkın karşısında gönlünün dayanıklılığını sorgulamıştır. İlâhî aşkın şiddetinden kalbinin ızdırâbını dindirmek için çok cübbeler yırtmış ve vecd hâli sebebiyle hayret uyandıran hareketler sergilemiştir.¹²

⁷ Konuk, **a.g.e.**, C.III, s. 102.

⁸ **A.e.**, C.VIII, s. 111.

⁹ Mâide, 5/15.

¹⁰ Konuk, **a.g.e.**, C.VIII, s. 111.

¹¹ **A.e.**, C.IX, s. 596.

¹² **A.e.**, C.IX, s. 596.

1 a. Rûh-ı Küllî-i Muhammedî

Mesnevî’de “rûh-ı küll” tâbiri geçmekte olup şârih tarafından Rûh-ı küllî-i Muhammedî olarak açıklanmıştır. Şârih, beyitlerde Rûh-ı küllî-i Muhammedî’yi kasteden ifâdeleri açıklamıştır.

Hiz. Peygamber’in hakîkatî ilimde evvel-i hakâyık, yani ilk hakîkattir. Hiz. Peygamber’in rûh-ı saâdetleri de âlem-i melekûtta evvel-i ervâhtır yani ilk rûhtur. O’nun rûh-ı şerîfleri sebebiyle âlem-i melekûtta rûhlar yaratılmıştır ve O’nun sûret-i şerîfî nedeniyle âlem-i mülkte sûretler yaratılmıştır.¹³

Küllî Muhammedî hakîkat, nebîlerde ve velîlerde ayn ve şuhûd olarak yani hakîkat ve şahidlik olarak mevcuttur. Bu iki özelliğin dışında hüküm ve varlık olarak da mevcuttur. Hiz. Peygamber mutlak anlamda rûhların rûhudur.¹⁴

39 - 1822. Beyit: “Ey güzel yüzlü, güzel yüzünün zekâtını ver! Pâre pâre olan cânın şerhini açık söyle!”¹⁵

Beyitte geçen ifâdelerden güzel yüzden kastedilen Allâh’ın esmâ ve sıfâtının vech-i vahdetidir ve bu vahdete Hakîkat-i Muhammediyye denilir. Beytin şerhinde konuyla ilgili olarak en güzel isimlerin Cenâb-ı Allâh’a hâs olduğu âyetle örnek gösterilmiştir.¹⁶ Cenâb-ı Allâh, kendi isminin güzelliğini elçisi Hiz. Peygamber üzerinde göstermiştir ve bu husûs şârih tarafından Hakîkat-i Muhammediyye’ye dikkat çekilerek izâh edilmiştir. “Pâre pâre olan cân” ifâdesiyle anlatılmak istenen; küllî Muhammedî rûhtur. Cüz’leri insân-ı kâmilin vârisleridir; bu vârislerden birisi de Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’dir. Küllî Muhammedî rûh, bütün rûhlara tesîr etmektedir ve insan-ı kâmil olanlar bu rûhun mânevî mânâsına varmak istemektedirler. “Pâre pâre olan cânın şerhinden” maksat, Muhammedî sırlardan

¹³ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü: Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, Haz. İhsan Kara, İstanbul, İnsan Yayınları, 2008, s. 561.

¹⁴ el-Cîlî, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁵ Konuk, *a.g.e.*, C.I, s. 540.

¹⁶ İsrâ, 17/110.

feyizlenmektir. Bu feyiz neticesinde insan-ı kâmil kendi vücûdunda bu sırları idrâk etmiş olur.¹⁷

40 - 1837. Beyit: “Akl-ı küllün ve rûh-ı küllün özür dileyicisi sensin; cânın cânı ve mercânın revnâkı sensin.”¹⁸

“Rûh-ı küll” tâbiriyle anlatılmak istenen; küllî Muhammedî rûhtur. “Akl-ı küll” ise küllî Muhammedî rûhun sıfatıdır. Akıl da, rûhun idâresindedir. Akl-ı küll, küllî Muhammedî rûhun sıfatı olarak rûhun îmâna teslimiyetiyle idrâk edebilir. Beyitte yer alan, “Cânın cânı” sözleriyle Hak kastedilmiştir. Çünkü O küllî rûhun hakîkati ve canıdır.¹⁹

41 - 930. Beyit: “O nûrun hakkı ve nûrânîlerin hakkı için ki, balıklar gibi o deryâ içindedirler.”²⁰

Buradaki nûr Muhammedî küllî rûhtur. Muhammedî küllî rûh hakkı için, balıklar suda yüzdükleri gibi nûrânîler de o nûr deryâsı içindedirler. Bu beyitte de “Ben Allah’tanım ve mü’minler benim nûrumdandır” hadîs-i şerîfine atıf vardır. Hz. Peygamber’in nûrunun deniz gibi kapsayıcı olduğu, tüm nûrânî varlıkların O’nun nûr deryâsında bulunduğu anlatılmıştır.²¹

42 - 931. Beyit: “Eğer ona cân deryâsı ve deryânın cânı dersem lâayık değildir, ona yeni ad ararım.”²²

Muhammedî küllî rûh için “Can deryâsı” veya “Deryânın canı” demek yeterli ya da uygun değildir. Yeni bir ad bulmak gerektiği belirtilmiştir. Hz. Mevlânâ, Hz. Peygamber’in büyüklüğünü ve rûhunu ifâde edecek daha lâayık, yeni bir isim bulmak istemektedir. Çünkü O, canın, rûhun, nûrun ve cümle âlemin Efendisi’dir. Büyüklüğü ve yüceliği isme sığdırılacak kadar dar olmadığı gibi, bir sıfata da tâbî değildir.²³

¹⁷ Konuk, a.g.e., C.I, s. 540-541.

¹⁸ A.e., C.I, s. 546.

¹⁹ A.e., C.I, s. 546.

²⁰ A.e., C.III, s. 261.

²¹ A.e., C.III, s. 261.

²² A.e., C.III, s. 261.

²³ A.e., C.III, s. 261.

43 - 3778. Beyit: “Ve eğer sana canın vasfını söylersem, muhakkak kâdir olmam; bu kevn ü mekâna zelzele düşer.”²⁴

Rûh-ı küllî-i Muhammedî'nin vasfı insanların sınırlanmış lügatlarına sığmaz. Yani O'nu ifâdeye kâdir olunamaz. Şâyet mümkün olduğu ölçüde söylense kâinat mekânına zelzele düşer. Akı zayıf olanların idrâk seviyeleri bu vasfı anlamayacağı için bu beyânât aleyhine ayaklanırlar demektir. Rûh-ı a'zam Halîfe-i İlâhîdir. Halîfe de müstahlifin aynıdır. Hz. Muhammed'in hakîkatini her idrâk kavrayamaz.²⁵

44 - 3785. Beyit: “Eğer Ahmed celîl olan o kanadı açarsa, Cebrâil ebede kadar medhûş olur.”²⁶

Hz. Peygamber azîm olan Rûh-i küllî kanadını açarsa Cebrâil aleyhisselâm ebediyen medhûş olur, kendinden geçerd. Burada anlatılmak istenen; Hz. Peygamber'in rûhunun büyüklüğüdür. Hz. Peygamber Rûh-ı a'zamdır ve Cebrâil aleyhisselâmı da kuşatmıştır. Çünkü O'nun rûhu ebü'l-ervâhtır.²⁷

1 b. Küll-i Küll

Akl-ı küll tâbiri *Mesnevî*'de yer alırken, “küll-i küll” ifâdesi Avni Konuk şerhinde bu mefhûmu açıklamak için kullanılmıştır.

45 - 1928. Beyit: “O sebebdan ki hep, benim cüz'lerimsiniz; cüz'ü külden niçin koparırsınız?”²⁸

Hz. Peygamber müminlerin babası menzilesinde olduğu için müminler O'nun cüz'leridir ve Hz. Peygamber onların küllüdür. Her biri O'nun nûrundan ve mânevîyâtından nasiplenmiştir. Hadîs-i şerifte; “Ben Allah'danım, mü'minler benim nûrumdandır” buyurmuştur ve Rûh-ı Muhammedî küll-i küldür; evliyânın rûhları O'nun küllünün cüz'üdür.²⁹

²⁴ A.e., C.VIII, s. 600.

²⁵ A.e., C.VIII, s. 600.

²⁶ A.e., C.VIII, s. 602.

²⁷ A.e., C.VIII, s. 602.

²⁸ A.e., C.V, s. 509.

²⁹ A.e., C.V, s. 509.

1 c. Akl-ı Küll

Akl-ı küll'e akl-ı evvel de denilmektedir ve akl-ı evvel ve akl-ı küll aynı anlama gelmektedir. Tasavvuf ıstılâhında akl-ı evvel; varlığı Cenâb-ı Allâh'ın yarattığını bilen ilk akıldır. Bu sebepten akıl olarak isimlendirilmiştir. Çünkü akıl, Rabbini ilk bilen, O'nu idrâk eden ve varlık feyzini kabul edendir.³⁰

Mesnevî'nin bazı beyitlerinde hem doğrudan hem de şerhte akl-ı küll tâbiri geçmektedir. Hz. Peygamber akl-ı küll ya da küllî akıl olarak ele alınmıştır. Tasavvufî ıstılâha göre akl-ı küll, Cenâb-ı Allâh'ın kudretinden ilk ortaya çıkan akıldır. Hz. Peygamber'in, Cebrâîl'in, Arş-ı Azam'ın nûrudur.³¹

Diğer peygamberlerin bilgilerinin kaynağını bu akl-ı küldür. Cüz'î akıl, akl-ı küll gibi değildir; kendi başına bir şey bulamaz. Akl-ı küll her şey öğretildiği için bir şey öğretilmesine gerek yoktur; bu yönüyle akl-ı küll öğretmendir.³²

Bundan dolayı Hz. Mevlânâ akı, küllî ve cüz'î olarak iki kategoride değerlendirmektedir ve bütün âlemi akl-ı küll'ün görünüşünden ibâret kabul etmektedir. Ferdî akılları da cüz'î akıl kategorisinde değerlendirilmektedir. *Mesnevî*'de yanılığa düşen aklın; dünyaya bağlı olduğu, vehme düştüğü, şehvete kapıldığı, nefsin arzularına uyduğunu belirtilmiştir. Akıllarını nefisleriyle yanılığa düşüren kişilerin akıllarını başlarına toplamaları, bunu başaramıyorlarsa yanılıgyı yaşatan akı terketmeleri gerektiği önerilmektedir.³³

Mesnevî'de, aklını bedeninin arzusuna göre kullanan kimsenin sıkıntıya düşeceği, beden istekleri yerine getirilirken aklın kullanılması gerektiği, aksi takdirde pişmanlık yaşanacağı ifâde edilmiştir. Nefsânî isteklerine uymayan akıl övülmüştür.³⁴

³⁰ Kâşânî, **a.g.e.**, s. 396-397.

³¹ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 99.

³² Süleyman Hayri Bolay, "Mevlâna'nın Akıl Anlayışı", **2. Millî Mevlâna Kongresi**, 3-5 Mayıs 1986, s. 167.

³³ İsmail Yakıt, "Mevlânâ'da Akıl ve Aklın Kritiği", **8. Millî Mevlâna Kongresi**, 6-7 Mayıs 1996, s. 75-87.

³⁴ Yüksel Göztepe, "Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin Akla Eleştirel Bakışı", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi**, C.VI, Sayı: 14 (Mevlânâ Özel Sayısı), 2005, s. 435.

46 - 3248. Beyit: “Akl-ı Ahmed bir kimseden gizli olmadı; O’nun vahyinin rûhu her cânın müdreki olmadı.”³⁵

Hiz. Muhammed’in yüce aklı, bu dünyada O’na uyup îmân eden ve uymayıp muhâlefet eden kimselerden gizli olmamıştır. Herkes O’nun aklının yetkinliğini tasdik etmiştir. Îmân edenler de, inkâr edenler de Hiz. Muhammed’in üstün ve yetkin bir akla sahip olduğunu kabul etmişlerdir. İlmi ilâhi O’nun vahyinin rûhudur fakat her kişi tarafından kavranamadığı için bazı kimseler kendi noksan akıllarınca itiraz etmişlerdir.³⁶ Kur’ân’da, inkârcıların kendilerine ansızın kıyâmet ve kısır bir günün azabı gelinceye kadar Kur’ân’dan şüphe etmeye devam ettikleri haber verilmiştir.³⁷

47 - 3565. Beyit: “Belki bizim akıllarımız, onun gölgeleridir; gölgeler gibi onun ayağına düşer.”³⁸

O zât-ı pâk olan Hiz. Peygamber cismi ve rûhuyla berâber göğün katlarını, feleklerini aşmıştır, insanların akılları O’nun gölgesi mesâbesindedir. Cenâb-ı Allâh îmân edenlere; Hiz. Peygamber’e itâat etmelerini ve amellerini boşa çıkarmamalarını emretmiştir.³⁹ Mümine vazîfe olarak düşen, diğer husûslarda olduğu gibi akıllarını kullanma husûsunda da elçiye tâbî olmasıdır. Hakikat-i Muhammediyye akl-ı evvel olduğundan evliyâ ve müminlerin akılları, akl-ı evvelin zılâlidir; dolayısıyla gölge ayakaltına düştüğü gibi akıllar da O’nun ayağının altına düşer. Yani evliyâ ve müminler Hiz. Peygamber’e tâbî olup îmân ederek hakîkate erdikleri için, akıl olarak O’nun birer cüz’üdür.⁴⁰

48 - 1407. Beyit: “Akı, Mustafâ’nın önünde hayran et, “Allâh’ım kâfidir!” diye “Hasbiyallâh” de!”⁴¹

Aklını kullandığını iddiâ eden kişinin aklını, Hiz. Muhammed’in huzûrunda hayran kılması ve O’na tâbî olması gerektiği anlatılmaktadır. İnsanlar, Hiz.

³⁵ Konuk, **a.g.e.**, C.IV, s. 376.

³⁶ **A.e.**, C.IV, s. 376.

³⁷ Hac, 22/55.

³⁸ Konuk, **a.g.e.**, C.VI, s. 309.

³⁹ Muhammed, 47/33.

⁴⁰ Konuk, **a.g.e.**, C.VI, s. 309.

⁴¹ **A.e.**, C.VII, s. 405.

Peygamber'in nazarına sahip olmadığı için O'na tâbî olmalıdır.⁴² Kur'ân'da; Hz. Peygamber hayât veren şeylere dâvet ettiği zaman çağrısına uyulması gerektiği haber verilmiştir.⁴³ Çünkü Hz. Peygamber gördüğünü ve bildiğini söylemektedir. Aklını kullanan insanlar; dünya yerinin gelip geçiciliğine aldanmaz. Kur'ân'da; dünya hayâtının gelip geçici bir eğlence olduğu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için âhiretin daha hayırlı olduğu; "Hâlâ akıllanmayacak mısınız?" hitâbıyla pekiştirilmiştir.⁴⁴

49 - 1453. Beyit: "Başını kilime çekme ve yüzünü örtme; cihân hayrân bir cisimdir ve sen akılsın!"⁴⁵

Dünya halkı câmid cisim gibi yani rûhsuz ve cansız cisim gibi akılsız ve anlayışsızdır, hakîkatlere akılları ermez. Dünya hayâtına aldananlar, dünyayı bir imtihan yeri değil, ebedî bir yer olduğunu düşünürler. Kur'ân'da belirtildiği gibi dünya malının kendisini ebedî yaşatacağını zannederler.⁴⁶ Hz. Peygamber akl-ı tâm ve akl-ı külldür. Dünya halkı için O'ndan anlayış ve idrâk husûle gelmektedir. Bu anlayışın ve idrâkin husûle gelmesi için "Başını kilime çekme ve yüzünü örtme" diye seslenilerek "Ey örtünüp bürünen (Resûlüm)!" âyetine telmîhte bulunulmuştur.⁴⁷ Hz. Peygamber'in görevi halkı irşâd etmektir. Cenâb-ı Allâh, kendisine indirileni teblîğ etmesini emretmiş ve kendisini insanlardan koruyacağını da vâdetmiştir.⁴⁸ "Cihân hayrân bir cisimdir ve sen akılsın" mısraıyla; Hz. Peygamber'in akılları aydınlatan yönü ve akl-ı küll olduğu anlatılmaktadır.⁴⁹

50 - 2171. Beyit: "Cehd et, tâ ki aklın ve dînin pîri olasın, tâ ki akl-ı küll gibi sen bâtın görücü olasın!"⁵⁰

Akl-ı küll, vücûd-ı mutlakın vahdet ve taayyün-i evvel mertebesidir. Bir diğer ifâdeyle Hakîkat-i Muhammediyye'dir. Bu mertebe, ahadiyyet ile vâhidiyyet

⁴² A.e., C.VII, s. 405.

⁴³ Enfâl, 8/24.

⁴⁴ En'âm, 6/32.

⁴⁵ Konuk, a.g.e., C.VII, s. 419.

⁴⁶ Hümeze, 104/3.

⁴⁷ Müzzemmil, 73/1.

⁴⁸ Mâide, 5/67.

⁴⁹ Konuk, a.g.e., C.VII, s. 419.

⁵⁰ A.e., C.VIII, s. 106.

arasında berzahtır. Ahadiyyet mertebesi feyz-i akdesi vâsıtasız olarak kabul eder ve buna velâyet-i mutlaka da denilir. Vâhidiyyet mertebesi ile feyz-i mukaddesin halka erişmesine ise nübüvvet-i mutlaka denilir. “Ben, Âdem su ve çamur arasında iken nebî idim” hadîs-i şerîfinde bahsedilen bu nübüvvete işâret edilmiştir.⁵¹ Bütün nebîler ve velîler Hakikat-i Muhammediyye’den feyziyâb olduğu için Muhammedî hakikat sayesinde bâtına vâkîf olmaktadırlar.

51 - 3245. Beyit: “Âlemin hepsi akl-ı küllün sûretidir ki; “Kul!” ehli olan her o kimsenin babasıdır.”⁵²

Akl-ı küll ile kastedilen Hakikat-i Muhammediyye’dir. Hakikat-i Muhammediyye Vücûd-ı Mutlak’ın yani Cenâb-ı Allâh’ın mertebe-i ahadiyyetden mertebe-i vahdete tenezzülüdür. Bütün akıllar bu mertebeden ortaya çıkmıştır, bütün akılları akl-küll idâre eder ve onların babası gibidir. Bütün mertebeler akl-ı küllünden vücûda geldiği için âlemin tamamı akl-ı küllün sûretidir. Hz. Peygamber bu mertebeye dâir bir hadîste; “Allah Teâlâ’nın evvelen yarattığı şey akıl ve nefsdır”, bir başka hadîsinde de; “Allâh’ın evvelen yarattığı kalem ve benim rûhumdur” buyurmuştur.⁵³

52 - 3628. Beyit: “Bunun cüz’ olan aklı o küll olan akıldandır. Bu sâyenin hareketi o gül dalındandır.”⁵⁴

Vücûd-i hakîkî-i Hak, ahadiyet ve vâhidiyet mertebesinde vitriyyet yani teklik üzerinedir. Dolayısıyla gayriyet libasıyla rûh mertebesinde tenezzülünde şef’iyyetle, yani ikilikle vasıflanır. İkilik küllü’l-küll olan Rûh-ı Muhammedî ile zâhirdir. Bundan dolayı, ikilik (isneyniyet) emirden, bir şe’n-i ilâhîden ibârettir. Konuyla ilgili olarak şu âyete atıf vardır: “Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar, de ki: “Ruh, Rabbimin emrinden ibarettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir.”⁵⁵ Küllü’l-küll olan Rûh-ı Muhammedî’de bütün nebîlerin ve velîlerin küllî rûhları

⁵¹ A.e., C.VIII, s. 106.

⁵² A.e., C.VIII, s. 436.

⁵³ A.e., C.VIII, s. 436.

⁵⁴ A.e., C.VIII, s. 553.

⁵⁵ İsrâ, 17/85.

âşikâr olmuştur. Akıl rûhun sıfatıdır; bu yüzden Rûh-ı Muhammedî'ye akl-ı küll de denilmektedir.⁵⁶

53 - 2637. Beyit: “Zîrâ ki Resûl'den mîrâs ancak odur ki, önden ve arkadan ayıbları görür.”⁵⁷

H. Peygamber'in ümmetine bıraktığı mîrâs akıldır; akıl, his gözünün anlayamadığı mânâları, önden ve arkadan olmak üzere her yönden görür. H. Peygamber bir hadîsinde; “Muhakkak peygamberler altın ve gümüş ve para mîrâs bırakmadılar ve ancak ilmi mîrâs bıraktılar. Binâenaleyh kim ki o ilmi aldı, çok haz aldı” buyurmuştur.⁵⁸

Ledünnî ilimlerin ve ilâhî hikmetlerin tâlîmi de akıl aracılığıyla. Ahmak olan görünürde mümin olsa bile anlayışsız olması onu îmandan uzaklaştırır; akıl sahibi görünürde inkârcı olsa da akl-ı onu îmana yaklaştırır. Bir diğ. hadîs-i şerîfinde de; “Âkil benim dostumdur ve ahmak düşmanımdır” buyurmuştur.⁵⁹

1 d. Akl-ı Muhammedî

Mesnevî'de Mi'râc hâdisesi, akl-ı Muhammedî mefhûmunu vurgular şekilde ele alınmıştır. H. Peygamber'in Sidretü'l-Müntehâ'yı geçmesi, O'nun bu imtiyâzı, Avni Konuk tarafından akl-ı Muhammedî mefhûmuyla açıklanmıştır.

54 - 3786. Beyit: “Vaktâki Ahmed Sidre'den, onun mersadından ve Cebrâîl'in makâmından ve onun haddinden geçti,”⁶⁰

Sidre, ağaç mânâsına gelmektedir. Sidretü'l-Müntehâ ise, göğün yedinci katındaki bir ağacın ismidir. H. Peygamber, Mir'âc Gecesi'nde Sidretü'l-Müntehâ'dan ve Cebrâîl'in mersadından yani gözetleme yerinden ve onun makâmından ileriye geçmiştir.⁶¹

⁵⁶ Konuk, a.g.e., C.VIII, s. 553.

⁵⁷ A.e., C.XII, s. 224.

⁵⁸ A.e., C.XII, s. 24.

⁵⁹ A.e., C.XII, s. 224.

⁶⁰ A.e., C.VIII, s. 602.

⁶¹ A.e., C.VIII, s. 602.

55 - 3787. Beyit: “Ona dedi: “Haydi benim arkamdan uç!” Dedi: “Git, git! Ben senin harîfin değilim!”⁶²

Hiz. Peygamber Mî'râc'a yükseldiğinde Sidretü'l-Müntehâ'dan Cebrâîl aleyhisselâm ile beraber geçmek istediğinde o, ilerisi için kendisine refik ve musâhib olamayacağını söylemiştir. Çünkü Sidretü'l-Müntehâ âlem-i sûretin nihâyet bulduğu yerdir ve Hiz. Muhammed'in Mî'râc'ı kendi hakîkatidir. Dolayısıyla Cebrâîl'in sûret-i cibrîlliyyetiyle Hiz. Peygamber'e refâkat etmesi mümkün değildir. Cebrâîl kendi makâmından bir adım ileriye adım atmış olsaydı sûret-i cibrîliyyesi o hakîkatte mahvolurdu.⁶³

56 - 3788. Beyit: “Tekrâr ona dedi: “Gel ey perde yakıcı! Ben henüz kendi evcime gitmemişimdir.”⁶⁴

Cebrâîl peygamberlere vahy-i ilâhîyi indirir ve Hiz. Meryem'e de mânâyı İsevî'yi tahmîl etmiştir yani yüklemiştir. Hiz. Peygamber kendi yüksek mertebesi olan Hakîkat-i Muhammediyye makâmından ve Mî'râc'a gitmeden Sidretü'l-Müntehâ'dan henüz geçmeden tekrar Cebrâîl'den kendisine refâkat etmesini ister. O makâm, Hakîkat-i Muhammediyye'sine aittir.⁶⁵

57 - 3789. Beyit: “Dedi: “Ey benim hoş-ferim. Eğer bu hadden hâriç kanat çarparsam, benim kanadım yanar.”⁶⁶

Fer, şân, şevket ve rif'at anlamlarına gelmektedir. Hiz. Peygamber Cebrâîl'in büyük rütbe sahibi güzel, lâtif olan refikidir yani yoldaşdır ve Cebrâîl'in makâmı Sidretü'l-Müntehâ'dır dolayısıyla bu makâmdan dışarı çıkamaz. Cebrâîl Sidretü'l-Müntehâ'yı aşarsa kanadı ve sûret-i cibrîliyyesi yanar, kendinden geçerek bîhûş kalır.⁶⁷

⁶² A.e., C.VIII, s. 603.

⁶³ A.e., C.VIII, s. 603.

⁶⁴ A.e., C.VIII, s. 603.

⁶⁵ A.e., C.VIII, s. 603.

⁶⁶ A.e., C.VIII, s. 603.

⁶⁷ A.e., C.VIII, s. 603.

2. Nûr-ı Muhammedî

Sûflere göre Cenâb-ı Allâh önce Hz. Muhammed'in nûrunu, O'nun nûrundan da bütün mevcudâtı halketmiştir. Bu hakîkate nûr-ı Muhammedî denilir. Nûr-ı Muhammediyye'nin bir diğer ifâde edilme biçimi akl-ı külldür.⁶⁸

Mesnevî'de Hz. Peygamber'in nûrunun her biri inci mesâbesinde olan diğer peygamberleri câmî olduğu belirtilmiştir. O'nun nûrunun hidâyete ulaştıran yönü vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'in nûruna gönlünü açanlar hidâyete erer ve o nûrda hakîkati bulur.

Nitekim Yûnus Emre, Cenâb-ı Allâh'ın Hz. Muhammed'in canını nûrdan yarattığını şöyle dile getirmiştir:

Çalap nûrdan yaratmış cânını Muhammed'in

Âleme rahmet saçmış adını Muhammed'in⁶⁹

Bir diğer beytinde de;

Nûr Muhammed nûrudur Halîlullâh sırrıdır

Sanasın kim açıldı Uçmak'dan bir deriçe⁷⁰

58 - 187. Beyit: "Vaktâki Hak Teâlâ nûrunu onların üzerine saçtı, onun nûru aslâ müfterik olmaz!"⁷¹

Buradaki nûr, Nûr-ı Muhammedî'dir. Zulmet ise; tabiatın karanlığına işâret etmektedir. Hz. Muhammed'in nûrunun hidâyete erdiren vasfı ve özelliği üzerinde durulmuştur. O nûra vâsıl olan, mânevîyâtını besleyen kişi kurtuluşa erer, gönlünü o nûra açan kişiye hidâyet tesîr eder. Hidâyetin kıstası, kişinin o nûra açık olmasıdır. Nûr-ı Muhammedî güneşi kişinin kalbine girerse; hidâyet nûrunu bulup îmân sahibi olur. Beyitte; "Allah Teâlâ halkı zulmette yarattı. Sonra onların üzerine nûrunu saçtı.

⁶⁸ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2007, s. 74.

⁶⁹ Yûnus Emre, *a.g.e.*, s. 168.

⁷⁰ *A.e.*, s. 272.

⁷¹ Konuk, *a.g.e.*, C.III, s. 72.

İmdi bu nûrdan kime isâbet ettiyse hidâyet buldu ve kime isâbet etmedi ise dalâlete düştü.” hadîsine atıf yapılmıştır.⁷²

59 - 2884. Beyit: “Onun nûru inciler üzerine galip olur. Öyle matlûbu tâlib olur.”⁷³

Hâtem-i Enbiyâ olan Hz. Muhammed’in nûru her biri inci derecesinde olan diğer peygamberlerin üzerine kuşatıcıdır. Kalb-i Muhammedî üzere olan kutb-ı âlemin nûru da bütün evliyâyı kuşatıcıdır. Velîlerin her biri Hz. Muhammed’in sevgisine naîl olmaya tâliplerdir.⁷⁴

2 a. Nûr-ı Mustafâ

Cenâb-ı Allâh, bütün peygamberlerin özelliklerini Hz. Muhammed’in mizacında bir araya getirmiştir. Nübüvvet hâtemi ile kastedilen budur. Hz. Mevlânâ’nın “Hudâ’nın lütfu halkın bütün kemallerini toplayıp bir şey yaptı ve ona “Mustafâ” adını verdi” beytinde ifâde edilmiştir. Bir başka beyitte Hz. Peygamber’in nûrunun tecellîsine övgüler ederek; “Öyleki, nûr-ı Mustafâ’nın saklından yüz bin türlü zulmet ziyâ oldu.” demektedir. Hz. Peygamber’in nûrunun karanlıkları aydınlatıcı özelliği dile getirilmiştir.

Niyâzî Mısırî de bu hakikati “Mustafâ” ismini de anarak şu şekilde ifâde etmiştir:

Zât-ı ilme Mustafâ, esmâya Âdem’dir emin

İkisinden zâhir olmuştur ulûm-i enbiya⁷⁵

60 - 1880. Beyit: “Öyleki, nûr-ı Mustafâ’nın saklından yüz bin türlü zulmet ziyâ oldu.”⁷⁶

⁷² A.e., C.III, s. 72.

⁷³ A.e., C.XII, s. 300.

⁷⁴ A.e., C.XII, s. 300.

⁷⁵ Niyâzî-i Mısırî, **Divan-ı İlâhiyyat ve Açıklaması**, Haz. Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, İstanbul, Gözde Matbaacılık, t.y., C. I, s. 243.

⁷⁶ Konuk, a.g.e., C.XI, s. 599.

Zıddı ve benzeri olmayan sayısız olan tecellînin örneği görülmek istenirse Hz. Muhammed'in nûrunun tecellîsine bakılmalıdır. Bu nûrun etrafını aydınlatmasından dolayı şüphe, cehâlet, gaflet, şirk, küfür, masiyet ve hayvânî sıfatlar gibi türlü karanlıklar O'nun ziyâsıyla aydınlığa kavuşur. Şüpheler yâkinde, cehâlet ilimde, küfürler îmânda yok olur; şüpheler nûr-i yakîn, cehâlet nûr-ı ilm ve küfür nûr-ı îmân halini alır.⁷⁷ Hz. Peygamber'in nûrunun ve peygamberliğinin cehâlet ve karanlıkları aydınlatması "Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik." âyetiyle teyit olunmuştur.⁷⁸

61 - 1883. Beyit: "Bu iyi gözler dahi gayret cihetinden onun üzerinde kötüdür, zîrâ onun hüsnü hadsizdir."⁷⁹

Cenâb-ı Allâh, Hz. Muhammed'in hakikatini sadece münkirlerin kötü gözlerinden saklamamış, O'nu kendisine mahbûb kıldığı için gayret-i ilâhiyesi bakımından müminlerin iyi gözlerinden de saklamıştır. O'nun yüce hakikatini görmek istediği halde, gayreti yeterli olmayanların da gözlerinden gizlemiştir. Belki bir kısmına naîl olurlar. Hakikatini görmek isteyen iyi gözler bile O'nun mükemmelliğini lââyıkıyla kavrayamazlar; çünkü hakikatinin güzelliği sınırsızdır. Bu husûsta *Sipehsâlâr Menâkıbın*'da şu bilgilere yer verilmiştir: Cenâb-ı Allâh bütün peygamberlerin fâziletlerini Hz. Muhammed'in mizacında bir araya getirmiştir ve nübüvvet hâtemini ve mührü O'na ihsân etmiştir. *Mesnevî*'de başka bir beyitte de bu husûs dile getirilmiştir: "Hudâ'nın lütfu halkın bütün kemallerini toplayıp bir şey yaptı ve ona "Mustafâ" adını verdi."⁸⁰

⁷⁷ A.e., C.XI, s. 599.

⁷⁸ Ahzâb, 33/45-46.

⁷⁹ Konuk, a.g.e., C.IX, s. 594.

⁸⁰ A.e., C.IX, s. 594-595.

B. Hakikat-i Muhammediyye ve Rûh-ı Küllî-i Muhammedî ile İlgili Teşbihler

Mesnevî'de Hakikat-i Muhammediyye'nin mânâ olarak her yönden anlaşılması için, sınırlı akılların ufkunu ve gönülleri açmak için teşbihe başvurulmuştur.

1. Hakikat-i Muhammediyye ile İlgili Teşbihler

Hakikat-i Muhammediyye, mânâ olarak genişliği sebebiyle kavranması güç bir mevzûdur; bu sebeple teşbihe başvurulmuştur. *Mesnevî*'de Hakikat-i Muhammediyye arş, (yüzdeki) ben ve güneş gibi sembollerle ifâde edilmiştir. Bu teşbihler anlayışı kolaylaştırmaktadır.

1 a. Arş

Tasavvufla hükemâ felsefesini birleştirenlere göre arş, göğün sekizinci katında yer almaktadır. Kürsî dokuzuncu kat gökte bulunup atlas olarak isimlendirilir. Sûflere göre arş gönüldür. Hamele-i Arş isminde dört melek Arş'ı taşımaktadırlar. Cebrâîl'in mekânı da Arş'ın katıdır ve bu kattan öteye geçemez. Arş'tan öteye sadece Hz. Peygamber Mi'râc'ıyla ulaşmıştır.⁸¹

Mesnevî'de arşın nûru ile Hakikat-i Muhammediyye arasında benzetme yapılmıştır. Cenâb-ı Allâh'ın Esmâ'ül-Hüsna'sından Rahmân isminin Hakikat-i Muhammediyye mertebesini kuşatmasının inceliği bu benzetmeyle ve ilgili âyetle anlatılmıştır.

62 - 1082. Beyit: "Güneşin gıdâsı arşın nûrundan; hasûdların ve şeytanların, ferşin dumanından oldu."⁸²

Güneş ile ârif velîye, arş ile Hakikat-i Muhammediyye'ye işâret edilmiştir. Velîlerin gıdâsının, yani ilhâmının kaynağı Hakikat-i Muhammediyye'dir. Velîlik

⁸¹ Pala, a.g.e., C.I, s. 58-59.

⁸² Konuk, a.g.e., C.III, s. 304.

mertebesi bilgeliğini ve nûrunu Hz. Peygamber'den almaktadır. Arşın nûru ile Hakikat-i Muhammediyye kastedilmiştir. “Rahmân arş üzerine istivâ etti” âyetine atıf yapılmıştır.⁸³ Bu âyetle Cenâb-ı Allâh'ın Rahmân isminin Hakikat-i Muhammediyye mertebesini kuşattığı anlatılmıştır. Güneşin gıdâsı arşın nûrundan, sözündeki nûrla; ulûm-i ledünniyye kastedilmiştir. Nûr karanlığı yok ederken, ilim de câhillik karanlığını ve mânevî olan karanlığı yok etmektedir Hasetçiler ise; evliyânın mânevî mertebesini çekemeyen ve kıskanan kişilerdir. İlim sahibi olan kişileri hidâyete eremeyen kişiler kıskanır. Hakikat-i Muhammediyye'den ortaya çıkan ulûm-i ledünniyye velîlerin gıdâsıdır, arzın dumanı ve rutubeti ise hasetçilerin ve şeytanların gıdâsıdır. Hz. Muhammed'in hakikati rahmettir.⁸⁴

1 b. Ben

“Cemâl-i mutkalın bir beninin vasfını söyleyeyim!” şeklinde geçen beyitte “ben” şârih tarafından Hakikat-i Muhammediyye'nin teşbihi olarak ele alınmıştır.

63 - 188. Beyit: “Ey yoldaş bir zaman melâli bırak, tâ ki cemâlden bir benin vasfını söyleyeyim!”⁸⁵

Hz. Mevlânâ, tarikat yolunda olan kişiye söylediği sözlerden usanç geldiyse bir süre usanmayı bırakmasını söylemektedir ve devamında; “Cemâl-i mutlakın bir beninin vasfını söyleyeyim!” şeklinde çağrıda bulunmaktadır. Kişinin hakikatla ilgili ulaşmak istediği bilgiye dâir bir sır vermek istemektedir. Ben ile kastedilen Hakikat-i Muhammediyye'dir; Vücûd-ı Mutlak'ın mertebe-i ahadiyyeden mertebe-i vahdete intikâl etmesini bu şekilde anlatmıştır. “Bir zaman melâli bırak”, ifâdesiyle, zamandan ve mekândan sıyrılarak ancak hakikate ulaşılabilceği, bunun da ancak Hakikat-i Muhammediyye ile mümkün olduğu söylenmiştir. Hz. Muhammed'in rehberliği olmadan, O'nun hakikati kavranmadan kulun tarikat yoluna giremeyeceği edebî bir üslûpla anlatılmıştır.⁸⁶

⁸³ Tâhâ, 20/5.

⁸⁴ Konuk, a.g.e., C.III, s. 304-305.

⁸⁵ A.e., C.III, s. 73.

⁸⁶ A.e., C.III, s. 73.

1 c. Güneş

Hakikat-i Muhammediyye'nin nûru güneşe teşbih edilmiştir.

64 - 44. Beyit: “Husûsiyle o kemâle mensup olan güneş ki o tarafa mensûbdur, onun işi gece gündüz aydınlatıcılıktır.”⁸⁷

Hûrşid-i kemâlî ile kastedilen Hakikat-i Muhammediyyedir; mertebe-i vahdettir. Hz. Peygamber'in nûrunun ve hakikatinin Cenâb-ı Allâh'a olan mensûbiyeti ele alınmıştır. “Ben Allah'danım ve mü'minler benim nûrumdandır” hadîsine telmih vardır.⁸⁸ Cenâb-ı Allâh, Hz. Muhammed'e itâat edilmesini kendisine itâat saymıştır.⁸⁹ “Onun işi gece gündüz aydınlatıcılıktır” sözleriyle, gece cismâniyyetine, gündüz âlem-i rûhâniyyeti aydınlatan yönüne işâret edilmiştir. Fânî olan bu dünyada insanları hakîkate çağırır, ebedî âlem için insanları aydınlatıcıdır ve yol gösterendir. Hakikat-i Muhammediyye güneşi Zât-ı ulûhiyyete bağlıdır ve O'na aittir, Cenâb-ı Allah ile arasında vâsıta yoktur. O, cisim ve rûh âlemlerini aydınlatır. Her iki âlemi aydınlatan yönü güneşe teşbih edilerek vurgulanmıştır.⁹⁰

65 - 2802. Beyit: “Güneşin güneşinin güneşi, bunu ne söylüyorum, gâlibâ uykudayım.”⁹¹

Birinci güneş sûrî güneş, ikinci güneş Hakikat-i Muhammediyye, üçüncü güneş ise Zât-ı ahadiyye'ye işâret etmektedir. Sûrî güneşin nûru Hakikat-i Muhammediyye'den, Hakikat-i Muhammediyye de Zât-ı Ahadiyyet'dendir. Bu bir teşbihtir ve benzerlik yönü nûrdur. Mısırâda teşbih mevcûd olmakla birlikte vech-i şebih nûriyettir yani yüz benzerliğinin teşbihi nûra yapılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber bir hadîsinde “Allah Teâlâ halkı zulmette yarattı, sonra onların üzerine nûrundan saçtı” buyurmuştur.⁹² “Bunu ne söylüyorum, galiba uykudayım” mısırânda kastedilen “Bu teşbîhi ne söylüyorum, gâlibâ tenzîhten gaflette ve uykudayım” demektir ki, tenzîhi haber verip bildirmektedir. Şu âyete atıf yapılmıştır: “O, gökleri

⁸⁷ A.e., C.III, s. 27.

⁸⁸ A.e., C.III, s. 27.

⁸⁹ Nisâ, 4/80.

⁹⁰ Konuk, a.g.e., C.III, s. 27.

⁹¹ A.e., C.VI, s. 116.

⁹² A.e., C.VI, s. 116.

ve yeri yoktan yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu suretle çoğalmanızı sağlamıştır. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir”⁹³ Atıf yapılan âyetteki gibi zevk-i Muhammedî üzerine hem teşbih hem de tenzîh câmi olmuştur yani bir araya gelmiştir. Aynı zamanda burada Hakk’a yapılan teşbih de böylelikle iptal edilmiştir.⁹⁴

1 d. Ağır Yük

66 - 191. Beyit: “Bir karınca gibi kendimden ziyâde bir yükü çekmek için ben bu harmanda hoşum.”⁹⁵

Hz. Mevlânâ, kendisini bir karıncaya, Hakikat-i Muhammediyye’yi ağır bir yüke, dünyayı da harmana benzetmiştir. Kendisini Hakikat-i Muhammediyye’nin müridi, tâlibi görüp, kendisinden ziyâde olan ağır yükü karınca gibi taşıyarak vücûd-ı izâfî ve unsurî harmanında hoş olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber’in büyüklüğü karşısında kendisinin karınca mesâbesinde olduğunu ve yükünün ağır olduğunu, fakat bundan ötürü memnun olduğunu dile getirmiştir.⁹⁶

1 e. Gülzâr

67 - 1929. Beyit: “Bu sözler ki akl-ı küldendir, o gülzârın ve servin ve sünbülün kokusudur.”⁹⁷

Hz. Mevlânâ, sözlerinin akl-ı külden ve Hakikat-i Muhammediyye’den neşet ettiğini ifâde etmiştir. Mânâlar, hakikatler, mârifetler, taayyün âleminde harf ve savt ile söylenmektedir. Hz. Mevlânâ’nın harf ve savt ile söylediği bu sözler; gül bahçesi olan kalbinden ve kalbinde biten servinin, sünbülün kokusundan yani Hakikat-i Muhammediyye’den kaynaklanmaktadır.⁹⁸

⁹³ Şûrâ, 42/11.

⁹⁴ Konuk, **a.g.e.**, C.VI, s. 116.

⁹⁵ **A.e.**, C.III, s. 74.

⁹⁶ **A.e.**, C.III, s. 74.

⁹⁷ **A.e.**, C.I, s. 570.

⁹⁸ **A.e.**, C.I, s. 571.

2. Rûh-ı Küllî-i Muhammedî ile İlgili Bir Teşbih

2 a. Ân

68 - 932. Beyit: “O “ân” hakkı için ki, bu ve o ondandır; ma’nâlar ona nisbetle post olurlar.”⁹⁹

O “ân”ın hakkı için ki ifâdesinde geçen ân; târif ve beyân edilerek anlatılması mümkün olmayan sadece zevk ile anlaşılabilen bir hâl ve keyfiyet olarak açıklanmıştır. Bu “ân”a sûfî ıstılâhında lâtife denilmektedir. Mânâ olarak lâtife; rakîk olan yani merhametli ve şefkatli olan her bir işârete, harekete denilmektedir ve bu işârete kavrayışla, ibâreyle mümkün olmayan mânâ lââyık olmaktadır. Burada izâha sığmayan, anlatılması mümkün olmayan, hâl ve keyfiyete bağlı bir mânâ bulunmaktadır.

Muhammedî küllî rûh, ibâre ve târife sığmayan yani kelimelerle ifâde edilemeyen bir ân ve bir lâtifedir, bundan dolayı şe’n-i ilâhîdir. Bu konuda şu âyeti kerîme delil gösterilmiştir: “Sana rûhtan soruyorlar; de ki: Rûh Rabbimin şe’nindendir.”¹⁰⁰ Rûh Allâh’ın şe’nindendir yani Allâh’ın emrindendir. Şe’n zevkî ve hâlî bir durumdur ve kelimelerle târif edilemez. Hz. Mevlânâ Muhammedî küllî rûhu “ân” tâbiriyle ifade etmiştir. Aşka ve sevgiye mânâ veren hâlîn rûh olduğunu tesbit etmiştir. O “ân”ın hakkı için sözüyle, görünen ve görünmeyen âlemlerin ve rûhun Muhammedî küllî ruhtan neş’et ettiği anlatılmaktadır. İnsanın cisminin de, rûhunun da kaynağı Muhammedî küllî rûhtur.¹⁰¹

3. Makâm-ı Mahmûd ile İlgili Bir Teşbih

3 a. Âb-ı Mahmûd

Mesnevî’de geçen Âb-ı Mahmûd tâbirini Avni Konuk şerhinde; Makâm-ı Mahmûd olarak açıklamıştır.

⁹⁹ A.e., C.III, s. 261.

¹⁰⁰ İsrâ, 17/85.

¹⁰¹ Konuk, a.g.e., C.III, s. 261-262.

Makām-ı Mahmûd sözlükte; “Övgüye lâyık yer, yüksek dereceli mânevî makām” anlamına gelmektedir. Kıyâmet günü vukû bulacak olan sorgulamadan önce beklemede olan bütün insanlar sıkıntıdayken Hz. Peygamber’in Cenâb-ı Allâh’tan rahmet dilemesi ve niyâzda bulunmasına verilen izin ve yetkidir.¹⁰²

İbnü’l-Arabî *Şeceretü’l-kevn*’de Hz. Peygamber’in dört makâmından biri olarak Makām-ı Mahmûd’u şöyle açıklar: Hz. Peygamber için ilk makâm dünyada vücûttur. “Ey örtüye bürünen! Kalk ve uyar!” âyeti bu makâmı bildirir.¹⁰³ Âhirette olacak olan Makām-ı Mahmûd, ikinci makâmdır. Bu makâm Cenâb-ı Allâh’ın “Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibâdet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni makâm-ı Mahmûd’a ulaştırsın” âyetiyle ifâde edilendir.¹⁰⁴ Üçüncü makâm, cennette yer alacak olan makâmü’l-Hulûd’dur ki, “O, lütfuyla bizi kalınacak yurda yerleştirendir. Bize orada bir yorgunluk dokunmaz. Bize orada usanç da gelmez” âyetiyle bildirilmiştir.¹⁰⁵ Dördüncü makâm da, makâm-ı Meşhûd’dur. Bu makâm, rü’yet-i ma’bûd için kâbe kavseyn makâmıdır; yani Hz. Peygamber’in Cenâb-ı Allâh’ı gördüğü makâmdır. “Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu. (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu” âyeti bu makâma işâret eder.¹⁰⁶ *Şeceretü’l-kevn*’de makâmlar bu şekilde âyetlerle izâh edilmiştir.¹⁰⁷

69 - 2634. Beyit: “O celîl olan âb-ı Mahmûd damlası idi, Cebrâil onun katresini kaparı idi .”¹⁰⁸

Âb-ı Mahmûd terimiyle Makâm-ı Mahmûd’un feyzi kastedilmiştir. Cenâb-ı Allâh’ın, Hz. Muhammed’den, gece kalkıp Kur’ân okumasını ve teheccüd namazı kılmasını istediği ve Makâm-ı Mahmûd’a ulaşacağını âyetinde haber vermiştir.¹⁰⁹ Makâm-ı Mahmûd yüce bir makâmdır ve hâtem-i nübüvvet Makâm-ı Mahmûd’dadır. *Arâisü’l -Beyân* tefsirinde Ruzbihân Baklî’den aktarılan bilgiye göre; Makâm-ı

¹⁰² İlyas Üzüm, “Makâm-ı Mahmûd”, *DİA*, C.XXVII, s. 413-414.

¹⁰³ Müddessir, 74/1-2.

¹⁰⁴ İsrâ, 17/79.

¹⁰⁵ Fâtır, 35/35.

¹⁰⁶ Necm, 53/8-9.

¹⁰⁷ İbn Arabî, **Varlık Ağacı: Şeceretü’l-Kevn**, Çev. Hüseyin Şemsi Ergüneş, Haz. Ercan Alkan, Osman Sacid Arı, M. Nedim Tan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2010, s. 85-86.

¹⁰⁸ Konuk, **a.g.e.**, C.VIII, s. 248.

¹⁰⁹ İsrâ, 17/79.

Mahmûd büyük günahlar işleyenler için şefâat makâmıdır. Cebrâil aleyhisselâm Melâike-i mukarrebînden olduğu halde, makâmı Makâm-ı Mahmûd'un dunundadır yani aşığı seviyededir.¹¹⁰

¹¹⁰ Konuk, a.g.e., C.VIII, s. 248.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE HZ. PEYGAMBER'İN ÖNE ÇIKAN HUSÛSİYETLERİ, MÛCİZELERİ ve HZ. PEYGAMBER SEVGİSİ

A. Husûsiyetleri

1. Aşk

Aşk, şiddetli sevgi demektir. “Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeyi istedim ve âlemi yarattım.” kudsî hadîsi tasavvufî literatürde sıklıkla başvurulmuş bir hadîstir. Sûfîler bu hadîse dayanarak Cenâb-ı Allâh'ı bilmeyi ve O'na ulaşmayı aşk ile mümkün görmüşlerdir. Sûfîlerin bu görüşünün bir yansıması olarak Divân edebiyatında da aşk, basit bir arzu duygusundan, hastalık boyutundaki tutkulara kadar çeşitli şekillerde konu edilmiştir.¹

Cenâb-ı Allâh'a karşı özünde hakîkî sevgi hisseden kişi, Cenâb'ı Allâh'ın yarattıklarını da sever. Yaratandan ötürü yaratılanı sevdiği için bu aşk güzele değil, güzelliğedir. Cenâb-ı Allâh'ın sanatını, kudretini, yüceliğini, rahmetini, lütfunu yarattığı varlıklarında temâşâ etmektir. Böyle bir aşka mecâzî aşkla da ulaşmak mümkündür. Mecâzî aşk, hakîkî aşka vesile olur.²

Tasavvufta aşk, mecâzî ve hakîkî olarak iki kısımda değerlendirilmiştir. İnsanın insanı ve diğer yaratılanları sevmesine mecâzî; Cenâb-ı Allâh'ın kulu, kulun da Allâh'ı sevmesine hakîkî aşk denilir. Hakîkî aşka mecâzî aşkla ulaşıldığı için mecâzî aşk hakîkî aşka vesiledir. Kişi ilâhî aşka ulaşmak isterse, aşkın her türlü Cenâb-ı Allâh'ın aşkına götürür.³

Hiz. Mevlânâ'ya göre aşk, insanın varoluş sebebidir. Mecâzî aşk, ilâhî aşka ulaştırırsa anlamlı olur. Toplumlar kendi inanç ve kültürüne göre aşkı tanımlamıştır.

¹ Pala, a.g.e., C.I, s. 82-84.

² Cebecioğlu, a.g.e., s. 120.

³ Üstüner, a.g.e., s. 86.

Hiz. Mevlânâ ve onun gibi sûfîler, aşkın ilâhî yönünü vurgulamışlar, bu sâyede aşkı İslâm medeniyetinin mihveri yapmışlardır.⁴

Sûfîler mecâzî ve hakîkî aşkın muhtevâsına değinmişlerdir. Mecâzî aşkın, şehvetsiz ve ilâhî aşka vesile olan yönü vurgulanmıştır. Hakîkî yani ilâhî aşka erme istîdâdı herkeste bulunmaz. Bu bakımdan, mecâzî aşk ilâhî aşk için bir ön adım, bir temrindir. Hakîki aşk, Cenâb-ı Allâh'ın emrettiği yola girip, O'ndan başka her şeyden yüz çevirip vazgeçmektir. İlâhî aşkı yaşayan kendinden geçer ve fenâfillâh mertebesine ulaşır.⁵

Sûfîler “Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler” âyetinin ilâhî aşka delâlet ettiği görüşündedirler.⁶ Gönül kapısını ilâhî aşka açanın duyduğu ulvî ve mânevî duyguların karşılıksız olmadığı bu âyetle haber verilmiştir.

Hiz. Mevlânâ gibi Yunûs Emre de, aşkı yüce bir makâm olarak gören sûfîlerin başında gelir. Aşk, Cenâb-ı Allâh'tan zuhûr ettiği için Allâh'ın yüceliğiyle aynîleştirilmiştir. O da Mevlânâ gibi aşkın târif edilemeyeceğini şu mısırâyla dile getirmiştir:

Âşıkların hâlini âşık olanlar bilir

Aşk gizli bir haznedir gizli gerekdir esrâr⁷

Eşrefoğlu Rûmî'de (ö. 874/1469) aşkı tatmayan kişinin canını yok saymıştır. Aşkı tatmayan kişiyi, Hiz. Mûsâ (a.s.) zamanında yaşayan Sâmirî'nin insanların tapması için yaptığı öküze benzetir:

Aşkı olmayan kişinin cânı yok

Sâmirî gâvî gibi bî-cân durur⁸

⁴ İsa Çelik, “Hiz. Mevlânâ'nın Düşüncesinde Aşk Kavramı”, **Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler**, C.I, 26-28 Ekim 2007, s. 189.

⁵ İhsan Soysaldı, “Mevlânâ'nın Aşk Anlayışı”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.VIII, Sayı: 2, 2006, s. 106.

⁶ Mâide 5/54.

⁷ Yunus Emre, **a.g.e.**, s. 117.

⁸ Eşrefoğlu Rûmî, **a.g.e.**, s. 52.

H.z. Mevlânâ H.z. Peygamber’e karşı duyduğu sevgiyi ifâde etmezse gönlünün bu yoğun aşkın şiddetinden kırılacağını söylemektedir.

Saf aşk, H.z. Muhammed ile ikizdir ve aynıdır; *Mesnevî*’de bu husûs özellikle vurgulanmıştır. H.z. Peygamber yani saf aşk olmasaydı, âlemler ve felekler vücûd bulmazdı. Aşk-ı Muhammedî tâbiriyle de, H.z. Peygamber’e olan aşkın ikrârı verilmiştir.

70 - 3994. Beyit: “İclâl-i Hak’dan öyle dolmuş idi ki, ona âl-i Hak dahi yol bulamaz.”⁹

Beyt-i şerîfte H.z. Peygamber’in Cenâb-ı Allâh’a duyduğu sevginin niteliği hakkında bilgi verilmiştir. O’nun kalb-i şerîfi Cenâb-ı Allâh’ın büyüklüğü ve kudretinden, bir diğer ifâdeyle Allâh’a olan sevgisinin tecellî etmesinden öyle dolmuş idi ki kalbine enbiyâ, evliyâ ve melekler yol bulup girememiştir. H.z. Peygamber’in kalbinin alâkası sadece Cenâb-ı Allâh’a olan aşkıdır. Hiç kimse böyle bir sevgiye ortak olamamıştır. Hakîkatin sırrına eren bir elçi, fânî olana meyletmez, sadece Cenâb-ı Allâh’a yani gerçek sahibe gönlünü bağlar. Bu husûsta H.z. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Benim için Allah ile bir vakit vardır ki, o vakitte bana melek-i mukarreb ve nebiyy-i mürsel sığmazlar.”¹⁰

71 - 2735. Beyit: “Aşk feleği yüz yarık ile yarar. Aşk yeryüzünü hesâbsız titretir.”¹¹

“Aşk feleği yüz yarık ile yarar” sözleriyle; “Ben bir gizli hâzine idim, bilinmeğe muhabbet ettim, halkı bilinmekliğim için yarattım” hadîs-i kudsîsine atıf vardır.¹² Bu hadîs-i kudsîsinin gereğince her şeyin zuhûru hubb-i zâtîden ötürü vücud bulmuştur. Aşk-ı ilâhîden ötürü âlemlerin yaratılma sebebi ele alınmıştır. Felek tâbiriyle felek-i esîr kastedilmiştir. Bu husûsta şu âyete atıf vardır; “İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana

⁹ Konuk, a.g.e., C.II, s. 552.

¹⁰ A.e., C.II, s. 552.

¹¹ A.e., C.X, s. 206.

¹² A.e., C.X, s. 206.

getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?”¹³ “Aşk yeryüzünü hesâbsız titretir” dizesiyle de şu âyete atıfta bulunulmuştur: “Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim. Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız için (sizi büyütürüz). İçinizden kimi vefat eder; yine içinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülür; ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin. Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir.”¹⁴ Atıf yapılan ikinci âyette, Cenâb-ı Allâh’ın bitki ve canlıların çift olmalarıyla zuhûra getirdiği yaşam döngüsüne işâret edilmiştir. Dolayısıyla hubb-i zuhûr yeryüzünü hesapsız yani sınırsız aşkla titreterek çeşitli canlılar ortaya çıkarır.¹⁵

72 - 2736. Beyit: “Aşk-ı pâk Muhammed ile çift oldu. Hudâ aşktan dolayı ona “Levlâk...!” dedi.”¹⁶

Hubb-ı zuhûrun kemâli yani aşkın ortaya çıkmasının mükemmelliği insan-ı kâmilin vücûduyla hâsıldır. İnsan-ı kâmil asıl olarak zât-ı muallâ-yı Muhammedî olduğu için aşk-ı pâk-i ilâhî Hz. Muhammed’in vücûd-ı şerîfi ile tev’em yani çift olmuştur. Cenâb-ı Allâh, bu aşkın mübarekliği ve temizliğinden dolayı; “Ey mahbûbüm, matlûb olan senin zuhûr-i vücûdun olmasa idi, felekleri yaratmazdım!” buyurmuştur.¹⁷ İnsan-ı kâmil ağaç mesâbesinde yani değerinde olan âlem-i halkın meyvesi ve neticesidir ve bahçıvan ağacı meyvesinden ötürü diker. Bahçıvanın aşkı ve muhabbeti meyvenin zuhûrunadır yani ortaya çıkmasıdır. Velîlerin aşklarının ilhâmı aşk-ı Muhammedîdir.¹⁸

¹³ Enbiyâ, 21/30.

¹⁴ Hac, 22/5.

¹⁵ Konuk, **a.g.e.**, C.X, s. 206.

¹⁶ **A.e.**, C.X, s. 206.

¹⁷ **A.e.**, C.X, s. 206.

¹⁸ **A.e.**, C.X, s. 206-207.

73 - 2737. Beyit: “Mâdemki aşkıta müntehî yalnız o idi, binâenaleyh enbiyâdan onu tahsîs etti.”¹⁹

Hız. Muhammed aşkıta olgundur, kusursuzdur ve aşkın nihâyetine ulaşmıştır. İlâhî aşkın nihâyetine eren, ona sahip olan, aynı zamanda bu aşkıta velîlere ilhâm kaynağı olan mürşittir. O’nun hakikatinde tüm kemâlât bir araya gelmiştir ve her mertebede aşkın kemâli ortaya çıkmıştır. İlâhî aşkıta müptelâ olan kişi her mertebede O’nun kemâline giriftâr olur, O’nun rehberliğinde hakîkate seyr ü sülûk eder. Âyet-i kerîmede bildirildiği üzere şâhittir, müjdeleyicidir, uyarıcıdır, davetçidir, aydınlatıcıdır.²⁰ İlâhî aşkıta ermek isteyenlere bu nitelikleriyle en büyük rehberdir. Her mertebede, ezelden beri nebîdir ve diğer peygamberlerin nübüvvetine ve velâyetine yardım etmiştir, feyz vermiştir. Bütün peygamberler nübüvvet ve velâyette O’nun vekilidirler. “Âdem su ile çamur arasında iken ben peygamber idim” hadîsi buna işâret etmektedir.²¹

74 - 2738. Beyit: “Eğer pâk olan aşkıtan dolayı olmaya idin, ne vakit eflâke bir vücûd verir idim?”²²

“Ey mahbûbım, matlûb olan senin zuhûr-ı vücûdun olmasa idi, felekleri yaratmazdım!” hadîs-i kudsîsinin açıklanmasına devam edilmektedir. Hız. Muhammed’in yaratılması Allâh’ın hubb-i zâtından dolayıdır. Cenâb-ı Allâh’ın Hız. Peygamber’e sevgisi âlemlerin icâdına sebep olmuştur ve âlemler bu aşkı-ı ilâhî ile ihyâ edilmiştir.²³

2. Ahmed İsmi

Hız. Peygamber’in Ahmed ismiyle ahadiyet makâmına, bir diğer deyişle “kâbe kavseyni ev ednâ” makâmına işâret vardır.²⁴

¹⁹ A.e., C.X, s. 207.

²⁰ Ahzâb, 33/45-46.

²¹ Konuk, a.g.e., C.X, s. 207.

²² A.e., C.X, s. 207.

²³ A.e., C.X, s. 207.

²⁴ Yazıcıoğlu Mehmet, **Muhammediye**, Haz. Âmil Çelebioğlu, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2018, s. 136.

Hız. Peygamber'in ism-i Şerîfî'nin rahmete vesile olması ve O'nun mübârek isminin tesîri *Mesnevî*'de ayrıntılı olarak yer almıştır. Öte yandan Hız. Peygamber'in nâmının, bütün peygamberlerin nâmı olduğu vurgulanmıştır.

75 - 737. Beyit: "Onun tarz-ı telebbüsü ve şekli mezkûr idi. Gazâsının ve orucunun ve yeme içmesinin zikri var idi."²⁵

Tevrât ve İncil'de Hız. Peygamber'in nitelikleri ve peygamberlikle görevlendirileceğinin bildirildiğı, Kur'ân'da haber verilmiştir. Tevrât ve İncil'de peygamber olarak gönderileceğı müjdelenen peygambere îmân edenlerin uyduğu, Hız. Muhammed'in iyiliğı emrettiğini ve kendisine tâbî olanların kurtuluşa ereceğı âyet-i kerîmede bildirilmiştir.²⁶ Beyitte Hız. Peygamber'e dikkat çekilen en önemli husûs diğerkutsal kitaplarda da peygamberliğinin müjdelenmiş, tasdik edilmiş olmasıdır. Büyüklüğü ve âlemlere rahmet olarak gönderilmesi daha peygamber olarak gelmeden haber verilmiştir.²⁷ Beytin şerhinde yine bir başka âyetten bahsedilip konu açıklanmıştır. Hız. İsâ'nın (a.s.) Hız. Muhammed'in (s.a.v.) peygamber olarak geleceğini kavmine söylediğı ve kendisinin bunu müjdelemek için gönderildiğı âyetle belirtilmiştir.²⁸

76 - 746. Beyit: "Hız. Ahmed'in nâmı işte böyle muâvenet eder; ya onun nûru nasıl muhâfızlık eder?"²⁹

Beyitte; Hız. Peygamber'in ism-i şerîfinin yardımı dokunduğuna göre; nûrunun kalpleri koruyacağını düşünülmesi istenmiştir. Son peygamber olarak gönderilip tüm peygamberleri hem tasdik eden hem de kendisinden önce gelen peygamberlerin kendisini tasdik ettiğı bir peygamberin ism-i şerîfi şüphesiz Cenâb-ı Allâh katında çok kutsaldır. Şehâdet getirilirken, Cenâb-ı Allâh kendi ismiyle beraber Hız. Muhammed'in isminin de anılmasını emretmiştir.³⁰

²⁵ Konuk, **a.g.e.**, C.I, s. 258.

²⁶ A'râf, 7/157.

²⁷ Enbiyâ, 21/107.

²⁸ Saff, 61/6.

²⁹ Konuk, **a.g.e.**, C.I, s. 260.

³⁰ **A.e.**, C.I, s. 260.

77 - 1127. Beyit: “Nâm-ı Ahmed, enbiyâ cümlesinin nâmıdır; mâdemki yüz geldi, doksan dahi önümüzdedir.”³¹

Hız. Peygamber kendisinden önce gelmiş bütün peygamberlerin hutbelerini kendinde birleştiricidir. Ahmed bütün peygamberlerin nâm-ı şerîfidir. Hız. Nûh’a, Hız. İbrâhim’e, Hız. Musâ ve Hız. İsâ’ya vahyedilen Hız. Muhammed’e de vahyedilmiştir.³² Bütün peygamberlere vahyedilen Hız. Peygamber’e de vahyedildiği için nâm-ı Ahmed peygamberlerin hepsinin nâmı olmaktadır.³³

78 - 1001. Beyit: “Onun zâhirini cihânın meşhûru ederiz; onun bâtınını cümleden gizli yaparız.”³⁴

Hız. Peygamber’in zâhiri nübüvvettir; halkla mânevîyât bağı olduğu için bütün devletler O’nun nâm-ı şerîfini dostluk ve muhabbetle anarlar. “Senin şânını yükseltmedik mi?” âyetine atıf vardır.³⁵ Hız. Peygamber’in nâm-ı şerîfi doğuda ve batıda meşhûr olmuştur. Cenâb-ı Allâh, O’nun zikrini ve şânını bütün dünyada yüceltmıştır, bütün müminler ismini saygıyla anmaktadır. Bâtını ise velâyettir yani velâyeti Cenâb-ı Allâh’a âit olduğu için dünya ehlerinden gizlidir ve setredilmiştir. Cenâb-ı Allâh ve meleklerin Hız. Peygamber’e salât ettiği, imân edenlerin de salâtü selâm etmesi gerektiği Kur’ân’da bildirilmiştir.³⁶ Cenâb-ı Allâh’ı ve Hız. Peygamber’i sürekli anmak kalbi fenâ duygulardan arındırır ve imânı taze tutar.³⁷

79 - 3825. Beyit: “Her nerede korkunç bir harb gele idi, onların gavsı Ahmed’in kerrârlığı olur idi.”³⁸

Hız. Peygamber gelmeden önce, kâfirlerin önüne nerede korkunç bir harp gelse Hız. Muhammed’in nâm-ı şerifiyle yardım istemeleri O’nun rûhaniyetinin hamle ve hücum ediciliği olurdu. Yani daha Peygamber olarak gelmeden bile

³¹ A.e., C.I, s. 351.

³² Şûrâ, 42/13.

³³ Konuk, a.g.e., C.I, s. 351.

³⁴ A.e., C.VII, s. 292.

³⁵ İnşirâh, 94/4.

³⁶ Ahzâb, 33/56.

³⁷ Konuk, a.g.e., C.VII, s. 292.

³⁸ A.e., C.VIII, s. 617.

insanlar mübârek ismini anarak duâ ederlerdi. Bir diğer ifâdeyle rûhunun kutsiyeti ve nûrunun rahmete vesile olan yanı vurgulanmıştır.³⁹

80 - 3826. Beyit: “Her nerede bir müzmin hasta olsaydı, O’nun yâdı onlara şâfi ilâç olurdu.”⁴⁰

Müzmin, üzerinden zaman geçmiş eskimiş anlamına geldiği gibi total ve kötürüm mânâlarına da gelmektedir. Hz. Peygamber’in şâfi yönüne dikkat çekilmiş, O’nu anarak şifâya nail olunacağı belirtilmiştir.⁴¹

3. Sûret-i Şerîfesi

Hz. Peygamber’in târifî mümkün olmayan güzelliği, sûret-i şerîfesinin tesîri üzerinde durulmuştur ve bu husûsta ayrıntılı bilgi yer almıştır. Hz. Peygamber’in sûret-i şerîfesi konusunda *Mesnevî-i Şerîf*’te hürmet ifâde eden bir anlatım yer almaktadır. Hz. Peygamber’i rüyâsında gördüklerini zannedenlere yönelik ikâz mevcuttur.

81 - 2034. Beyit: “O tuz ki, ondan Muhammed emlahdır, o nemekli olan hadîsden efsahdır.”⁴²

Velîler temizleyip arındıran bir tuzun içine düşmüşlerdir ki Hâtem-i enbiyâ Efendimiz bu tuzdan dolayı emlah yani lâtif ve pür-zevk olmuştur. Hz. Muhammed’in yoluna uyan ve izinden giden velîler ve ümmeti Cenâb-ı Allâh’ın emrine uydukları için dosdoğru ve tertemiz bir istikamet üzerindedirler. Cenâb-ı Allâh, Resûlü’ne itâat etmeyi, Kendisine itâat saymıştır.⁴³ Dolayısıyla elçiye uyup îmân edenler güzel amel işlemiş olurlar. Beytin ikinci mısâında geçen: “O nemekli olan hadîsten efsahdır” ifâdeleriyle; Hz. Peygamber’in belağat sahibi olmasına ve güzel konuşmasına vurgu yapılmıştır. Güzel konuşmasıyla ilgili hadîs-i şerîfinde; “Ben Arab’ın en ziyâde fasîh söz söyleyeniyim” buyurmuştur.⁴⁴ Beytin ilk satırında

³⁹ A.e., C.VIII, s. 617.

⁴⁰ A.e., C.VIII, s. 617.

⁴¹ A.e., C.VIII, s. 617.

⁴² A.e., C.II, s. 41.

⁴³ Nisâ, 4/80.

⁴⁴ Konuk, a.g.e., C.II, s. 41.

geçen; “Ondan Muhammed emlahdır” ifâdesiyle güzelliği anlatılmaktadır. Hz. Muhammed son derece çok güzel, Hz. Yusuf da çok yakışıklıdır. ‘Melîh’ ile ‘Cemîl’ arasında anlatılmak istenen fark şu şekilde izâh edilmiştir: Melîhin güzelliği baktıkça anlaşılır, cemîlin güzelliği ise ilk bakışta göze çarpar. Hz. Muhammed güzelliği bakıldıkça kendine baktıracak melîhliğe sahiptir, Hz. Yusuf’un güzelliği ise cemîldir. Konuyla alakalı olarak şerhte: “Ben kardeşim Yûsuf’dan emlahım ve Yûsuf benden ecmeldir” hadîsine yer verilmiştir.⁴⁵

82 - 2044. Beyit: “Vaktâki Ebû Bekir Muhammed’den koku götürdü; “Bu yüz yalancı değildir” dedi.”⁴⁶

Hz. Muhammed Sallallâhu aleyhi ve sellem, halkı hidâyete dâvet ettiğinde, Ebû Bekr es-Sıddîk O’nun peygamberliğinin hakîkatinden bir koku almıştır. Hz. Ebû Bekir his ve kalp gözüyle O’nun nûrunun mânâsını idrâk etmiştir. Öte yandan “Bu yalancı olmayan bir yüzdür” diyerek hemen îmân etmiş, Hz. Peygamber’in musâhibi yani dostu, arkadaşı ve yoldaşı olmuştur. Hz. Peygamber’in simâsı O’nun doğruluğunun ve dürüstlüğünün alâmetidir. Kur’ân-ı Kerîm’de çok yüce ve büyük bir ahlâka sahip olduğu bildirilmiştir.⁴⁷ Ahlâkî evrensel niteliğe hâiz olup, herkes tarafından kabul görmüş nezâket ve dürüstlük üzerine kuruludur. Bütün canlılara karşı dost ve merhamet sahibidir.⁴⁸

83 - 3462. Beyit: “Ve eğer görüyorlar ise, bu hayret ne içindir?” Nihâyet vahiy geldi ki, “O yüz hafâdadır!”⁴⁹

İnsanların bir kısmı Hz. Muhammed’in hakîkatini görür; bir kısmı da görmez. Hz. Peygamber görmeyenler adına üzüntü duyar. Hz. Muhammed’in fiilleri ve davranışları, hakîkatinin nûrunu güneşten daha fazla meydana çıkarırken bu hakîkati görenler niçin hayret edip Hz. Peygamber’i tasdikte duraklarlar? O’nun hakîkatini îmâna meyli olmayan akıl idrâk edemez. Onlar hakkında kör, sağır, dilsiz oldukları

⁴⁵ A.e., C.II, s. 41.

⁴⁶ A.e., C.IV, s. 72.

⁴⁷ Kalem, 68/4.

⁴⁸ Konuk, a.g.e., C.IV, s. 72.

⁴⁹ A.e., C.VIII, s. 507.

ve Hakk’a dönmeyecekleri bildirilmiştir.⁵⁰ Hz. Peygamber’in hakîkatinin yüz hafâda yani gizli olduğu ve beşeriyet perdesi çekildiği Cenâb-ı Allâh tarafından bildirilmiştir. Onlar Hz. Peygamber’in senliğinde Allâh’ın benliğini göremezler.⁵¹

84 - 3821. Beyit: “Ondan evvel ki Ahmed’in nakşı fer gösterdi; onun na’tı her kâfir için ta’vîz idi.”⁵²

Nakış kelimesiyle sûret-i cismâniye kastedilmiştir. Na’t ise makbûl ve memdûh olan sıfatlar demektir. Ta’vîz; belâdan korunmak için boyna asılan muska mânâsına gelmektedir. Hz. Peygamber’in mübârek sûreti bu âleme gelmeden önce kâfirler kutsal kitaplarından Hz. Peygamber’in çok güzel olan vasıflarını öğrenip kağıtlara yazarak muska yapıp boyunlarına asarlarmış. Peygamber olarak gönderildiğinde ise O’nu inkâr ettiler. Oysa O’nun bütün vasıflarını kutsal kitaplarından öğrenmişlerdir.⁵³ Kendilerine kitap verilenler, Hz. Peygamber’i kendi öz oğulları gibi tanımışlardır fakat îmân etmemişlerdir; bu durum Kur’ân’da bildirilmiştir.⁵⁴

85 - 3822. Beyit: “Böyle bir kimse vardır, tâ ki zâhir gelsin diye onun yüzünün hayâlinden onların kalbi çırpınır idi.”⁵⁵

Hz. Muhammed’in peygamber olarak gönderileceği Tevrât ve İncil’de haber verilmiştir. Bu yüzden Hz. Peygamber’in lâtif cemâlini görme hayâlinden ötürü kalpleri sabırsızlanırdı.⁵⁶ Kendilerine kitap verilenlerin Hz. Peygamber’i oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıkları fakat içlerinden birtakımının gerçeği bile bile gizlediği vahiyle bildirilmiştir.⁵⁷

86 - 3823. Beyit: “Ey beşerin Rabbi! Her ne ise onu pek çabuk zâhire getir!” diye secde ederler idi.”⁵⁸

⁵⁰ Bakara, 2/18.

⁵¹ Konuk, **a.g.e.**, C.VIII, s. 507.

⁵² **A.e.**, C.VIII, s. 615.

⁵³ **A.e.**, C.VIII, s. 615-616.

⁵⁴ En’âm, 6/20.

⁵⁵ Konuk, **a.g.e.**, C.VIII, s. 616.

⁵⁶ **A.e.**, C.VIII, s. 616.

⁵⁷ Bakara, 2/146.

⁵⁸ Konuk, **a.g.e.**, C.VIII, s. 616.

Kâfirler kendilerine haber verilen zât-ı şerîfin yani Hz. Peygamber'in, nasıl bir vücûd ve nişânda ise, hemen âlem-i sûrete gelsin diye Cenâb-ı Allâh'a secde ve duâ ederlerdi. Hz. Peygamber geldikten sonra da inkâr etmişlerdir.⁵⁹

Tevrat'tan tanıyıp bildikleri Peygamber gelince inkâr ettikleri,⁶⁰ kendilerine indirilen kitâbın çoğunu gizledikleri⁶¹ ve tahrif ettikleri Kur'ân'da bildirilmiştir.⁶²

87 - 3824. Beyit: "Hattâ "Yestefihûn"dan onları yâgileri Ahmed'in adı ile baş aşağı olurlar idi."⁶³

Yâgî kelimesi âsî anlamına gelmektedir. Yahûdiler, Tevrât'ta peygamber olarak gönderileceği haber verilen Hz. Muhammed'in vücûd-i mübârekiyle Cenâb-ı Allâh'tan düşmanları üzerine galib gelmeyi ve fethi talep ederlerdi. Arap müşrikleri de Yahûdileri taklit ederek Hz. Muhammed'in nâm-ı şerifiyle Cenâb-ı Allâh'tan zafer için yardım isterlerdi. Bu beyitte Hz. Peygamber gelmeden evvel O'nun ism-i şerifiyle zafer isteyen Yahûdilerin ve Müşriklerin tutumu işlenmiştir. "Yestefihûn" kelimesiyle Bakara Sûresi'nin 89. âyetine atıf yapılmıştır. "Yestefihûn" yardım istedikleri anlamındadır.⁶⁴

88 - 3828. Beyit: "Her çakal onun nakşını ne vakit bulur? Belki onun nakşının fer'i ya'ni hayâl idi."⁶⁵

Çakal ifâdesiyle rûh-i hayvâniyye ve sıfât-ı nefsâniyye hâllerine gark olmuş kimseler kastedilmiştir. Nefsânî ve cismânî olan kişiler Hz. Muhammed'in nakış ve sûret-i hakîkisini göremez. Bazı kişiler Hz. Peygamber'i rüyâlarında gördüklerini söylerler. Hz. Peygamber'in hakîkî sûretiyle şereflenen kimselerin hâlinde azim gereklidir. Bu azim ise herkeste yoktur. Gördüğünü iddia eden kişiler kendi hayâl

⁵⁹ A.e., C.VIII, s. 616.

⁶⁰ Bakara, 2/89.

⁶¹ En'âm, 6/91.

⁶² Bakara, 2/75.

⁶³ Konuk, a.g.e., C.VIII, s. 616.

⁶⁴ A.e., C.VIII, s. 616-617.

⁶⁵ A.e., C.VIII, s. 618.

âlemlerinde hayâle sığdırdığı kişiyi Hz. Peygamber zannederler. Oysa onların gördükleri Hz. Peygamber'in hakîkî sûreti değildir.⁶⁶

89 - 3829. Beyit: “Onun nakşı eğer duvarın yüzüne düşse idi, duvarın içinden gönül kanı damlar idi.”⁶⁷

Duvar kelimesiyle beyân edilen cansız cisimdir. Hz. Peygamber'in şerefli sûreti cansız cisim üzerine en küçük bir miktarda dahi düşse, o cansız cismin bâtınında hakikat-ı insâniyye ortaya çıkarak gönül kanı damlar ve aşk-ı ilâhî ateşi parlardı. Cansız cisim bile bu hâle gelip cismi hakikat-ı insâniyye mertebesini buluyorsa, insan bu şerefi nasıl taşır! Hz. Peygamber'in sûretini herkes göremez; bunun için ilmî bir kudret ve kuvvetli takvâ gereklidir.⁶⁸

90 - 3830. Beyit: “Onun nakşı onun üzerinde öyle mübârek olurdu ki, duvar derhâl iki yüzden kurtulur.”⁶⁹

Hz. Peygamber'in hakîkî sûreti o katı cansız cismin üzerine düşseydi duvar ikiyüzlülüktan bir diğer ifâdeyle katılık durumundan kurtulup hoşluk, lâtiflik kazanırdı.⁷⁰

91 - 692. Beyit: “Her iki âlemde Ahmed'e mensûb olan cemâl gibi ne vakit olmuştur? İyi kimse Hâlık'ın ferri ona avn olmuştur.”⁷¹

Fer, nûr ve azamet anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber'in şemâil-i şerîfelerinden anlaşıldığı üzere yüzünde ve cism-i saâdetlerinde cemâl vardır. Cemâl-i mânevîsini târif etmek kelimelere sığmaz. Cemâli ve kemâli kelimelere sığdırılmayacak kadar azamete sahiptir. Dünyada ve âhirette cemâl sâhibidir. Cemâli, yani güzelliği hiçbir nebî ya da velîyle mukâyese edilemez. O'nun bütün güzellikleri kendinde toplaması Cenâb-ı Allâh'ın lütfu ve inayetiyledir.⁷²

⁶⁶ A.e., C.VIII, s. 618.

⁶⁷ A.e., C.VIII, s. 618.

⁶⁸ A.e., C.VIII, s. 618.

⁶⁹ A.e., C.VIII, s. 618.

⁷⁰ A.e., C.VIII, s. 618.

⁷¹ A.e., C.XI, s. 236.

⁷² A.e., C.XI, s. 236.

4. Cenâb-ı Allâh'ın Kur'ân'ı Tâlîmi

Hız. Peygamber'e inen vahyin bir rûhu olduğunu herkes akıl bakımından kavrayamaz. Vahyin yüceliğı ve mukaddesliğı *Mesnevî*'ye özel tâbirlerle ifâde edilmiştir. Hız. Peygamber'in cisminin can olduğu, Cenâb-ı Allâh'ın O'na Kur'ân-ı Kerîm'i tâlîmi, vahyetmesi, peygamberlik makâmını temsil eden konular üzerinde durulmuştur.

92 - 595. Beyit: "Hani bir Mustafâ ki onun cismi cân ola, tâ ki Rahmân "Alleme'l-Kur'an" ola?"⁷³

Cenâb-ı Allâh'ın Hız. Peygamber'e Kur'ân'ı tâlîmi istisnâî bir durumdur. Rahmân sûresinin ikinci âyetinde "Allah Kur'ân'ı öğretti" buyrulmaktadır. Cenâb-ı Allâh'ın Hız. Peygamber'e Kur'ân'ı tâlîmi nâdir bir istisnâdır. Hız. Peygamber Efendimiz'in sıfat-ı cismâniyesinin sıfat-ı rûhâniyyeye inkılâb etmesi bu istisnânın sebebidir.⁷⁴

5. Kelâm-ı Şerîfi

Hız. Peygamber'in kelâm-ı şerîfinin her iki âlemde tesîrli olduğu, O'nun duâsının makbûl olduğu üzerinde durularak Hız. Peygamber'in kelâmı deniz incisine teşbih edilmiştir.

93 - 171. Beyit: "Her iki kapı onun kelâmından açılmıştır; iki âlemde onun duası müstecâbtır."⁷⁵

Zâhir ve bâtın her iki kapı Hız. Peygamber'in lâtif kelâmından açılmıştır. Dünya ve âhiret hayatında O'nun duası Cenâb-ı Allâh katında hoş görülüp kabul olunmuştur. Hız. Peygamber'in en önemli vasıfların birisi mülâyim, nâzik ve yumuşak sözlü olmasıdır. Hem davranışları, hem de ifâde şekliyle insanlara her zaman nâzik ve tatlı dille konuşmuştur. Bu davranış ve hitâp şekline sahip olmasaydı, zâhir ve bâtın hakikatleri insanlara aktaramazdı. Bir diğer önemli husûs;

⁷³ A.e., C.V, s. 169.

⁷⁴ A.e., C.V, s. 169.

⁷⁵ A.e., C.XI, s. 70.

Hız. Peygamber'in insanların görüşlerine önem verip onlara danışmasıdır.⁷⁶ Nitekim âyet-i kerimede Cenâb-ı Allâh şöyle buyurmuştur; "Allâh'ın rahmetinden dolayı, sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalbli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış, fakat karar verdin mi Allâh'a güven, doğrusu Allâh güvenenleri sever."⁷⁷

94 - 832. Beyit: "Onun kelâmı hep denizin incisi oldu. Zîrâ onun kalbinin deryâyâya nüfûzu oldu."⁷⁸

Hız. Peygamber'in mübârek sözleri vücûd-i vâhid-i Hak deryâsının incisi, hakâyıkı ve maârifidir. Burada "O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir." âyetine atıf vardır.⁷⁹ Hız. Muhammed'in kalb-i şerîfinin o deryâ-yı vücûd-i hakîkî ile bağı vardır.⁸⁰

5 a. Hevâsından Konuşmaması

Hız. Peygamber'in hevâsından tebliğde bulunmadığı, Cenâb-ı Allâh'ın emrini yerine getirdiği belirtilmiştir.

95 - 2918. Beyit: "Bu bendeliği bize o emretmiştir; bu söyleycilik bize kendimizden değildir."⁸¹

Cenâb-ı Allâh'ın emri doğrultusunda insanları İslâm'a dâvet etmiştir, tebliğde her kâide Cenâb-ı Allâh'a âittir. Hız. Peygamber kendisine ne vahiy olunduyrsa onu tebliğ edip, kendi hevâsına göre konuşmadığını haber veren âyete atıf vardır.⁸² Tebliğ ve risâlete tâbi olmayı Cenâb-ı Allâh emretmiştir.⁸³

⁷⁶ A.e., C.XI, s. 70.

⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/159.

⁷⁸ Konuk, a.g.e., C.XI, s. 283.

⁷⁹ Necm, 53/3-4.

⁸⁰ Konuk, a.g.e., C.XI, s. 284.

⁸¹ A.e., C.VI, s. 144.

⁸² Necm, 53/3.

⁸³ Konuk, a.g.e., C.VI, s. 144.

96 - 4690. Beyit: “Tâ ki “Muhammed hevâdan söylemez!” O ancak ihtivâ ettiği vahiy iledir.”⁸⁴

Hiz. Peygamber’in hevâ-yı nefsânîsinden söz söylemediği, söylediği sözün vahy-i ilâhî ile olduğu âyete atıf vardır.⁸⁵ Bir başka âyette de şöyle buyrulmuştur: “Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla, yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁸⁶ İnkâr edenler husûsunda da Cenâb-ı Allâh şöyle buyurmuştur: “Eğer kulumuza (Muhammed’e) indirdiğimiz (Kur’an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah’tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin).”⁸⁷ Hiç kimsenin Kur’ân’ın bir benzerini ortaya koyamayacağı da şu âyetle bildirilmiştir: “Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah’tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın.”⁸⁸

6. Hâtem

Hâtem kelimesi, Arapça’da yüzük ve mühür anlamındadır. Hâtemü’n-Nübüvve kelime olarak, Cenâb-ı Allâh’ın peygamberliği kendisiyle mühürlediği peygamber demektir.⁸⁹

Tasavvuf istilâhında hâtem, mühür ve son demektir. Cenâb-ı Allâh’ın kendisiyle makâmları mühürlediği yani sonlandırdığı kişi demektir. Hâtem olan kişi, mertebenin kemâlini yani mükemmelliğini ve olgunluğunu taşıyan kişidir. Hiz. Peygamber bundan dolayı nebîlerin hâtemi olarak isimlendirilmiştir.⁹⁰

Mesnevî-i Şerîf’te hâtem tâbirinin geçtiği bazı beyitler aşağıdadır:

⁸⁴ A.e., C.XIII, s. 253.

⁸⁵ Necm, 53/3-4.

⁸⁶ Şûrâ, 42/51.

⁸⁷ Bakara, 2/23.

⁸⁸ Yûnus, 10/38.

⁸⁹ Cebecioğlu, a.g.e., s. 331.

⁹⁰ Kâşânî, a.g.e., s. 230.

97 - 165. Beyit: “Tâ ki, peygamberlerin hâteminin yolundan; ola ki dudaktan ağır bağ kalka!”⁹¹

Hâtem sözlükte üzerinde isim yazılı mühür olarak kullanılan yüzük anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber’in vücûd-i şerîfiyle peygamberlik silsilesi mühürlendiği ve tamamlandığı için ism-i âlileri Kur’ân’da hâtem olarak buyrulmuştur. Hâtem ifadesi Ahzâb sûresinin 40’ıncı âyetinde geçmektedir. Sâlik olan kişinin kendi hâline dikkat etmesi gerektiği ve peygamberlerin Hâtemi olan Hz. Muhammed’in feyz yolundan alacağı ilhâmı; nefsânî sıfatlarla kapanmış olan kalp ağzının ağır bağının kalkacağı ifâde edilmiştir. Yani sâlik kişinin kalp ağzının ağır bağının kalkması için hâline dikkat etmesi gerekmektedir ancak bu şekilde Hz. Muhammed’in feyz yolundan nasiplenebilir. Aksi takdirde ilerleme kaydedemez, gönül dili bağının çözülmesi gerekir. Gönül dilinin bağı Hz. Peygamber’in feyzinden ilhâm alınarak çözülür.⁹²

98 - 172. Beyit: “Bunun için o hâtem olmuştur. Cûdda onun ne misli oldu ve ne olacaktır.”⁹³

Beyitte Hz. Peygamber’in hâtem oluşu cömertlikte misli ve benzerinin olmaması ile irtibatlandırılmıştır. Cömertlikte Hz. Peygamber’i geçecek kimse yoktur. “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.” âyetiyle O’nun üstün ahlâkına işâret edilmiştir.⁹⁴ Atıf yapılan âyetle ilgili Mevlânâ *Fîhi Mâ Fîh* adlı eserinin 21. bölümünde; “Bu âyet-i kerîmede herkesin cevrine katlanmak ve muhâle tahammül etmek husûslarına işâret vardır” buyurmuştur. Hz. Peygamber’in herkesin sıkıntısına ve zulmüne katlandığı, kendisine yapılan muhâlefete karşı tahammül ettiği, sabrettiği anlatılmaktadır.⁹⁵

99 - 174. Beyit: “Mühürleri açmakta sen Hâtem’sin. Rûh bağışlayıcılar cihânında da Hâtem’sin!”⁹⁶

⁹¹ Konuk, **a.g.e.**, C.XI, s. 68.

⁹² **A.e.**, C.XI, s. 68.

⁹³ **A.e.**, C.XI, s. 70.

⁹⁴ Kalem, 68/4.

⁹⁵ Konuk, **a.g.e.**, C.XI, s. 70.

⁹⁶ **A.e.**, C.XI, s. 71.

Hiz. Peygamber sırlar ve ilâhî hakikatlerle ilgili mühürleri açmakta Hâtem'dir ve sondur. Konuk'un şerhinde "Mühürleri açmakta sen Hâtem'sin" cümlesi "Sen Hâtem'sin ve sonsun olarak" olarak açıklanmıştır. "Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız." âyetinde bildirildiği gibi rahmete ermek ancak Allâh'a Hiz. Muhammed'e tebâiiyetle mümkündür.⁹⁷ Rahmete vesîle olan Hiz. Peygamber her mânâda cömerttir. Bir başka âyette "Namazı kılın; zekâtı verin; Peygamber'e itaat edin ki merhamet göresiniz" buyrulmuştur.⁹⁸ Hiz. Peygamber her mânâda merhamete vesîledir. "Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir mükâfat vardır" âyetiyle de Hiz. Peygamber'in tükenmeyen mükâfata, cömertliğe sahip olduğu bildirilmiştir.⁹⁹ Rûh ve mânâ bağışlayıcı âlemde, hakikatleri açıklayan peygamberler âleminde O en cömert olandır.¹⁰⁰

7. Mahfûz

Tasavvuf ıstılâhına göre mahfûz el-Hafîz isminin mazharıdır. Korunan yani mahfûz kişinin tanımı şöyledir: Cenâb-ı Allâh'ın emrine uyar ve razı olmadığı şeyleri yapmaktan uzak durur. Günahtan sakınan kişiyi de Cenâb-ı Allâh korur.¹⁰¹

Mesnevî'de Hiz. Peygamber mahfûz olarak anılmaktadır. Bununla Cenâb-ı Hakk'ın nübüvveti muhafaza ettiği kastedilmektedir. Aynı zamanda da Hiz. Peygamber'in her iki âlemde ikbâlinin hüküm süreceği dile getirilmiştir.

100 - 1195. Beyit: "Ben seni iki âlemde hıfz ediciyim. Tâgîleri senin kelâmından râfızım."¹⁰²

Cenâb-ı Allâh Hiz. Peygamber'in nübüvvetini hayâtında koruduğu gibi ölümünden sonra da koruyacaktır. O her iki âlemde de Sultân'dır.¹⁰³

"Tâgîleri senin kelâmından râfızım", ifâdesiyle, nefesine ve hevâsına uyan azgınları Hiz. Peygamber'den ve Kur'ân'ı Kerîm'den uzak tutacağını bildiren;

⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/132.

⁹⁸ Nûr, 24/56.

⁹⁹ Kalem, 68/3.

¹⁰⁰ Konuk, a.g.e., C.XI, s. 71.

¹⁰¹ Kâşânî, a.g.e., s. 491.

¹⁰² Konuk, a.g.e., C.V, s. 321.

¹⁰³ A.e., C.V, s. 321.

“Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır” âyetine atıf yapılmıştır.¹⁰⁴

101 - 1210. Beyit: “Öyle yaptı ve ondan ziyâdesini ki, dedi: O uyudu ve onun baht ve ikbâli uyumadı.”¹⁰⁵

“O uyudu ve onun baht ve ikbâli uyumadı” sözleriyle kastedilen; Hz. Peygamber ebedî âleme Hakk’a yürümüştür, fakat O’nun baht ve ikbâli bu dünyada devam etmektedir. Cenâb-ı Allâh, Hz. Peygamber’in ve İslâm’ın himâyesini ve muhâfazasını ebedî kılmıştır. Her asırda Hz. Peygamber’i ve dîni himâye edip korumuştur; Hz. Peygamber uyumuş yani Hakk’a yürümüş olsa bile bahtı ve ikbâli uyumamıştır. Ayrıca “Onun baht ve ikbâli uyumadı” sözleriyle Hz. Peygamber’in aramızda olduğunu haber veren şu âyete işaret edilmiştir; “Bilin ki, aranızda Allah’ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârı, fasıklığı ve (İslâm’ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir.”¹⁰⁶ Baht ve ikbâli uyumadı denilerek her dem ve asırda Hz. Peygamber’in isminin anılacağı anlatılmıştır.¹⁰⁷

8. Putları Kırması

Mesnevî’de Hz. Peygamber’in Hz. İbrâhîm gibi gibi putları kırdığı ve Hz. Peygamber olmasaydı insanların puta tapmaya devam edeceği belirtilmiştir.

102 - 366. Beyit: “Eğer Ahmed’in sa’yi olmasa idi sen dahi ecdâdın gibi puta tapardın.”¹⁰⁸

Ahmed’in (s.a.v.) rahmetin zuhûru için gayreti ve çabası olmasaydı, insanlar Hakk-ı hakîkîden habersiz kalıp, geçmişteki ecdâdı gibi puta tapacaklardı. Hz. Peygamber’in şâhid, uyarıcı ve müjdeleyici olduğu ve etrafına nûr saçan kandil gibi

¹⁰⁴ Bakara, 2/7.

¹⁰⁵ Konuk, **a.g.e.**, C.V, s. 325.

¹⁰⁶ Hucurât, 49/7.

¹⁰⁷ Konuk, **a.g.e.**, C.V, s. 325.

¹⁰⁸ **A.e.**, C.III, s. 120.

aydınlatici olduğu Kur’ân’da haber verilmiştir.¹⁰⁹ İmân edenler, puta tapıcılıktan ve delâletten kurtulup O’nun sayesinde düze çıkmışlardır.¹¹⁰

103 - 817. Beyit: “Bizim aslımızın aslı, Hakk’ın Halîl’i ve cümle-i enbiyâ gibi put kırıcı olmuştur.”¹¹¹

“Bizim aslımızın aslı” ifâdesiyle, Hakikat-i Muhammediyye kastedilmiştir. “Ben, Âdem su ile çamur arasında iken peygamber idim” hadîs-i şerîfi burada yeniden hatırlanmalıdır.¹¹² Bütün peygamberlerin aslı Hz. Peygamber Efendimiz’dir. Peygamberlerin aynı soydan geldiğini bildiren âyette; “İşte bunlar, Âdem’in ve Nûh ile beraber (gemiye) bindirdiklerimizin soyundan, İbrâhim’in, Ya’kub’un ve doğru yola iletip seçtiklerimizin soyundan kendilerine nimet verdiğimiz nebîlerdir. Kendilerine Rahmân’ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı” buyrulmaktadır.¹¹³ Hz. Muhammed (s.a.v.) bütün peygamberleri ihâta eder. “Hakk’ın Halîl’i ve cümle-i enbiyâ gibi put kırıcı olmuştur” mısraında; Hz. İbrâhîm’e işâret edilmiştir. Bütün peygamberler puta tapanları Hakk’a dâvet edip hakîkati irşâd etmiştir. Hz. Muhammed Kâbe’deki putları kırdığı gibi, Hz. İbrâhîm’de putperest olan Nemrûd’un hükümdarlığı zamanında putları kırmıştır.¹¹⁴

104 - 962. Beyit: “Onun bârigâhı eriştiği vakit, gâib olur; su geldi, muhakkak teyemmümü yırttı.”¹¹⁵

Hz. Muhammed’in İslâm’ı yayması, su ve toprağa teşbih edilerek anlatılmıştır. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) dîvân-ı âlîsi kurulduğunda, insanlardan zâhir olan bâtil yok olur. Burada İslâm suya, putperestlik toprağa benzetilmiştir. Dolayısıyla su geldiğinde toprakla yapılan teyemmüm bâtil olur.¹¹⁶

¹⁰⁹ Ahzâb, 33/45-46.

¹¹⁰ Konuk, **a.g.e.**, C.III, s. 120.

¹¹¹ **A.e.**, C.VII, s. 245.

¹¹² **A.e.**, C.VII, s. 245.

¹¹³ Meryem, 19/58.

¹¹⁴ Konuk, **a.g.e.**, C.VII, s. 245.

¹¹⁵ **A.e.**, C.VII, s. 284.

¹¹⁶ **A.e.**, C.VII, s. 284.

İslâm geldiğinde putlara tapanların inançlarının bâtıllığı gün yüzüne çıkar. “De ki: “Hak geldi, bâtıl yok oldu. Şüphesiz bâtıl, yok olmaya mahkûmdur.” âyetine atıf vardır.¹¹⁷

9. Muttakîlerin İmâmı

Hiz. Peygamber’in muttakîlerin imâmı olduğunun ifâde edildiği beytin şerhinde üç türlü takvânın imâmı olduğu açıklanmıştır.

105 - 1471. Beyit: “Ey müttâkilerin imâmı, bu hayâl düşünücüleri yakîne kadar gidici et!”¹¹⁸

Şerîata göre takvâ, şeriatın âdâbını muhâfaza etmektir. Yani Cenâb-ı Allâh’ın emrine riâyettir. Tarîkata göre takvâ nefsin hazlarını terktir yani nefsi terbiye etmek, nefsin istediğine muhalif davranmaktır. Hakîkate göre takvâ; Hak’tan uzaklaştıran her şeyden mücânebettir yani sakınmaktır. Hiz. Peygamber Efendimiz bu üç türlü takvânın da imâmıdır. Takvânın en yüksek mertebesi kalbte Cenâb-ı Allâh’tan gayrısını silmektir. Yani Cenâb-ı Allâh’a duyulan aşk dışında kalbi hiçbir şeyle meşgul etmemektir. “Her kim Allah’ın hükümlerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvâsındandır” âyetiyle açıklanmıştır.¹¹⁹ “Hayâl düşünücüler” ifâdesiyle, dünya hayâtına aldananlar ve Hakk’ın gayriyle meşgul olanlar kastedilmiştir. Çünkü dünya hayâtı hayâl gibidir. Yakîn kelimesiyle anlatılmak istenen, vücûd-ı hakîkî-i Hak’tır. Muttakîlerin imâmı olan Hiz. Peygamber Efendimiz, gönüllerini Cenâb-ı Allâh’a bağlayanları, O’na vâsıl oluncaya kadar seyr ü sülûk ettirir.¹²⁰

10. Tâhir Nesebi

106 - 1039. Beyit: “Âdem’in zahrına kadar onun bütün eslâfı, bezmin ve rezmin ve melhamenin en büyükleri idi.”¹²¹

¹¹⁷ İsrâ, 17/81.

¹¹⁸ Konuk, **a.g.e.**, C.VII, s. 425.

¹¹⁹ Hac, 22/32.

¹²⁰ Konuk, **a.g.e.**, C.VII, s. 425.

¹²¹ **A.e.**, C.VII, s. 303.

“Allah Teâla beni sulb-i Âdem’de arza indirdi ve beni sulb-i Nûh’da kıldı ve beni sulb-i İbrâhîm’e kazf etti; sonra beni dâima aslâb-i kerîme ve erhâm-ı tâhireden nakl etti, hattâ aslâ zinâ üzerine iltikâ etmeyen ebeveyn arasından beni çıkardı” hadîs-i şerîfine atıf vardır.¹²² Hz. Peygamber’in temiz bir nesepten geldiği ve bütün peygamberleri ihâta ettiği, onları hem tasdîk hem de temsil ettiği belirtilmiştir.

107 - 1041. Beyit: “Onun mağzı ise nesebden uzak ve pâktir; semekten Simâk’a kadar kimse onun cinsi değildir.”¹²³

Simâk, iki parlak yıldızın ismidir, birine simâk-ı a’zel, diğerine simâk-ı râmih denilmektedir. Parlak bir yıldızın söz konusu edilmesi O’nun temiz bir nesepten geldiğini vurgulamaktadır. Hz. Peygamber’in cism-i şerîfi peygamber neslinden süzülüp gelmiştir. Fakat peygamberlerin özü ve içi neseb ile alâkalı değildir. Hiçbir âlemde hiçbir kimse O’nun cinsi ve benzeri değildir.¹²⁴ Hz. Peygamber üstün bir ahlâka sahiptir.¹²⁵ O hem nübüvvetiyle hem de velâyetiyle âlemlere rehber olan bir peygamberdir. Allâh, O’nu âlemlere rahmet olarak göndermiştir.¹²⁶

11. Şefî

108 - 527. Beyit: “Bundan dolayı Mustafâ buyurdu ki: “Âdem ve enbiyâ sancak altında benim arkamda olurlar.”¹²⁷

“Âdem ve ondan gayri olan enbiyâ, yevm-i kıyâmette benim sancağım altında bulunduğu halde, benim iftihârım yoktur” hadîs-i şerîfine atıfta bulunulmuştur.¹²⁸ Ayrıca Hz. Peygamber’in hesap günündeki şefâatine ve Cenâb-ı Allâh’ın, izin verdiği kişinin şefâatinin kabul edileceğine dâir âyete de telmîh vardır.¹²⁹ Öte yandan Hakikat-i Muhammediyye felek-i muhîttir yani âlemleri ihâta etmektedir ve olmuş ve olacak ne var ise hepsini bildirmesi risâlet hakîkatinin kuşatıcılığıdır. Hesap gününde neler olacağını beyân etmesi ve bütün peygamberleri sancağının altında toplanması

¹²² A.e., C.VII, s. 303.

¹²³ Konuk, a.g.e., C.VII, s. 303.

¹²⁴ A.e., C.VII, s. 303-304.

¹²⁵ Kalem, 68/4.

¹²⁶ Enbiyâ, 21/107.

¹²⁷ Konuk, a.g.e., C.VII, s. 165.

¹²⁸ A.e., C.VII, s. 165.

¹²⁹ Meryem, 19/87; Sebe, 34/23.

O'nun husûsiyetidir. Olmuş ve olacakları iftihâr için değil, haber vermek için bildirmiştir; çünkü insanları tebliğ etmekle yükümlüdür.¹³⁰

109 - 168. Beyit: “O, bu cihânda ve o cihânda şeffî'dir. Bu cihânda dîn tarafına ve orada cennetler tarafına.”¹³¹

Hiz. Peygamber dünyada ve âhirette, her iki âlemde şefâatçidir. Dünyada insanların hidâyete ermesi için şefâatçidir, âhirette de mahall-i râhat cennet için, insanların ebedî mutluga ermeleri için şefâatçidir. Hesap gününde Cenâb-ı Allâh'ın sözünden râzı olduğu kişinin şefâatinden başkasının şefâatinin fayda vermeyeceğı âyetle bildirilmiştir.¹³² Müminler O'nun yolundan giderek şefâatine nâil olurlar. Zirâ Cenâb-ı Allâh rızası ve selâmı her dem elçisi Hiz. Muhammed üzerinedir.¹³³

12. Hâdî

Hiz. Peygamber'in Cenâb-ı Allâh'ın Hâdî isminin mazharı olduğuna dâir bazı beyitler aşağıdadır:

110 - 1470. Beyit: “Hâdînin işi bu olur; sen hâdîsin, âhir zamânın mâtemine şâdisin!”¹³⁴

Hiz. Peygamber Cenâb-ı Allâh'ın Hâdî isminin tam mazharıdır; yani bu husûsta tastamam, noksansız, mükemmelliğe sahiptir. Böyle bir mazhariyetin neticesi halka hidâyete bahşetmektir. Cenâb-ı Allâh'ın vahyini tebliğ ettiğı ve insanlara nasihat ettiğı, insanların bilmediğı şeyleri Cenâb-ı Allâh'tan gelen vahiy ile bildiğı âyetle bildirilmiştir.¹³⁵ Dünyanın âhir ömründe vazifelendirilmiş âhir zaman peygamberi olduğu için insanların son günlerinin mâteminin sürûr-ı rûhânîsi yani sevinci, neşesidir. İnsanların her iki âlemde yoldaşdır ve rehberidir; her iki âlemin neşesi ve sevincidir. Hiz. Peygamber'in bi'set-i seniyyeleri kıyâmet alâmetlerindendir ve zât-ı şerîfleri hâtem-i enbiyâdır. “Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı.” âyetiyle hem

¹³⁰ Konuk, **a.g.e.**, C.VII, s. 165.

¹³¹ **A.e.**, C.XI, s. 69.

¹³² Tâ-Hâ, 20/109.

¹³³ Konuk, **a.g.e.**, C.XI, s. 69.

¹³⁴ **A.e.**, C.VII, s. 424.

¹³⁵ A'râf, 7/62.

şakk-ı kamer mûcizesi hem de kıyâmetin yaklaştığı haber verilmiştir.¹³⁶ Hz. Peygamber kıyâmetle ilgili olarak, şehâdet parmaklarıyla orta parmaklarını açıp; “Benim ile kıyâmet arası böyledir” buyurmuştur.¹³⁷

13. Settâr

111 - 165. Beyit: “Yine bulur, fakat bizden örter. İyi ve kötü koku semâyâ çıkar.”¹³⁸

Âkılları iknâ olmayan insanlara seslenilmektedir. “Ey âkıl, sen deme ki “Resûlullah Efendimiz bu hayât-ı dünyeviyyede değildir. Bunları nasıl duyar?” O’nun öldüğünü, iyiliklerden ve kötülüklerden haberdâr olmadığını düşünenler yanılmaktadır. Şâh-ı Risâlet olan Hz. Peygamber iyi kötü olan kokuları yani yapılan iyi ve kötü davranışları bilmektedir. Hz. Peygamber’in insanların arasında olduğuna “Bilin ki, aranızda Allah’ın elçisi bulunmaktadır...,” âyeti delil gösterilmiştir.¹³⁹ Âyette bildirildiği gibi her şeyi yani bütün rûhları çevrelemiş ve kuşatmıştır. İnsanların iyi ve kötü kokuları yani fiilleri ve sözleri rûhâniyyet semâsına yükselir, Hz. Peygamber bunları bilir ve Cenâb-ı Allâh’ın Settâr ismiyle örter.¹⁴⁰

14. Hilmi ve Cömertliği

Hz. Peygamber’in üstün bir ahlâka sahip olup; cömert olması, hilim göstererek sabretmesi ve şefkat göstermesi gibi konuların dile getirildiği bazı beyitler şunlardır:

112 - 783. Beyit: “İki yüz Belkıs senin hilminin zebûnudur, ey “Kavmime hidâyet et, zîrâ onlar bilmiyorlar!” diyen!”¹⁴¹

Sebe halkına hükümdarlık yapan Belkıs’ın kıssası Neml sûresinde geçmektedir. “İki yüz Belkıs senin hilminin zebûnudur” yani iki yüz Belkıs olsa

¹³⁶ Kamer, 54/1.

¹³⁷ Konuk, **a.g.e.**, C.VII, s. 424-425.

¹³⁸ **A.e.**, C.V, s. 60.

¹³⁹ Hucurât, 49/7.

¹⁴⁰ Konuk, **a.g.e.**, C.V, s. 60.

¹⁴¹ **A.e.**, C.VII, s. 235.

senin hilminin ve merhametinin karşısında güçsüzdür. Uhud savaşı esnasında düşman okunun darbesinden mübârek dişi kırıldığında “Kavmime hidâyet et, zîrâ onlar bilmiyorlar!” diyen Hz. Peygamber’in merhamet ve hidâyet isteyen duâsı hatırlatılmıştır.¹⁴² Ashâb-ı kirâm mübarek dişinin kırılmasına çok üzülmüş, “Düşmanlar aleyhine duâ et yâ Resûlallâh!” demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber; “Ben koğucu olarak gönderilmedim, dâvet edici ve rahmet olarak gönderildim. Ey benim Allâh’ım, kavmime hidâyet et, zirâ onlar bilmiyorlar!” buyurmuştur.¹⁴³ Hz. Peygamber âyetle belirtildiği üzere; âlemlere rahmet olarak gönderildiği için son derece şefkatlidir.¹⁴⁴

113 - 172. Beyit: “Bunun için o hâtem olmuştur. Cûdda onun ne misli oldu ve ne olacaktır.”¹⁴⁵

Beyitte Hz. Peygamber’in hâtem oluşu cömertlikte misli ve benzerinin olmaması ile irtibatlandırılmıştır. Cömertlikte Hz. Peygamber’i geçecek kimse yoktur. “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.” âyetiyle O’nun üstün ahlâkına işâret edilmiştir.¹⁴⁶ Atıf yapılan âyetle ilgili Mevlânâ *Fîhi Mâ Fîh* adlı eserinin 21. bölümünde; “Bu âyet-i kerîmede herkesin cevrine katlanmak ve muhâle tahammül etmek husûslarına işâret vardır” buyurmuştur. Hz. Peygamber’in herkesin sıkıntısına ve zulmüne katlandığı, kendisine yapılan muhâlefete karşı tahammül ettiği, sabrettiği anlatılmaktadır.¹⁴⁷

114 - 174. Beyit: “Mühürleri açmakta sen Hâtem’sin. Rûh bağışlayıcılar cihânında da Hâtem’sin!”¹⁴⁸

Hz. Peygamber sırlar ve ilâhî hakîkatlerle ilgili mühürleri açmakta Hâtem’dir ve sondur. Konuk’un şerhinde “Mühürleri açmakta sen Hâtem’sin” cümlesi “Sen Hâtem’sin ve sonsun olarak” olarak açıklanmıştır. “Allah’a ve Resûl’üne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız.” âyetinde bildirildiği gibi rahmete ermek ancak Cenâb-ı

¹⁴² A.e., C.VII, s. 235.

¹⁴³ A.e., C.VII, s. 235.

¹⁴⁴ Enbiyâ, 21/107.

¹⁴⁵ Konuk, a.g.e., C.XI, s. 70.

¹⁴⁶ Kalem, 68/4.

¹⁴⁷ Konuk, a.g.e., C.XI, s. 70.

¹⁴⁸ A.e., C.XI, s. 71.

Allâh’a Hz. Muhammed’e tebâiiyetle mümkündür.¹⁴⁹ Rahmete vesîle olan Hz. Peygamber her mânâda cömerttir. Bir başka âyette “Namazı kılın; zekâtı verin; Peygamber'e itaat edin ki merhamet göresiniz” buyrulmuştur.¹⁵⁰ Hz. Peygamber her mânâda merhamete vesîledir. “Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir mükâfat vardır” âyetiyle de Hz. Peygamber’in tükenmeyen mükâfata, cömertliğe sahip olduğu bildirilmiştir.¹⁵¹ Rûh ve mânâ bağışlayıcı âlemde, hakîkatleri açıklayan peygamberler âleminde O en cömert olandır.¹⁵²

15. Şefîk

Hz. Peygamber’in şefîk, yani şefkatli olması hakkındaki beyitte doğrudan müşfik kelimesi kullanılmıştır. Bir diğer beyitte Hz. Peygamber’in sanatının merhamet ve şefkat olduğu ifâde edilmiştir. Hz. Peygamber, uçsuz bucaksız şefkat ve merhamet sanatının sahibi olarak değerlendirmiştir. Merhamet ve şefkati O’nun sanatıdır. İnsanların duygularına ve hislerine dokunmuştur. Sanatın en yüce ifâde şekli merhamet ve şefkat sahibi olmaktır. Hz. Peygamber bu sanatın en mükemmeline sahiptir.

115 - 2845. Beyit: “O kerem denizi doğru buyurdu ki: “Ben size sizden daha müşfikim.”¹⁵³

“Kerem denizi” olan Hz. Muhammed (s.a.v.); “Ben size sizden daha ziyâde şefkatli ve merhametliyim.” buyurmuştur.¹⁵⁴ Burada bu hadîse atıf vardır. İnsanları Hakk’a dâvet etmesi, onların ebedî selâmeti için tebliğde bulunması merhametli olmasının en büyük göstergesidir. Beytin şerhinde O’nun müminlere canlarından daha yakın olduğunu bildiren âyet delil gösterilmiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/132.

¹⁵⁰ Nûr, 24/56.

¹⁵¹ Kalem, 68/3.

¹⁵² Konuk, **a.g.e.**, C.XI, s. 71.

¹⁵³ **A.e.**, C.IV, s. 275.

¹⁵⁴ **A.e.**, C.IV, s. 275.

¹⁵⁵ Ahzâb, 33/6.

116 - 1927. Beyit: “ Peygamber buyurdu ki: “Ey büyükler! sizin için şefik ve mihribânım.”¹⁵⁶

Hız. Peygamber; “Ben sizin için, veledine, vâlid menzilesindeyim” buyurmuştur.¹⁵⁷ O, ümmetine baba gibi şefkatlidir ve her iki âlemde onların iyiliği için çalışmaktadır. Yani “Baba, evlâdına nasıl şefik ve muhib bir halde ise, ey mü’minler! Ben de sizin için öyleyim” demektir. Müminleri hem bu dünyada hem de ebedî âlemde himâye edecektir.¹⁵⁸

“Rahmân’ın katında söz almış olanlardan başkaları şefâat hakkına sahip olmayacaklardır” âyetinde bildirildiği gibi şefâat etme konusunda Hız. Peygamber söz hakkına sahiptir ve müminler için çok şefkatlidir.¹⁵⁹ Kur’ân’da, müminlerin sıkıntıya düşmesinin Hız. Peygamber’e çok ağır geldiği ve müminlere yönelik şefkat ve merhameti şu şekilde bildirilmiştir; “Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü’minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.”¹⁶⁰

117 - 170. Beyit: “Onun zuhûrda ve kümûnda san’atı “Kavmime hidâyet et, zirâ onlar bilmiyorlar!” niyâzıdır.”¹⁶¹

Hız. Peygamber’in zâhirde ve bâtında sanatı ümmeti için duâ etmektir. “Ey benim Allâhım! Kavmime hidâyet et, zirâ onlar bilmiyorlar!” diye Hakk’a yalvarıp duâ etmesi ve şefâat istemesi sanatıdır. Sanatı dahi kendisi için değil, merhamet içindir. Cenâb-ı Allâh O’nun her vasfını merhametle donatmıştır. Merhamet ve şefkat O’nun sanatıdır. Merhamet ve vicdan sahibi olmak sanatın en yüce ifâde şeklidir. “Ey benim Allâhım! Kavmime hidâyet et, zirâ onlar bilmiyorlar!” şeklindeki münâcâtı, duâsı Uhud gazâsında olmuştur. Mübârek ve güzel yüzü ok darbesiyle yaralanmış ve dişleri incinmiştir. Acı ve kan içindeyken dahi düşmana bedduâ etmemiş, kalbi insanlara ve tüm canlılara karşı şefkâtle dolmuştur.¹⁶² Hız.

¹⁵⁶ Konuk, **a.g.e.**, C.V, s. 509.

¹⁵⁷ **A.e.**, C.V, s. 509.

¹⁵⁸ **A.e.**, C.V, s. 509.

¹⁵⁹ Meryem, 19/87.

¹⁶⁰ Tevbe, 9/128.

¹⁶¹ Konuk, **a.g.e.**, C.XI, s. 70.

¹⁶² **A.e.**, C.XI, s. 70.

Peygamber'in inanmayanların durumuna kendini tüketecek kadar üzdüğü Kur'ân'da haber verilmiştir.¹⁶³

16. İnsanları Tek Bir Nefis Kılması

Bir beyitte Hz. Peygamber'in insanları nefis-i vâhid yani tek bir nefis kıldığı ifâde edilmiştir. Hz. Peygamber birbirine düşman olan iki putperest kabileyi; Evs ve Hazrec'i barıştırmış, böylece düşmanlıkları son bulmuştur. Bu iki putperest kavim İslâm'ı kabul ettikten sonra akl-ı selim üzere bir hayât sürmüşlerdir. Hz. Peygamber insanlar arasında kardeşliği ve beraberliği sağlayarak onları tek bir nefis kılmıştır.

118 - 3701. Beyit: "Hakk'ın Resûlü'nden nefis-i vâhid oldular. Ve yoksa her birisi düşman-ı mutlak idiler."¹⁶⁴

Hız. Peygamber'in yardımı ve merhameti sayesinde insanlar birbirlerine düşmanlık etmekten kurtulmuş, birlik ve beraberlik içinde olmuşlardır. Hz. Peygamber'in insanlar arasında hükmetmesi Cenâb-ı Allâh'ın emridir.¹⁶⁵ Hz. Peygamber onların aralarında birlik ve beraberliği sağlamasaydı; birbirlerine düşmanlık yaparak kan döküyorlardı.¹⁶⁶

119 - 3703. Beyit: "Onların eski kinleri İslâm'ın nûru ve safveti içinde, Mustafâ'dan mahvoldu."¹⁶⁷

Evs ve Hazrec isimli iki putperest kabile; Cenâb-ı Allâh'ın varlığına ve birliğine îmân edip, Hz. Peygamber'e tâbî olup İslâm'a girmiştir. Hz. Peygamber'in bir vasfı da müjdeleyici olmasıdır.¹⁶⁸ Güzel davranışlı, yumuşak ve merhametli olması, tüm canlılara karşı çok kuvvetli sevgi duyması, en önemlisi hakîkati müjdelemesi ve insanları hak dine dâvet etmesi O'nun özellikleri arasındadır. Bu iki putperest kavim Hz. Peygamber'e tâbî olduktan sonra İslâm'ın nûru kalplerini parlattığı için eski putperest hâllerini akıl gözleriyle idrâk ederek iğrenip

¹⁶³ Kehf, 18/6.

¹⁶⁴ Konuk, **a.g.e.**, C.IV, s. 489.

¹⁶⁵ Nisâ, 4/105.

¹⁶⁶ Konuk, **a.g.e.**, C.IV, s. 489.

¹⁶⁷ **A.e.**, C.IV, s. 490.

¹⁶⁸ Furkân, 25/56.

nefislerinden arınıp temizlenmişlerdir. Müslüman olduktan sonra cahilce davranışlarından utanmışlardır. Müslümanlık sayesinde âkil ve akl-ı selim sahibi olmuşlardır.¹⁶⁹ O nûr saçan bir kandil gibidir.¹⁷⁰ Etrafını aydınlatıp insanları iyiye ve güzele yönlendirmiş ve müşküllerini çözmüştür.

17. Sâ'yi / İbâdeti

Hız. Peygamber'in çok ibâdet ettiğini, sâ'yini ifâde eden beyitler bulunmaktadır. O'nun sa'yinin ümmeti için elzem olduğu vurgulanmıştır.

120 - 1091. Beyit: "Ve o kimsenin ki, ayağı çalışmak yolunda zedelendi, ona Burâk erişti ve üzerine bindi."¹⁷¹

Beyt-i şerîf, Hız. Peygamber'in makâm-ı Mahmûd'a ulaşması için gecenin bazı vaktinde namaz kılmasını haber veren âyetle açıklanmıştır.¹⁷² Hız. Peygamber ayakları şişinceye kadar teheccüd namazı kılmış, bu amel-i şerîfi sonucunda Mi'râc Gecesi'nde Burâk isimli binek getirilmiştir. Cenâb-ı Allâh'ın emrine uyup, ayakları şişinceye kadar namaz kılmasının mükafâtı Burâk olmuştur. Bu beyitte O'nun çok ibâdet ettiği vurgulanmıştır.¹⁷³

121 - 366. Beyit: "Eğer Ahmed'in sa'yi olmasa idi sen dahi ecdâdın gibi puta tapardın."¹⁷⁴

Ahmed'in (s.a.v.) rahmetin zuhûru için gayreti ve çabası olmasaydı, insanlar Hakk-ı hakîkîden habersiz kalıp, geçmişteki ecdâdı gibi puta tapacaklardı. Hız. Peygamber'in şâhid, uyarıcı ve müjdeleyici olduğu ve etrafına nûr saçan kandil gibi aydınlatıcı olduğu Kur'ân'da haber verilmiştir.¹⁷⁵ İmân edenler, puta tapıcılıktan ve delâletten kurtulup O'nun sayesinde düze çıkmışlardır.¹⁷⁶

¹⁶⁹ Konuk, **a.g.e.**, C.IV, s. 490.

¹⁷⁰ Ahzâb, 33/46.

¹⁷¹ Konuk, **a.g.e.**, C.I, s. 341.

¹⁷² İsrâ, 17/79.

¹⁷³ Konuk, **a.g.e.**, C.I, s. 342.

¹⁷⁴ **A.e.**, C.III, s. 120.

¹⁷⁵ Ahzâb, 33/45-46.

¹⁷⁶ Konuk, **a.g.e.**, C.III, s. 120.

18. Fettâh

Îmân etmeyenlere hidâyet kapısının açılması, müminlere ilâhî hakîkatlerin kapısının açılması, keşfi ve irşad etmesi anlamında Fettâh oluşu üzerinde durulmuştur.

122 - 167. Beyit: “Açılmamış kilitler gitmiş idi, “İnnâ fetahnâ”nın elinden açıldı.”¹⁷⁷

İnnâ fetahnâ ile Fetih Sûresi’nin ilk âyetine atıf vardır: “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik.”¹⁷⁸ Âyetin hükmü îmân etmeyenlere zâhir olarak galebe ve hidâyet kapısının açılması ve ümmetlere açılmamış olan sırların ve hakâyık-ilâhiyye kapısının açılması olarak fiilen tahakkuk etmiştir. *Mesnevî-i Şerîf*’in ortaya çıkması, o fiilî tahakkukun cümlesindendir. Fetih sûresinde fetih, iki türlü fetih olarak tefsir edilmiştir. Birincisi; îmân etmeyenlere hidâyet kapısının açılışı yani fethidir. İkincisi; müminlere sırların ve hakâyık-ı ilâhînin kapısının açılışının fethi yani keşfidir. Her iki fetih Hz. Peygamber’in rehberliği ile mümkün olmuştur.¹⁷⁹

19. Şâhid

Hz. Peygamber’in şâhid olarak isimlendirmesi hür oğlu hür olan peygamberlerin soyundan gelmesi ve Hakîkat-i Muhammediyye mertebesinde her şeyi kuşatan bir nazara sahip oluşuyla ilişkilendirilmiştir.

123 - 3866. Beyit: “(Hak) Kur’ân’da “Erselnâke şâhiden” buyurdu; zîrâ o kevnden hür oğlu hür idi.”¹⁸⁰

Erselnâke şâhiden ifâdesiyle “Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allâh’ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik” âyetine atıf yapılmıştır.¹⁸¹ Bu beyitte Hz. Peygamber’in âlem-i kevnin esâretinden kurtulduğu ve bu sebepten ötürü hür oğlu

¹⁷⁷ A.e., C.XI, s. 69.

¹⁷⁸ Fetih, 48/1.

¹⁷⁹ Konuk, a.g.e., C.XI, s. 69.

¹⁸⁰ A.e., C.II, s. 517.

¹⁸¹ Ahzâb, 33/45-46.

hür olduğu anlatılmıştır. Hürün şehâdetinin ise makbûl olacağı belirtilmiştir. Hür oğlu hür ifâdesiyle aynı zamanda Hz. Peygamber'in, Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâîl'in (aleyhime's-selâm) evlâtlarından olduğu belirtilmiştir. Bütün peygamberler dünyaya nefs-i mutmainne mertebesinde gelmişlerdir yani nefsin kötü sıfatlarından uzak ve kusursuzdurlar. Bir diğer ifâdeyle kötü nefse esîr değildirler. Burada bütün peygamberlerin nefsinin temiz ve kusursuz olduğu vurgulanmıştır. Bu sebepten Hz. İbrâhîm'in ve Hz. İsmâîl'in evlâdı denilmiştir çünkü bütün peygamberler nefsin esâretinden berîdir.¹⁸²

124 - 2885. Beyit: "Kulların makâmları onun nazarında oldu. Şübhesiz, Hudâ onun nâmını "Şâhid" koydu."¹⁸³

Kulların makâmıyla kastedilen her kulun ayn-ı sâbitesi yani değişmez olan hakîkatinin gerektirdiği istidâdı ve yeteneğidir. Hakîkat-i Muhammediyye bütün bunların hepsini kuşatmaktadır. Bundan ötürü cümlesi Hz. Peygamber'in nazarındadır. Bütün güzel işlerin, davranışların, iyiliklerin kaynağı Hakîkat-i Muhammediyye'dir. Îmân edenler feyizlerini ve yoldaşlığını Hz. Muhammed'den bulurlar. Hz. Peygamber'in her şeyi kuşatan nazarından ötürü Cenâb-ı Allâh O'nun ism-i şerîfini Şâhid vermiştir.¹⁸⁴

"Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik." âyetine atıf vardır.¹⁸⁵

125 - 2886. Beyit: "Şâhidin âleti keskin dil ve gözdür ki, onun şeb-hîzinden sır gürîz tutmaz."¹⁸⁶

Şeb-hîz vasf-ı terkîbîdir; gece uyumayıp kalkan anlamına gelmektedir. Şeb-hîz kelimesiyle Efendimiz'in dünya zulmeti yani karanlığı içinde olan uyanık ve aydınlık kalb-i şerîfine işâret edilmiştir. Hz. Peygamber'in kalb-i şerîfinin daima uyanık olması ve kalbinin parlaklığının etrafı aydınlatması bu teşbih ile anlatılmıştır.

¹⁸² Konuk, **a.g.e.**, C.II, s. 517.

¹⁸³ **A.e.**, C.XII, s. 300.

¹⁸⁴ **A.e.**, C.XII, s. 300.

¹⁸⁵ Ahzâb, 33/45-46.

¹⁸⁶ Konuk, **a.g.e.**, C.XII, s. 301.

Kalp gözü açık olduğu için hâlden anlama ve hissetme kabiliyeti insanların tahmin edemeyeceği kadar üst düzeydedir. Cenâb-ı Allâh, O’nu şâhid olarak isimlendirdiği için O’nun dünya zulmetinde uyanık olan kalb-i şerîfenden hiçbir sır kaçamaz. “Benim gözüm uyur ve kalbim uyumaz” hadîsine atıf vardır.¹⁸⁷

B. Mûcizeleri

Mesnevî’de Hz. Peygamber’in mûcizeleri arasında Mi’râc, Kur’ân’ı Kerîm ve şakk-ı kamer mûcizeleri üzerinde daha çok durulmuştur.

1. Mî’râc’ı

126 - 1084. Beyit: “Akıl, Cibrîl der ki: Ey Ahmed! Eğer bir adım atarsam beni yakar.”¹⁸⁸

Cebrâil, Mi’râc Gecesi’nde, bir sınır olan Sidretü’l-Müntehâ’dan ileri geçememiştir ve Hz. Peygamber’e: “Yâ Ahmed, eğer bir parmak kadar yaklaşırsam, yanarım” demiştir. Sidretü’l-Müntehâ’dan ancak küllî Muhammedî rûh geçebilir. Lütuf ve kutsiyet ihtivâ eden peygamberimize Cenâb-ı Allâh, Sidretü’l-Müntehâ’dan geçebilmeyi lûtfetmiştir. Resûl-i Ekrem Efendimiz akl-ı küll sahibidir, Cebrâil’in makâmı, makâm-ı akl olduğundan aklın ötesini geçemez.¹⁸⁹

127 - 1091. Beyit: “Ve o kimsenin ki, ayağı çalışmak yolunda zedelendi, ona Burâk erişti ve üzerine bindi.”¹⁹⁰

Beyt-i şerîf, Hz. Peygamber’in makâm-ı Mahmûd’a ulaşması için gecenin bazı vaktinde namaz kılmasını haber veren âyetle açıklanmıştır.¹⁹¹ Hz. Peygamber ayakları şişinceye kadar teheccüd namazı kılmış, bu amel-i şerîfî sonucunda Mi’râc

¹⁸⁷ A.e., C.XII, s. 301.

¹⁸⁸ A.e., C.I, s. 339.

¹⁸⁹ A.e., C.I, s. 339.

¹⁹⁰ A.e., C.I, s. 341.

¹⁹¹ İsrâ, 17/79.

Gecesi'nde Burâk isimli binek hayvanı getirilmiştir. Cenâb-ı Allâh'ın emrine uyup, ayakları şişinceye kadar namaz kılmasının mükafâtı Burâk olmuştur.¹⁹²

128 - 3223. Beyit: "Allah'ın arzı geniştir, demiş oldukları o yeri, enbiyânın gitmiş oldukları bir arsa bil!"¹⁹³

Zikredilen arsaya yani "Allah'ın arzı geniştir" şeklinde anlatılan yere Hz. Peygamber Mi'râc'da ulaşmıştır. Beytin şerhinde Hz. Muhammed'in bir gecede Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gittiğini bildiren âyete atıf yapılmıştır.¹⁹⁴ Cenâb-ı Allâh'ın geniş arzı, nebîlerin ulaşmış oldukları o makâmdır.¹⁹⁵

129 - 3991. Beyit: "O kimse ki, yedi göğün mahzeninden, imtihan günü kalbinin gözünü bağladı."¹⁹⁶

Cenâb-ı Allâh'ın yarattığı bütün ilâhî mertebeler, Hz. Peygamber'e, Mi'râc Gecesi'nde, kendi hakîkatı olarak gösterilmiş; cismânî ve rûhânî olan her şey kendisine arz olunmuştur. Hz. Peygamber'in gözü Cenâb-ı Allâh sevgisinden başka bir şey görmediği için Mi'râc'da kendisine gösterilenlere gözü kaymamıştır yani meyl etmemiştir.¹⁹⁷ Bu durum Kur'ân'da şöyle haber verilmiştir: "Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı."¹⁹⁸ Kendisine bütün âlemler gösterilmiş olmasına rağmen Cenâb-ı Allâh'a olan sevgisinin kuvvetinden gözü amacını aşmamıştır.

130 - 3992. Beyit: "Onun, hûrîleri ve cânı temâşâ etmesi için, her yedi göğün âfâkı dolmuştur."¹⁹⁹

Kâinâtın kendisi ile iftihâr ettiği, Hz. Muhammed'e, kendilerini hayranlıkla izlemesi için her yedi göğün ufuklarına melekler ve kudsî rûhlar inmiş, Hz. Peygamber'i karşılamaya çıkmışlardır. "Hûrîleri ve cânı temâşâ etmesi için"

¹⁹² Konuk, **a.g.e.**, C.I, s. 342.

¹⁹³ **A.e.**, C.II, s. 354.

¹⁹⁴ İsrâ, 17/1.

¹⁹⁵ Konuk, **a.g.e.**, C.II, s. 354.

¹⁹⁶ **A.e.**, C.II, s. 551.

¹⁹⁷ **A.e.**, C.II, s. 551.

¹⁹⁸ Necm, 53/17.

¹⁹⁹ Konuk, **a.g.e.**, C.II, s. 552.

ifâdesiyle; Hz. Peygamber'in temâşâ etmesi için meleklerin indiği fakat O'nun onlara bakmadığı dile getirilmiştir.²⁰⁰

131 - 3993. Beyit: “Onun için kendilerini tezyîn etmişler idi; halbuki onun için dostun gayrinin pervâsı nerede?”²⁰¹

Habîb-i Edîb-i Hudâ yani Cenâb-ı Allâh'ın sevgili ve naif olan elçisi için Mi'râc'da melekler ve kudsî rûhlar bulundukları âleme göre kendilerine çeki düzen vermişlerdir. Cenâb-ı Allâh sevgisinden başkasını görmeyen Hz. Peygamber'in kalb-i şerîfeleri bunların hiçbirisine taalluk göstermemiştir. Meleklerin Mi'râc'da Hz. Peygamber'e gösterdiği ihtiram ve sevgide ihtimam vardır, kendilerini tezyîn ederek yani süsleyerek sevgi ve ihtiramlarını arz etmişlerdir.²⁰²

132 - 537. Beyit: “Hûda cismi tebdîl ettiği vakit, onun gitmesini fersahsız ve milsiz etti.”²⁰³

Cenâb-ı Allâh Hz. Peygamber'i cism-i ruhâ tebdîl buyurduğunda, O'nun sûret âleminde yürümesini ve gitmesini milsiz eder. Hz. Peygamber'in bir gecede göğün tüm katlarını mesafe kat edip Mi'râc'a çıkması Cenâb-ı Allâh'ın O'na bir lütfudur. Fersahsız ve milsiz olması, Cenâb-ı Allâh'ın izzet-i ikrâmıdır. Bununla beraber, Mi'râc'ını araçsız ve kolay yaptığı anlatılmak istenmiştir.²⁰⁴

133 - 3786. Beyit: “Vaktâki Ahmed Sidre'den, onun mersadından ve Cebrâîl'in makâmından ve onun haddinden geçti,”²⁰⁵

Sidre, ağaç manasına gelmektedir. Sidretü'l-Müntehâ ise, göğün yedinci katındaki bir ağacın ismidir. Hz. Peygamber, Mi'râc Gecesi Sidretü'l-Müntehâ'dan ve Cebrâîl'in mersadından yani gözetleme yerinden ve onun makâmından ileriye geçmiştir.²⁰⁶

²⁰⁰ A.e., C.II, s. 552.

²⁰¹ A.e., C.II, s. 552.

²⁰² A.e., C.II, s. 552.

²⁰³ A.e., C.VII, s. 168.

²⁰⁴ A.e., C.VII, s. 168.

²⁰⁵ A.e., C.VIII, s. 602.

²⁰⁶ A.e., C.VIII, s. 602.

134 - 3787. Beyit: “Ona dedi: “Haydi benim arkamdan uç!” Dedi: “Git, git! Ben senin harîfin değilim!”²⁰⁷

Hiz. Peygamber Mî'râc'a yükseldiğinde Sidretü'l-Müntehâ'dan Cebrâîl aleyhisselâm ile beraber geçmek istediğinde Cebrâîl kendisine refik ve musâhib olamayacağını söylemiştir. Çünkü Sidretü'l-Müntehâ âlem-i sûretin nihâyet bulduğu yerdir ve Hiz. Muhammed'in Mî'râc'ı kendi hakikatidir. Dolayısıyla Cebrâîl'in sûret-i cibrîlîyyetiyle Hiz. Peygamber'e refâkat etmesi mümkün değildir. Cebrâîl kendi makâmından bir adım ileriye adım atmış olsaydı sûret-i cibrîlîyyesi o hakikatte mahvolurdu.²⁰⁸

135 - 3788. Beyit: “Tekrâr ona dedi: “Gel ey perde yakıcı! Ben henüz kendi evcime gitmemişimdir.”²⁰⁹

Cebrâîl peygamberlere vahy-i ilâhîyi indirir ve Hiz. Meryem'e de mânâyı İsevî'yi tahmîl etmiştir yani yüklemiştir. Hiz. Peygamber kendi yüksek mertebesi olan Hakikat-i Muhammediyye makâmından ve Mî'râc'a gitmeden Sidretü'l-Müntehâ'dan henüz geçmeden tekrar Cebrâîl'den kendisine refâkat etmesini ister. O makâm, Hakikat-i Muhammediyye'sine aittir.²¹⁰

136 - 3789. Beyit: “Dedi: “Ey benim hoş-ferim. Eğer bu hadden hâriç kanat çarparsam, benim kanadım yanar.”²¹¹

Fer, şan, şevket ve rif'at anlamlarına gelmektedir. Hiz. Peygamber Cebrâîl'in büyük rütbe sahibi güzel, lâtif olan refikidir; yani yoldaşıdır ve Cebrâîl'in makâmı Sidretü'l-Müntehâ'dır dolayısıyla bu makâmdan dışarı çıkamaz. Cebrâîl Sidretü'l-Müntehâ'yı aşarsa kanadı ve sûret-i cibrîlîyyesi yanar, kendinden geçerek bîhûş kalır.²¹²

²⁰⁷ A.e., C.VIII, s. 603.

²⁰⁸ A.e., C.VIII, s. 603.

²⁰⁹ A.e., C.VIII, s. 603.

²¹⁰ A.e., C.VIII, s. 603.

²¹¹ A.e., C.VIII, s. 603.

²¹² A.e., C.VIII, s. 603.

2. Şakk-ı Kamer

137 - 353. Beyit: “Tâ ki bî-haber olan sa’d ü nahs, devr, devr-i kamer değil, senin devrindir, bilsinler!”²¹³

Beyitte Hz. Mevlânâ, Hz. Peygamber’e seslenmektedir. Şakk-ı kamer mûcizesini, Hz. Peygamber’in devr-i zuhûru olarak nitelemiştir. Ayın yarılmasıyla ilgili olarak; “Kamerin devr-i tasarrufu değildir” diyerek bu mûcizeyi ayın kendi tabiatına değil, Hz. Peygamber’in tasarrufuna bağlamıştır. Beyitte doğrudan Hz. Peygamber’e seslenerek; senin devrindir yani senin devr-i zuhûrundur! demiştir.²¹⁴ “Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı” âyeti bu mûcizeye işâret etmektedir.²¹⁵ Hz. Peygamber, âhir zaman ve son peygamberdir. Ay’ın yarılması O’nun hem mûcizesidir ve hem de alâmetidir.²¹⁶

138 - 417. Beyit: “Mustafâ, gece yarısı ayı yarar; Ebû Leheb ise kîninden herze çiğner!”²¹⁷

Hz. Peygamber gece yarısı şakk- kamer mûcizesini göstermiştir. Ebû Leheb îmân etmediği gibi kin ve inadından boş lâkırdılar söyleyip bunun bir sihir olduğunu söylemiştir.²¹⁸

“Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı” âyeti ayın ikiye bölündüğünü haber vermiştir.²¹⁹ Bir sonraki âyette îmân etmeyenlerin mûcize gördüklerinde hemen yüz çevirdikleri; “Bu bir sihr-i müstemirdir.” dedikleri bildirilmiştir.²²⁰ Böylelikle inkâr edenlerin nasıl hâlden hâle girdikleri haber verilmiştir.

139 - 1906. Beyit: “Benim elim felek üzerine hüner gösterdi; ey okuyucu, “inşakka’l-kamer” diye oku!”²²¹

²¹³ A.e., C.III, s. 116.

²¹⁴ A.e., C.III, s. 117.

²¹⁵ Kamer, 54/1.

²¹⁶ Ahzâb, 33/40.

²¹⁷ Konuk, a.g.e., C.III, s. 131.

²¹⁸ A.e., C.III, s. 131.

²¹⁹ Kamer, 54/1.

²²⁰ Kamer, 54/2.

²²¹ Konuk, a.g.e., C.IV, s. 37.

Hız. Peygamber'in elinin tasarrufu, sûret âleminde olan gökyüzünde hûner, yani mûcize göstermiştir. Böylesi büyük ve hayranlık uyandıran bir mûcizeyi insanların öğrenmesi için “İnşakka'l-kamer” âyetinin okunması tavsiye edilmiştir. Kur'ân'ı okuyan kişi, bu mûcizenin olduğuna vâkıf olmak isterse bu âyete bakmalıdır. Şakk-ı kamer mûcizesini, her asırda inkâr edenler bulunduğuna için mûcizenin ispatı olarak Kur'ân-ı Kerîm'in bu âyeti delil gösterilmiştir.²²²

140 - 2775. Beyit: “Ahmed'in sıdkı ayın cemâli üzerine vurdu, belki parlayan güneş üzerine yol vurdu.”²²³

Efendimiz'in sıdkı ayın yüzüne aksetmiş ve nebevî mûcizesi olarak ay yarılmıştır. Ay iki parçaya bölündüğünde Hirâ dağı üzerinde görülmüştür.²²⁴

3. Kur'ân'ı Kerîm

Hız. Peygamber'in doğruluğuna şahit olan bir başka mûcizesi Kur'ân-ı Kerîm'dir. *Mesnevî*'de Kur'ân'ı Kerîm'in icâzı Kur'ân'ı Kerîm'in bir sıfatı olarak ele alındığı gibi Kur'ân'ın rûhu akl-ı Ahmed ile birlikte anılmıştır. Kur'ân'ı Kerîm'de ilimler, ilahî sırlar ve bütün bilgiler bulunmaktadır.²²⁵ Kur'ân'ın mûcize oluşunu haber veren âyetlerden bazıları şunlardır:

“Kulumuza indirdiğimiz Kuran'dan şüphe ediyorsanız, siz de onun benzeri bir sûre meydana getirin; eğer doğru sözlü iseniz, Allah'tan başka, güvendiklerinizi de yardıma çağırın. Yapamazsanız ki yapamayacaksınız o takdirde, inkar edenler için hazırlanan ve yakıtı insanlarla taş olan ateşten sakının.”²²⁶

“De ki: “Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.”²²⁷

²²² A.e., C.IV, s. 37.

²²³ A.e., C.X, s. 218.

²²⁴ A.e., C.X, s. 218.

²²⁵ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Nakşe'l-Füsûs: Gerçeklerin Özû*, Haz. Ayhan Yıldırım, İstanbul, Ataç Yayınları, 2005, s. 187.

²²⁶ Bakara, 2/23-24.

²²⁷ İsrâ, 17/88.

141 - 3248. Beyit: “Akl-ı Ahmed bir kimseden gizli olmadı; O’nun vahyinin rûhu her cânın müdreki olmadı.”²²⁸

Hız. Peygamber’in akl-ı âlîsi bu dünyada O’na uyup îmân eden ve uymayıp muhâlif olan kimselerden gizli değildir. Herkes O’nun aklının yetkinliğini tasdik etmiştir. Îmân edenler de, inkâr edenler de Hız. Muhammed’in üstün ve yetkin bir akla sahip olduğunu kabul etmişlerdir. İlmi ilâhi O’nun vahyinin rûhudur, fakat her kişi tarafından kavranamadığı için bazı kimseler kendi noksan akıllarınca itiraz etmişlerdir.²²⁹ Kur’ân’da, inkârcıların kendilerine ansızın kıyâmet ve kısır bir günün azabı gelinceye kadar Kur’ân’dan şüphe etmeye devam ettikleri haber verilmiştir.²³⁰

142 - 1194. Beyit: “Ben kitâbı ve senin mu’cizeni yükselticiyim; Kur’ân’dan ziyâde ve eksik yapıcıyı men’ ediciyim.”²³¹

Kitapla kastedilen Kur’ân’dır; mûcize de Kur’ân-ı Kerîm’dır. Hız. Peygamber Kur’ân-ı Kerîm hakkında mûcize-i kâime buyurmuştur. Yani mûcize Kur’ân-ı Kerîm’in bir sıfatı olmaktadır. “Ben Kitâb’ı ve senin mucizeni yükselticiyim” demek; Hız. Peygamber’in bir mûcizesinin de Kur’ân olduğunun beyânıdır.²³²

Cenâb-ı Allâh, Kur’ân’ı ve Hız. Peygamber’i yüceltmıştır. “Kur’ân’dan ziyâde ve eksik yapıcıyı men ediciyim” ifâdesiyle Cenâb-ı Allâh’ın Kur’ân’ı koruyacağı ve bir harfinin dahi değiştirilmesine müsâade etmeyeceğini bildiren; “Hiç şüphe yok ki, Kur’ân’ı biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız” âyetine atıf vardır.²³³

C. Mesnevî’de Hız. Peygamber Sevgisi

Hız. Peygamber’e sevgi ve saygı ifâde eden beyitlerde; bazen aşk-ı Muhammediyye mefhûmu bazen de risâleti vurgulanmıştır.

²²⁸ Konuk, **a.g.e.**, C.IV, s. 376.

²²⁹ **A.e.**, C.IV, s. 376.

²³⁰ Hac, 22/55.

²³¹ Konuk, **a.g.e.**, C.V, s. 321.

²³² **A.e.**, C.V, s. 321.

²³³ Hicr, 15/9.

1. Salâtü Selâm Getirmenin Fazîleti

143 - 164. Beyit: “Mâdemki Mustafâ uzak yoldan koku götürdü, bizim ağzımızdan buhûru nasıl bulmaz?”²³⁴

Buhur ile salâtü selâmlar kastedilmiştir. Yemen gibi uzak bir yerden koku aldığına göre ağzımızdan çıkan salâtü selâmın lâtif kokusunu, âlem-i ruhâniyyette duyup haber alır. Getirilen salâtü selâmlardan haberdârdır.²³⁵

144 - 3278. Beyit: “Bu sebebdan Hak “Ona salât ediniz!” buyurdu. Zîrâ Muhammed muhtâlün-ileyh oldu.”²³⁶

Muhtâlün-ileyh kendisine havâle olunmuş demektir. “(Resûlüm!) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.” âyetine atıf vardır.²³⁷ Bu âyetten Hz. Peygamber’in tüm işler için başvurulacak mercî olduğu neticesi çıkarılmıştır. Dolayısıyla insanlar bütün hâllerinde O’ndan istiâneye muhtaçtır. Nitekim bir başka âyette: “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.” buyrulmuştur.²³⁸ Çünkü Allâh Teâlâ’nın esmâsının fâziletinin ortaya çıkması Hz. Peygamber’in bâtınında kâim olur. Bu sebeple Allâh Teâlâ’nın rahmeti Hz. Peygamber’e havâle olunmuştur ve rahmet-i ilâhiyye ilk önce Hz. Peygamber’in hakîkatine iner ve ardından insanların eğilimine göre dağıtılır. Hz. Peygamber’e salâvât getirmek müminlerin kendileri için ilâhî rahmetin inmesini istemek demektir.²³⁹

²³⁴ Konuk, **a.g.e.**, C.V, s. 60.

²³⁵ **A.e.**, C.V, s. 60.

²³⁶ **A.e.**, C.XII, s. 426.

²³⁷ Enbiyâ, 21/107.

²³⁸ Ahzâb, 33/56.

²³⁹ Konuk, **a.g.e.**, C.XII, s. 426.

1 a. Fermân-ı İlâhî: Levlâk

“Levlâke levlâk, lemmâ halaktü'l-eflak”; “Sen olmasaydın, sen olmasaydın (ya Muhammed) eflâki (yeri göğü) yaratmazdım.” hadîs-i kudsîsine telmihen levlâk tâbirine yer verilmiştir.²⁴⁰

Tasavvuf edebiyatında Hz. Peygamber hakkında “Levlâk” ve Şâh-ı Levlâk” tâbirlere rastlanır.²⁴¹

Niyâzî-i Mısırî'nin bir beytinde:

Giyip hıl'at-i levlâki boyuna

Düşüpdür sâye serviler Muhammed²⁴² şeklinde geçmektedir.

Mesnevî'de kudsî hadîsin kısaltması olarak yer verilen levlâk tâbiri “fermân-ı ilâhî” olarak nitelendirilmiştir. Cümle âlemin nizâmı ve düzeni bu fermân-ı ilâhî üzerine kuruludur.

145 - 2121. Beyit: “Zîrâ ki onun tevkî'i üzerinde “lev-lâk” vardır ve cümle onun in'âmında ve tevzî'ndedir.”²⁴³

Tevkî kelimesi; tezkire ve üzerinde hükümdâra özel işâret bulunan fermân anlamına gelmektedir. Doğu ve batı insanların insan-ı kâmile yani Hz. Peygamber'e bağlı olmalarının sebebi O'na verilmiş fermân-ı ilâhî üzerinde: “Ey habîbîm! Sen olmasa idin yerleri ve gökleri yaratmaz idim!” yazılmış olmasıdır.²⁴⁴ Bu hadîs-i kudsî, Hz. Peygamber hakkında olmakla birlikte insan-ı kâmillerin hepsi için geçerlidir. Düzen ve nizâm, Cenâb-ı Allâh'ın ilâhî fermânı üzerine kuruludur. Hz. Peygamber'e uymanın feyzinin verdiği itikattan beslenen velîler de kalb-i Muhammedî üzeredir.²⁴⁵ Bütün îmân edenler için Hz. Peygamber'e uymak kulluk

²⁴⁰ Pala, **a.g.e.**, C.II, s. 84.

²⁴¹ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 657.

²⁴² Mısırî, **a.g.e.**, s. 395.

²⁴³ Konuk, **a.g.e.**, C.XII, s. 66.

²⁴⁴ **A.e.**, C.XII, s. 66.

²⁴⁵ **A.e.**, C.XII, s. 66.

görevidir: “Allâh’a ve Peygambere itaat edin ki size merhamet edilsin” buyrulmuştur.²⁴⁶

146 - 2122. Beyit: “Eğer o olmasa idi, felek devri ve nûru ve melekler mekânlığı bulmazdı.”²⁴⁷

Hız. Peygamber gibi, Hız. Peygamber’in velâyetinin vârisi olan velîler olmasaydı âlem zuhura gelmez; gökyüzündeki güneş, nûru, melek de mekânlığı bulmazdı. Eğer bu aşk olmasaydı, yaratılan bu âlemlerin hiçbirisine gerek kalmazdı.²⁴⁸ Çünkü kuvvet bir maksadın meydana gelmesi için sarf olunur. Cenâb-ı Allâh’ın Hız. Peygamber’e olan sevgisi “(Resûlüm!) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik” âyeti ile tescil edilmiştir.²⁴⁹

147 - 2903. Beyit: “Binâenaleyh ondan dolayı bizim şâhid-bâzımız likâda Mi’râc gecesinde “Levlâk” dedi.”²⁵⁰

Bu beyitte Allâh Teâlâ’nın Hız. Peygamber’e sevgisi dile getirilmiştir. Şâhid-bâz ile Allâh Teâlâ kastedilmiştir. Şâhid-bâz yani mahbûb sevice olan Hak Teâlâ Mi’râc Gecesi’nde Hız. Peygamber’le görüşme vaktinde Habîb-i Ekrem’ine “Ey habîbim! Sen olmasa idin eflâki yaratmaz idim!” buyurmuştur.²⁵¹

2. Mevlânâ Celâleddîn’in Hız. Peygamber Sevgisi

Hız. Mevlânâ, Hız. Muhammed’e gönülden bağı ve aşk-ı Muhammediyye’ye hâiz olmuş bir velîdir. Hız. Peygamber’in büyüklüğünü, yüceliğini ve güzelliğini beyân etmezse gönlünün kırılacağını belirtmektedir. Hız. Peygamber’e duyduğu sevgiden ötürü gönlünün dayanıklılığını sorgulamıştır. Ona göre Hız. Peygamber sevgisi bir kalbe sığamayacak kadar büyüktür ve her şeye tesîr eden bir sevgidir. Hız. Peygamber’in mânevî nûrundan, kalbine tecellîler gelmektedir. Hız. Mevlânâ, Hakikat-i Muhammediyye ve aşk-ı Muhammediyye’den aldığı ilhâm neticesinde

²⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/132.

²⁴⁷ Konuk, **a.g.e.**, C.XII, s. 66.

²⁴⁸ **A.e.**, C.XII, s. 66-67.

²⁴⁹ Enbiyâ, 21/107.

²⁵⁰ Konuk, **a.g.e.**, C.XII, s. 307.

²⁵¹ **A.e.**, C.XII, s. 307.

Mesnevî'yi dile getirmiştir. Hakîkî aşkın, devir ve deverânın Hakikat-i Muhammediyye üzerine olduğunu bildirmektedir.²⁵²

Mesnevî'de Hz. Peygamber'in anıldığı beyitlerde, Hz. Mevlânâ'nın heyecanı, coşkusu ve mestliği hissedilmektedir.²⁵³ Onun bir eser olarak *Mesnevî*'yi yazmasının sebebi; "Tâ ki onun şâhlığı, dîn-i Ahmedî mülkünün izzeti gibi ebedî kalsın!" beytinde ifâdesini bulmuştur. Ona göre Hz. Peygamber âlemin rûhu, nûru ve yaratılışın sırrıdır.²⁵⁴

148 - 795. Beyit: "Elini Ahad'a ve Ahmed'e vur! Ey kardeş, ten Ebûcehl'inden kurtul!"²⁵⁵

İnsan rûhun hükmüne ve rûhun Rabb'i olan Cenâb-ı Allâh'a yönelmek isterse, Cenâb-ı Allâh'ın gönderdiği Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in emirlerine uymalıdır. Böylelikle Ebûcehil gibi inat eden nefsinin sûreti konumunda bulunan ten vaziyetinden ancak kurtulabilir. Ten hapsinden ve tenin tutsaklığından kurtulmak ancak Kur'an ve Hz. Peygamber'e tâbî olmakla mümkündür.²⁵⁶

149 - 191. Beyit: "Bir karınca gibi kendimden ziyâde bir yükü çekmek için ben bu harmanda hoşum."²⁵⁷

Hz. Mevlânâ, kendisini bir karıncaya, Hakikat-i Muhammediyye'yi ağır bir yüke, dünyayı da harmana benzetmiştir. Kendisini Hakikat-i Muhammediyye'nin müridi, tâlibi görüp, kendisinden ziyâde olan ağır yükü karınca gibi taşıyarak vücûd-ı izâfî ve unsurî harmanında hoş olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber'in büyüklüğü karşısında yükü ağır bir karınca mesâbesinde olsa da bundan memnuniyet duyduğunu dile getirmiştir.²⁵⁸

²⁵² İbrahim Emiroğlu, "Mevlânâ'da Hz. Muhammed Sevgisi", **Mevlâna Ocağı – Mevlânâ'nın Doğumunun 800. Yılına Armağan**, 2007, s. 180.

²⁵³ Şefik Can, "Hazret-i Mevlânâ'da Peygamber Sevgisi", **9. Millî Mevlâna Kongresi**, 15-16 Aralık 1997, s. 52.

²⁵⁴ Derya Örs, "Mevlânâ'nın Eserlerinde Bir "İnsan-i Kâmil" Örneği Olarak Hz. Muhammed", **Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri**, C.II, Haziran 2010, s. 776.

²⁵⁵ Konuk, **a.g.e.**, C.I, s. 273.

²⁵⁶ **A.e.**, C.I, s. 273.

²⁵⁷ **A.e.**, C.III, s. 74.

²⁵⁸ **A.e.**, C.III, s. 74.

150 - 1198. Beyit: “Senin için muhabbet içinde minber ve mihrâb yapayım; benim kahrım, senin kahrın oldu.”²⁵⁹

Müminler Hz. Peygamber’e muhabbetleriyle Cenâb-ı Allâh’a îmân ederler. Hz. Peygamber’e olan muhabbet Cenâb-ı Allâh’a olan muhabbettir ve Hz. Peygamber’e yapılan hürmetsizlik Cenâb-ı Allâh’a yapılmıştır.²⁶⁰

Cenâb-ı Allâh, Hz. Peygamber’e muhabbet ve itâati, Kendisine muhabbet ve itâatle bir tutmuştur: “Kim peygambere itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse, (bilsin ki) biz seni onlara bekçi göndermedik.”²⁶¹ ve “Şüphesiz Allah ve Resûlünü incitenlere, Allah dünya ve ahirette lânet etmiş ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.”²⁶²

151 - 3778. Beyit: “Ve eğer sana canın vasfını söylersem, muhakkak kâdir olmam; bu kevn ü mekâna zelzele düşer.”²⁶³

Rûh-ı küllî-i Muhammedî’nin vasfı insanların sınırlanmış lügatlarına sığmaz. Yani O’nu ifâdeye kâdir olunamaz. Şâyet mümkün olduğu ölçüde söylense kâinat mekânına zelzele düşer. Akli zayıf olanların idrâk seviyeleri bu vasfı anlamayacağı için bu beyânat aleyhine ayaklanırlar demektir. Rûh-ı a’zam Halîfe-i İlâhîdir. Halîfe de müstahfîn aynıdır. Hz. Muhammed’in hakikatini her idrâk kavrayamaz.²⁶⁴

152 - 3828. Beyit: “Her çakal onun nakşını ne vakit bulur? Belki onun nakşının fer’i ya’ni hayâl idi.”²⁶⁵

Çakal ifâdesiyle rûh-i hayvâniyye ve sıfât-ı nefsâniyye hallerine gark olmuş kimseler kastedilmiştir. Nefsânî ve cismânî olan kişiler Hz. Muhammed’in nakış ve sûret-i hakîkîsini göremez. Bazı kişiler Hz. Peygamber’i rüyâlarında gördüklerini söylerler. Hz. Peygamber’in hakîkî sûretiyle şereflenmiş kimselerin hâlinde azim gereklidir. Bu azim ise herkeste yoktur. Gördüğünü iddia eden kişiler kendi hayâl

²⁵⁹ A.e., C.V, s. 322.

²⁶⁰ A.e., C.V, s. 322.

²⁶¹ Nisâ, 4/80.

²⁶² Ahzâb, 33/57.

²⁶³ Konuk, a.g.e., C.VIII, s. 600.

²⁶⁴ A.e., C.VIII, s. 600.

²⁶⁵ A.e., C.VIII, s. 618.

âlemlerinde hayâle sığdırdığı kişiyi Hz. Peygamber zannederler. Oysa onların gördükleri peygamberin hakîkî sûreti değildir.²⁶⁶

153 - 1886. Beyit: “Ey mu’temed, eğer bu kadar dahi söylemesem gönül şişesi zayıflıktan kırılır!”²⁶⁷

Hz. Peygamber’in vasıflarını, güzeliklerini ve fâziletlerini lisân-ı beşerle anlatmak mümkün değildir. Hz. Mevlânâ eğer O’nun vasıflarını, yüceliğini, güzelliğini bir nebze olsun anlatmazsa gönlünün zayıflıktan kırılacağını söylemektedir. Aşk-ı Muhammediyye’ye hâiz olan velîler, bu aşktan ötürü, zaman zaman tecelliyât-ı ilâhiyye sebebiyle derecelerine göre meftûn bir hâle gelirler. Gönülleri bu aşkın sevgisiyle dolar taşar yani bu aşkın cezbesine tutulurlar. Bu fâzilet ve evsâf-ı Muhammediyye’den haberdâr olmak her mümine nasip olan bir hâl değildir.²⁶⁸

154 - 1887. Beyit: “Vaktâki gönül şişesini nâzik görmüşüm, teskîn için çok kabâ yırtmışım.”²⁶⁹

Hz. Mevlânâ, Hakikat-i Muhammediyye’den kalbine gelen tecellînin büyüklüğünden, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) nûrundan, mânevî güzelliğinin büyüklüğünden ötürü gönül şişesinin dayanıksız hâle geldiğini söylemektedir. Bu yüce ve büyük Muhammedî aşkın karşısında gönlünün dayanıklılığını sorgulamıştır. İlâhî aşkın şiddetinden kalbinin ızdırâbını dindirmek için çok cübbeler yırtmış ve vecd hâli sebebiyle hayret uyandıran hareketler sergilemiştir.²⁷⁰

²⁶⁶ A.e., C.VIII, s. 618.

²⁶⁷ A.e., C.IX, s. 595.

²⁶⁸ A.e., C.IX, s. 595 -596.

²⁶⁹ A.e., C.IX, s. 596.

²⁷⁰ A.e., C.IX, s. 596.

SONUÇ

Mesnevî'de her iki âlemde Hz. Peygamber'in cemâli gibi bir cemâl olmadığına dikkat çekilmiş, O'nun sûret güzelliği üzerinde durulduğu gibi, mânevî kemâlâtına daha çok vurgu yapılmıştır. Sûret-i şerîfesiyle ilgili çok ayrıntılı bilgiler verilmemekle birlikte sûretinin ne denli tesîrli ve mukaddes olduğu üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber, Ebû Bekr es-Sıddîk'ı İslâm'a dâvet ettiğinde Ebû Bekr; "Bu yalancı olmayan bir yüzdür" deyip îmân etmiştir. Hz. Mevlânâ, Hz. Peygamber'in büyük bir ahlâk sahibi olduğunu anlatırken bunun benzeri misâller vermiştir. Hz. Peygamber'in sûretini değil, sûretinin nübüvveti temsil eden mânâlarını açıklamıştır. Hz. Peygamber'in sûretinin duvarın yüzüne düşmesi halinde duvardan gönül kanının damlayacağı, cansız olan duvarın bile cana gelip gönül kanı akıtacağı ifâde edilmiştir.

Herkesin rüyâsında Hz. Peygamber'i göremeyeceği, kendi hayâllerinde olan kişiyi Hz. Peygamber'in sûreti zannettikleri belirtilmiş, Hz. Peygamber'in sûretini sadece takvâ sahibi olan müttakî insanların göreceği ifâde edilmiştir.

Hz. Peygamber'in Cenâb-ı Allâh'ın haber vermesiyle her şeyden haderdâr olduğu üzerinde durulmuştur. Havass-ı zâhire bölümünde bu konuya yer verilmiştir. Mesela Hz. Peygamber'in mânevî kokuları alması, Yemen'den Üveys-i Karanî'nin kendisini andığını hissetmesi bunlardan bazılarıdır.

Hz. Peygamber'in sanatının merhamet ve şefkat olduğu ifâde edilmiştir. Hz. Peygamber, uçsuz bucaksız şefkat ve merhamet sanatının sahibi olarak değerlendirmiştir. Merhamet ve şefkati O'nun sanatıdır. İnsanların duygularına ve hislerine dokunmuştur. Sanatın en yüce ifâde şekli merhamet ve şefkat sahibi olmaktır. Hz. Peygamber bu sanatın en mükemmeline sahiptir. "Onun zuhûrda ve kümûnda san'atı "Kavmime hidâyet et, zirâ onlar bilmiyorlar!" niyâzıdır." Hz. Peygamber kendisine zarar verenlere dahi merhamet etmiştir.

Hz. Mevlânâ bu yönden Hz. Peygamber'e müntesiptir. Hz. Peygamber'in merhametini, hoşgörüsünü mîrâs almıştır. Kadınlara, yaşlılara, gençlere, çocuklara,

başka din mensuplarına, doğaya ve bütün canlılara ve âleme karşı hoşgörüsü ve merhametiyle Hz. Peygamber’i rehber edinmiştir.

Mesnevî’de Hz. Peygamber hakkında yer alan teşbihler, semboller rastgele değildir. Hz. Peygamber hakkındaki teşbih ve tasvîrlerin bir dayanağı vardır. Bu teşbihler bilgi/mârifet içermektedir. Mesela bâtını aydınlatmasından ötürü “bâtin parlatici” olarak O, “Güneş”e teşbih edilmiştir. Ya da O’nun risâleti “Bulutsuz bir güneş” olarak tasvîr edilmiştir. O’nun nûru da güneşe benzetilmiştir. Duhâ sûresindeki âyete atıf yapılarak “Kuşluk vakti”ne benzetilmiştir. “Yemin olsun, kuşluk vaktine!” âyetiyle Cenâb-ı Allâh kuşluk vaktine yemin etmiştir. Kuşluk vakti, güneşin tam doğup yükseldiği bir zaman dilimidir. Hz. Peygamber kuşluk vaktine benzetilerek karanlıkları aydınlatan yönü ifâde edilmiş, kuşluk vakti Hz. Peygamber’in zamîrinin nûruna teşbih edilmiştir. Etrafını aydınlattığı için güneşe benzetildiği gibi “Şem”e de teşbih edilmiştir.

“Kimyâger”e teşbih edilerek Hz. Peygamber’in insanların özüne, hakîkatine vâkıf olduğu anlatılmıştır. Velîlerin Hz. Peygamber’e bir dalın ağaca bağlı olduğu gibi bağlı olduğu, bu bağlılığın sonradan eklenen ve ilâve edilen bir bağlılık değil, insanın elinin kolunun vücûduna bağlılığı gibi kapsayıcı ve bütünleyici bir bağlılık olduğu ifâde edilmiştir. Bu yönüyle O, yemişli bir ağaç ve gül ağacına benzetilmiştir.

Hz. Mevlânâ, Hz. Peygamber’i “Sultân” olarak da anmaktadır: “Eğer sultânın zıddı değil isen gönül cinsi ol!” demiştir. Gönül insanı olmaya dâvet vardır, gönüllerin Sultân’ı da Hz. Muhammed’dır. O’nun nübüvvetine, abdiyyetine, kurbiyetine işârette bulunularak ilmi, “Deryâ”ya teşbih edilmiştir.

Bir diğer teşbih “Kıyâmet”tir. Hz. Peygamber’in hidâyete dâveti ve irşâdı “İsrâfil’in sûr”una benzetilmiştir: “Çünkü sen muhakkak vaktin İsrâfil’isin, kalk, kıyâmetten evvel kıyâmet düz!” Hz. Peygamber’in irşâdında ve dâvetinde ümmetinin içinde bulunan âriflerde mevt-i irâdî hâli meydana gelmektedir. Nefsine hükmedemeyen zaten tasavvuf ehli olamaz, nefsi öldürmek kıyâmet olarak görülmüştür. Hz. Peygamber’in rahmete vesile olması sebebiyle nefsin her bir mertebesinde kıyâmetler kopmaktadır. Bununla seyr ü sülûk kastedilmektedir.

Hakikat-i Muhammediyye mefhûmuna işâret eden beyitlerin şerhlerinde; rûh-ı küll, küll, akl-ı küll, akl-ı Ahmed, nûr-ı Mustafâ gibi Hz. Peygamber’le ilgili tasavvufî mefhûmlara yer verilmiştir. Bu terimlerle ilgili ayrıca teşbih içeren beyitler mevcuttur.

Hz. Peygamber saf aşk ile birlikte anılır: “Aşk-ı pâk Muhammed ile çift oldu. Hudâ aşktan dolayı ona “Levlâk...!” dedi.” gibi birçok beytinde O’nun aşkın kaynağı, menbâi olduğu bildirilmiştir. Hz. Peygamber’in ism-i şerîfiyle ilgili beyitlerde isminin tesîri ve nûruna dâir önemli bilgiler bulunmaktadır. İsm-i şerîfinin bütün peygamberlerin nâmı olduğu belirtilmiştir.

Hz. Peygamber ile ilgi kurulan diğer bir isim “Settâr”dır. İnsanların sergilediği iyi ve kötü davranışları bildiği, kötü davranışların üzerini örttüğü settâr ismiyle ifâde edilmiştir. Bu husûs O’nun rahmet saçan bir Peygamber olmasıyla alâkalı bir özelliktir; sabırlı ve cömert olması, insânlara karşı merhametle ve şefkatle davranmasıdır. Hz. Peygamber’in insanları nefis-i vahid yani tek bir nefis kıldığı ve birbirine düşman olan kabileleri barıştırdığı üzerinde de durulmuştur.

Hz. Mevlânâ, Hz. Peygamber’i güneşe, aya ve daha birçok şeye teşbih etmesine rağmen yine de O’nun büyüklüğünü anlatmak için yetersiz görür. Hz. Peygamber’i anlatmak için yeni ad araması gerektiğini ve ne söylerse O’na lâıyk olamayacağını belirtmiştir. “Eğer ona cân deryâsı ve deryânın cânı dersem lâıyk değildir, ona yeni ad ararım.” beytiyle yapılan bütün teşbihlerin, isimlerin Hz. Peygamber’i anlatmada yetersiz kaldığını ve hiçbir teşbihin tam olarak O’nu temsil edemeyeceğini itiraf etmiştir. Hz. Mevlânâ, Hz. Peygamber’e hayranlığını ve sevgisini anlatmıştır çünkü Hz. Peygamber’i bu fânî âlemde tam mânâsıyla temsil edecek varlık yoktur. O, her iki âlemin Sultân’ıdır ve Cenâb-ı Allâh’ın aşkına mazhar olmuş, insanları hakîkate çağırان biricik elçisidir.

Hz. Peygamber’in Mi’râc ve şakk-ı kamer mûcizesi *Mesnevî*’de geniş yer bulmuştur. Ayın yarılması Hz. Peygamber’in nübüvvetinin özelliği olarak ele alınmıştır. Bununla ilgili beyitte: “Devr, devr-i kamer değil, senin devrindir, bilsinler!” denilmektedir. Bu mûcizenin ayın tabiatıyla alâkalı olmadığı, Hz. Peygamber’in nübüvvetinin tasarrufuyla ilgili olduğu belirtilmiştir.

Hz. Mevlânâ, Hz. Peygamber’den söz etmenin yükümlülüğünü hissettiren ifâdelerde bulunmuştur: “Ve eğer sana canın vasfını söylersem, muhakkak kâdir olmam; bu kevn ü mekâna zelzele düşer.” beytiyle Hz. Peygamber’e ait canın vasfını söylemeyeceğini, buna kâdir olamayacağını belirtmiştir. Öte taraftan Hz. Peygamber’in sahip olduğu güzellikleri, vasıfları, fâziletleri bir nebze olsun dahi söylemezse gönül şişesinin kırılacağını söylemektedir. Gönü aşk-ı Muhammediyye ile dolup taşarak, aşkın cezbisine tutulmuştur. Bu ilâhî aşkı izhâr etmek istemektedir; çünkü ilâhî aşka ikrârını vermiştir. Gönünde taşıdığı ilâhî aşkın coşkunuğundan kalbine gelen tecellînin büyüklüğünü beyitlerinde dile getirmiştir. Hz. Muhammed’in nûru ve mânevîyâtı onda müessirdir.

KAYNAKÇA

- Açık Önkaş, Nilgün: **Klasik Türk Edebiyatında Mevlevîlik Kültürü ve Mevlevî Şâirler**, Muğla, Gece Kitaplığı Yayınları, 2015.
- Arabî, İbn: **Varlık Ağacı: Şeceretü'l-Kevn**, Çev. Hüseyin Şemsi Ergüneş, Haz. Ercan Alkan, Osman Sacid Arı, M. Nedim Tan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2010.
- Arabî, Muhyiddin İbnü'l: **Nakşe'l-Füsûs: Gerçeklerin Özü**, Haz. Ayhan Yıldırım, İstanbul, Ataç Yayınları, 2005.
- Arpaguş, Safi: “Ahmed Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi”, **Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 45, 2013, s. 31-50.
- Atik, Hikmet: “Na'tlarda Hz. Peygamber'e Yapılan Teşbihler; Fuzûlî'nin Su Kasidesi Örneği”, **İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı**, 2014, s. 254-262.
- Atik, Hikmet: “Fuzûlî'de Hz. Peygamber (S.a.v.) Sevgisi”, **Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, 1996, s. 415-424.
- Bolay, Süleyman Hayri: “Mevlâna'nın Akıl Anlayışı”, **2. Millî Mevlâna Kongresi**, 1986, s. 163-170.
- Can, Şefik: “Hazret-i Mevlâna'da Peygamber Sevgisi”, **9. Millî Mevlâna Kongresi**, 1997, s. 49-62.

- Cebecioğlu, Ethem: **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara, Rehber Yayıncılık, 1997.
- Çelik, Celaleddin: “Mevlânâ’nın Fikirlerinin Türklerin Dinî Hayatına Etkileri”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 12, 2002, s. 20-38.
- Çelik, İsa: “Hz. Mevlânâ’nın Düşüncesinde Aşk Kavramı”, **Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler**, C.I, 2007, s. 179-189.
- Çetin, Kamile: “Tasavvuf Şiirinde Ağaç ve Meyve İstiâresi: Gaybî Örneği”, **Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C.III, Sayı: 2, 2008, s. 194-208.
- Demirci, Mehmet: “Tasavvuf Kültürümüzde Gül Motifi”, **Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-4**, C.IV, 2005, s. 63-70.
- el-Cîlî, Abdülkerîm: **İnsân-ı Kâmil**, 2. bs., Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, Haz. Selçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İstanbul, İz Yayıncılık, 2002.
- el-Cîlî, Abdülkerîm: **Şerh-u Müşkilâtî’l-Fütûhâtî’l-Mekkiyye: Fütûhât-ı Mekkiyye Şerhi**, Çev. Ali Akay, İstanbul, İlk Harf Yayınevi, 2015.
- Eflâkî, Ahmet: **Âriflerin Menkıbeleri**, 2. bs., Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.I, 1995.

- el-Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî: **Menâzilü's-Sâirîn: Tasavvufta Yüz Basamak**, Çev. Abdurrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2008.
- Emre, Yûnus: **Dîvân-Seçmeler**, Haz. Mustafa Tatcı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Emiroğlu, İbrahim: “Mevlâna’da Hz. Muhammed Sevgisi”, **Mevlâna Ocağı – Mevlâna’nın Doğumunun 800. Yılına Armağan**, 2007, s. 177-207.
- Enver, Ali: **Mevlevî Şâirler-Semahâne-i Edeb**, Haz. Tahir Hafızoğlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 2010.
- Furat, Ahmet S.: “Mevlânâ’nın Hayatı ve Fikirleri”, **İslâm Medeniyeti Dergisi**, Sayı: 5, 1967, s. 35-40.
- Fuzûlî, **Fuzûlî Divanı**, Haz. Kenan Akyüz v.d., Ankara, Akçağ Yayınları, 1990.
- Galib, Şeyh: **Şeyh Galib Divanı’ndan Seçmeler**, Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Gökçe, Cüneyt: “Mevlana’da Peygamber Sevgisi”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XII, Sayı: 18, 2007, s. 101-108.
- Gölpınarlı, Abdülbâki: **Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik**, 2. bs., İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1983.
- Göztepe, Yüksel: “Mevlânâ Celâleddin Rumî’nin Akla Eleştirel Bakışı”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi**, C.VI, Sayı: 14 (Mevlânâ Özel Sayısı), 2005, s. 416-438.

- Güçlü, Betül: “Mevlâna’nın Eserlerinde “Yûsuf’un Gümleğinin Kokusu”, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, C.XIII, Sayı: 3, 2013, s. 150-167.
- Gülhan, Abdülkerim: “Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar”, **Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C.III, Sayı: 5, 2008, s. 345-375.
- Gürsoy, Ülkü: “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Dut Ağacı”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, Sayı: 61, 2012, s. 43-54.
- İdiz, Ferzende: “Tasavvufta Hakikat-ı Muhammediyye Meselesi ve Mesnevî’den Örnekler”, **Sosyal Bilimler - EKEV Akademi Dergisi**, C.XVIII, Sayı: 59, 2014, s. 179-199.
- Keleş, Reyhan: **Divan Şiirinde Mi’râciyye Kasideleri**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2018.
- Kâşânî, Abdürrezzak: **Tasavvuf Sözlüğü**, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004.
- Koçak, Süleyman: “Kur’an Deyimlerinde Teşbihin Temel Özellikleri”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.VII, Sayı: 4, 2007, s. 341-370.
- Konuk, A. Avni: **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, Haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı, İstanbul, Kitabevi Yayınları, C.I-XIII, 2009.

Mısrî Halvetî, Niyâzî-i:

Dîvân-ı İlâhiyât: Seçmeler, Haz. Mustafa Tatcı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

Mısrî, Niyâzî-i:

Divan-ı İlâhiyyat ve Açıklaması, Haz. Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, İstanbul, Gözde Matbaacılık, C.I, t.y.

Mehmet, Yazıcıoğlu:

Muhammediye, Haz. Âmil Çelebioğlu, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2018.

Örs, Derya:

”Mevlânâ’nın Eserlerinde Bir “İnsan-i Kâmil” Örneği Olarak Hz. Muhammed”, **Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri**, C.II, 2010, s. 771-776.

Pala, İskender:

Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I-II, 1989.

Rasim Efendi, Seyyid Mustafa:

Tasavvuf Sözlüğü: Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil, Haz. İhsan Kara, İstanbul, İnsan Yayınları, 2008.

Rûmî, Eşrefoğlu:

Dîvân-ı İlâhiyât, Haz. Mustafa Tatcı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

Soysaldı, İhsan:

“Mevlânâ’nın Aşk Anlayışı”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.VIII, Sayı: 2, 2006, s. 92-112.

Şimşek, Halil İbrahim:

“Kıyâmet ve Alâmetlerinin Tasavvufî Tecrübe Açısından Yorumlanması”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, C.VIII, Sayı: 19, 2007, s. 123-142.

Uludağ, Süleyman:

Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Marifet Yayınları, 1991.

Üstüner, Kaplan:

Divan Şiirinde Tasavvuf, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2007.

Üzüm, İlyas:

“Makām-ı Mahmûd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C.XXVII, No: 27, s. 413-414.

Yakıt, İsmail:

“Mevlânâ’da Akıl ve Aklın Kritiği”, **8. Millî Mevlâna Kongresi**, 1996, s. 71-93.